

**İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILAP TARİHİ ENSTİTÜSÜ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILAP TARİHİ ANABİLİM DALI**

**BÜTÇE GÖRÜŞMELERİ EKSENİNDE
TÜRKİYE EKONOMİSİ (1946-1950)**

**YÜKSEK LİSANS TEZİ
Gürhan KINALI
2901060003**

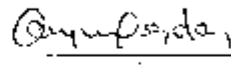
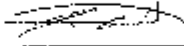
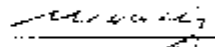

Tez Danışmanı: Yrd. Doç. Dr. Aynur SOYDAN ERDEMİR

İstanbul 2009

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILAP TARİHİ ENSTİTÜSÜ
MÜDÜRÜ ÖĞC

TEZ ONAYI

ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILAP TARİHİ Bilim Dalında 511 numaralı Gürhan KINALI'nın hazırladığı **BÜTÇE GÖRÜŞMELERİ EKSENİNDE TÜRKİYE EKONOMİSİ (1946-1950)** konulu **YÜKSEK LİSANS TEZİ** ile ilgili Tez Savınma Sınavı, İ.Ü. Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliği'nin 10./28. Maddesi uyarınca 22.07.2023..... günü saat 14.30.'de yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda aday tezinin'ne **UYBİRLİĞİ/UYÇOKLUĞU** ile karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	KANAATI	İMZA
Yrd. Doç. Dr. Ayşe SORDAN ERSENER(Danışman)	Kabul	
Doç. Dr. İsmail ÇAKAN HAKI İBRAHİMOĞLU	Kabul	
Yrd. Doç. Dr. Cemal KAYAN	Kabul	
Yrd. Doç. Dr. Ferit ÖRSAL	Kabul	
Öğr. Gör. Serkan TUNA	Kabul	

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum BÜTÇE GÖRÜŞMELERİ EKSENİNDE TÜRKİYE EKONOMİSİ (1946-1950) adlı çalışmanın, tarafımdan, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurulmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğundan, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

Temmuz 2009

Gürhan KINALI

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU TEZ MERKEZİ
TEZ VERİ GİRİŞ FORMU

Referans No: **346583**
 Yazar Adı / Soyadı: **GÜRHAN KINALI**
 Uyruğu / T.C. Kimlik No: **T.C. 3693401044**
 Telefon / Cep Telefonu / e-Posta: **02127379746 0354566929 kinaligurtan@gmail.com**
 Tez Dili: **Türkçe**
 Tezin Özgün Adı: **BÜTÇE GÖRÜŞMELERİ EKSENİNDE TÜRKİYE EKONOMİSİ (1946-1990)**
 Tezin Türü: **TÜRKİSH ECONOMY IN THE AXIS OF BUDGET NEGOTIATIONS (1946-1990)**
 Konu Başlıklar: **Türk İnkılap Tarihi**
 Üniversite: **İstanbul Üniversitesi**
 Enstitü / Hastane: **Atatürk İktisadi ve İnkılap Tarihi Enstitüsü**
 Anabilim Dalı: **Atatürk İktisadi ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalı**
 Bilim Dalı / Bölümü: **Atatürk İktisadi ve İnkılap Tarihi Bilim Dalı Tarih Bölümü**
 Tez Türü: **Yüksek Lisans**
 Yılı: **2009**
 Sayfa: **185**
 Tez Deneyimliliği: **Yrd. Doç. Dr. Ayhan SOYDAN ERDEMİR**
 Dizin Teknikleri:
 Özetler Dizin Teknikleri:
 Kısıtlama / Kısıt Süresi: **Yok**

Yukarıda başlığı yazılı olan tezimin, ilgileneceğim inceleme için sunulmak üzere Yükseköğretim Kurulu Tez Merkezi tarafından arşivlenmesi, kağıt, mikrofilm veya elektronik formatta, internet dahil olmak üzere her türlü ortamda tamamen veya kısmen çoğaltılması, ötürme, veri taşıma, dağıtım ve yayımı için, tezime ilgili fikri mülkiyet haklarımı saklı kalmak üzere hiçbir ücret (royalty) ve emtela talep etmediğiminizin ve verdiğimi beyan ederim.

10.08.2009

İmza:

Yazar

ÖZET

“Bütçe Görüşmeleri Ekseninde Türkiye Ekonomisi (1946-1950)” başlıklı bu çalışmada 1946-1950 yılları arasında geçen bütçe görüşmeleri temel alınarak Türkiye ekonomisi incelendi. Bu kapsamda, izlenen dönemde yaşanan iç ve dış siyasal gelişmelerin ekonomi politikalarına yansımaları ile bütçe tartışmalarındaki yeri birlikte ele alındı. Tartışmaların odak noktaları, bütçelerin ekonomik hedefleri ve mali anlayışları açıklanmaya çalışıldı.

Türkiye, II. Dünya Savaşı'na katılmamasına rağmen savaş koşullarından olumsuz yönde etkilenmiş, üretimin her alanında yarı yarıya varan düşüşlerle karşılaşmıştır. Savaş sonrası toparlanmak isteyen Türkiye milli savunma masraflarında esaslı kesintiler yapamamış, bütçe açıkları borç alımıyla kapatılmaya çalışılmıştır. Demokrat Parti'nin kurulmasıyla katıldığı ilk bütçe görüşmelerinde daha sonrada sürececek olan hararetli tartışmalar yaşanmaya başlamıştır.

Türkiye II. Dünya Savaşı sonrası Sovyet tehdidinin de etkisiyle ABD'ye ve liberal ekonomi politikalarına yaklaşmış, ekonomik sorunlarına ABD aracılığıyla çözüm bulmak istemiştir. Döneme Truman Doktrini ile başlayıp Marshall Planı yardımlarıyla süren ABD'nin siyasi ve iktisadi etkisi damgasını vurmuştur. Bütçe görüşmelerinde her fırsatta dost ABD'ye duyulan şükran duyguları ifade edilmiş, yardımların arttırılması istenmiştir. Ekonomik dışa bağımlılık bu şartlar altında artma eğilimi göstermiştir.

Bu dönemdeki bütçe görüşmelerinde ön plana çıkan devalüasyon ve devletçilik tartışmaları hükümet değişikliklerine kadar varan sonuçlar doğurmuştur. Her iki parti de yabancı sermaye ve ABD yardımlarından mümkün olduğunca yararlanma taraftarı olduklarından bu konudaki görüşmeler daha ılımlı geçmiştir.

ABSTRACT

Titled as “Turkish Economy in the Axis of Budget Negotiations (1946-1950)” in this study; Turkish economy is examined by the basis of 1946-1950 budget negotiations. In this context, in the following period, internal and external political developments, and their reflection to economic policies and their situation in the budget debates all together are dealt with. Focal points of debates, budgets financial economic goals and their financial understandings were tried to be explained.

Although Turkey didn't join the Second World War, it was affected badly by the war conditions and it came up with decline of up to half in all fields of production. Turkey, wanted to tidy up after the war, could not make any substantial cuts in national defense costs. As a result budget deficits were tried to be closed by buying debt. After the establishment of the Democratic Party, in its first participation in budget negotiations, some feverish debates which would continue afterwards were started.

Turkey after the Second World War as well as with the effect of Soviet threat, came closer to the USA and liberal economic policies, and wanted to find solution to its economic problems with the help of USA. This period was marked by the political and economic impact of USA starting with the Truman Doctrine and following Marshall Plan. In the budget negotiations, at every opportunity, feelings of gratitude was forwarded to the USA and assistance requested. Under these conditions, increased dependence on external economic trends was emerged.

In this period of budget negotiations, devaluation and etatism debates came to fore and have even lead up to the government changes. Both parties being sympathizers of benefiting from the USA assistance as much as possible, so negotiations on this issue were more moderate than the others.

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	v
ABSTRACT.....	vi
İÇİNDEKİLER.....	vii
ÖNSÖZ.....	x
TABLO LİSTESİ	xi
KISALTMALAR LİSTESİ.....	xii
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM BÜTÇE KANUN TASARILARI ve BÜTÇE TARTIŞMALARI

A) Bütçe Kanun Tasarıları (1946-1950).....	7
1) 1946 Yılı Bütçe Kanunu Tasarısı.....	8
2) 1947 Yılı Bütçe Kanunu Tasarısı.....	14
3) 1948 Yılı Bütçe Kanunu Tasarısı.....	15
4)1949 Yılı Bütçe Kanunu Tasarısı.....	18
5) 1950 Yılı Bütçe Kanunu Tasarısı.....	25
B) Bütçe Tartışmaları (1946-1950).....	30
1) 1946 Yılı Bütçe Tartışmaları.....	30
2) 1947 Yılı Bütçe Tartışmaları.....	36
3) 1948 Yılı Bütçe Tartışmaları.....	49
4) 1949 Yılı Bütçe Tartışmaları.....	55
5) 1950 Yılı Bütçe Tartışmaları.....	65

İKİNCİ BÖLÜM
DÖNEMİN EKONOMİK GELİŞMELERİ VE BÜTÇE GÖRÜŞMELERİNE
YANSIMALARI

A) Ekonomiye Yön Veren İç ve Dış Gelişmeler.....	71
B) Tarımsal Alandaki Faaliyetler ve Bütçe Görüşmelerine Yansımaları.....	76
C) Sanayi Alanındaki Faaliyetler.....	85
1) Savaş Sonrası Kalkınma Plan ve Programları.....	85
2) İvedili Sanayi Planı.....	89
3) Türkiye İktisadi Kalkınma Planı (1947 Vaner Planı).....	92
a) Türkiye İktisadi Kalkınma Planının Sektörlere Göre Hedefleri.....	95
b) Türkiye İktisadi Kalkınma Planının Uygulaması.....	100
c) Avrupa İktisadi İşbirliği Komitesine 2. Kez Sunulan Yatırım Programı..	101
4) Kalkınma Planlarının Bütçe Görüşmelerine Yansımaları.....	103
D) 7 Eylül 1946 Devalüasyonu.....	104
1) Devalüasyon Öncesi Siyasi ve Ekonomik Durum.....	104
2) Devalüasyon Kararı ve Tepkiler.....	107
3) Devalüasyon Kararının T.B.M.M.'ye Yansımaları.....	108
E) CHP'nin Devletçilik Uygulamaları ve Türkiye İktisat Kongresine Yansımaları.....	110
1) CHP Kurultayında Onaylanan Devletçilik Anlayışı (13 Kasım 1947).....	115
2) 1948 Türkiye İktisat Kongresinde Devletçilik Uygulamalarına Eleştiriler.....	117
3) Devletçilik Raporu.....	119
4) Kongrenin Yansımaları.....	120

F) Truman Doktrini.....	123
G) Marshall Planı.....	130
1)Marshall Planı Kapsamında Türkiye.....	131
2) Marshall Yardımlarının Değerlendirilmesi.....	136
3)Marshall Yardımlarının T.B.M.M. ve Bütçe Görüşmelerine Yansımaları.....	140
H) Dış Ticaret.....	142
I) Yabancı Sermaye.....	148
J) Dış Borçlar.....	153
SONUÇ.....	159
KAYNAKÇA.....	164
EKLER.....	169

ÖNSÖZ

II. Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle başlayıp, çok partili siyasal rejime geçiş ile süren ve Demokrat Parti'nin iktidara gelmesiyle sonuçlanan dönemde, ekonomik durum ve gidişatın bütçe görüşmelerine yansımalarını aktarmak tezin amacı olmuştur. 2 bölümden oluşan tezin ilk bölümünde 1946-1950 yılları bütçe kanun tasarıları ve T.B.M.M.'yi ağırlıklı olarak meşgul eden tartışma konularına yer verilmiştir. Tezin 2. bölümünde 1946-1950 yıllarında meydana gelen ekonomik gelişmeler ve bütçe görüşmelerine yansımaları aktarılmıştır.

Demokrat Parti'nin iktidara gelmesiyle son bulan 1946-1950 dönemindeki bütçe görüşmelerinin, ekonomik gelişmeler ışığında aktarıldığı çalışmada, 1946 yılı içerdiği siyasi ve ekonomik dönüşümler ile dikkat çekmiştir. 1946 yılında Demokrat Parti kurulmuş, tek dereceli seçimler yapılmış ve ekonomik açıdan serbest ticaret sistemine dayalı liberal ekonomi politikalarının uygulandığı bir döneme girilmiştir.

Çalışmalarım sırasında bana yol gösteren değerli öğretmenim Yrd. Doç. Dr. Aynur SOYDAN ERDEMİR'e, benden yardımlarını esirgemeyen Dr. Serkan TUNA'ya, beni hayatımın her döneminde sevgiyle kucaklayan ve destekleyen aileme ve tezimin hazırlanma aşamasında moral kaynağım olan dostlarım ve iş arkadaşlarıma çok teşekkür ederim.

İstanbul, Temmuz 2009

Gürhan KINALI

TABLO LİSTESİ

Tablo 1.1	:Başlıca bölüşüm göstergeleri 1938-1939/1944-1945.....	4
Tablo 1.2	:Genel bütçeye dâhil olan borçlar 1946-1947.....	17
Tablo 1.3	:1947 yılı Ocak-Mayıs ayları ithalat-ihracat rakamları.....	17
Tablo 1.4	:1947 yılı Haziran-Ekim ayları ithalat-ihracat rakamları.....	17
Tablo 1.5	:1945-1946-1947 Kesin Hesapları.....	24
Tablo 1.6	:Tedavül hacmi 1939-1948.....	24
Tablo 1.7	:Borç durumu 1948-1949.....	26
Tablo 1.8	:Altın ve döviz mevcutları (1945-1949).....	27
Tablo 2.1	:Başlıca tahılların üretimi, ekim alanı ve verimi	80
Tablo 2.2	:Başlıca sınaî bitkilerin üretimi, ekim alanı ve verimi.....	81
Tablo 2.3	:Tarımsal girdilerin sayısal gelişimi 1945-1950.....	82
Tablo 2.4	:Tarım üretimi hedefleri.....	96
Tablo 2.5	:1948-1952 Yıllarında çimento durumu hesapları.....	97
Tablo 2.6	:Maden sektörü hedefleri.....	97
Tablo 2.7	:Sanayi alanındaki hedefler.....	98
Tablo 2.8	:1947 Vaner Planı 1948-1952	99
Tablo 2.9	:Avrupa İktisadi İşbirliği Komitesine 2. kez sunulan Yatırım Programı 1948-1952.....	101
Tablo 2.10	:Marshall Yardım Programı.....	137
Tablo 2.11	:1948-1949 Yapılacak işler.....	138
Tablo 2.12	:1949-1950 devresi 71.564 milyon dolarlık yardımın dağılımı.....	139
Tablo 2.13	:Dış Ticaret Kıymetleri	145
Tablo 2.14	:İthalatın madde gruplarına göre dağılımı	147
Tablo 2.15	:Dış borçlar.....	156

KISALTMALAR LİSTESİ

a.g.e.	: Adı geçen eser
A.e.	: Aynı eser
B.	: Birleşim
bs.	: Baskı
c.	: Cilt
C.H.P.	: Cumhuriyet Halk Partisi
D.	: Dönem
D.P.	: Demokrat Parti
s.	: Sayfa
t.y.	:Tarih yok
T.B.M.M.	: Türkiye Büyük Millet Meclisi

GİRİŞ

II. Dünya Savaşı'nda yer almamasına rağmen Türkiye, savaş ekonomisi koşullarından olumsuz yönde etkilenmiştir. İthalat iki yıl zarfında yarıya gerilemiştir. Yetişkin nüfusun askere alınması üretimin her alanında düşüslere yol açmıştır. Buğday üretiminde % 50'ye varan oranda azalma yaşanmıştır. Sinaî yatırım programları, yüksek savunma harcamaları sebebiyle ertelenmiştir. Savaş döneminde meydana gelen üretim ve ithalattaki düşüsler, enflasyonist baskı ile birleşince halk yığınları ciddi sorunlarla karşı karşıya kalmıştır. Refik Saydam ve Şükrü Saraçoğlu Hükümetleri bu sorunlara farklı yollar izleyerek çözüm bulmaya çalışmışlardır.¹

Refik Saydam Hükümeti sorunları katı fiyat denetimleri ve tarım ürünlerine düşük fiyatla el koyma yolları ile çözmeye çalışmıştır. Bu amaçla Ocak 1940'ta Milli Korunma Kanunu çıkarılmıştır. Ücretli iş yükümlülüğü, çalışma süresinin uzatılması, ücret sınırlaması, özel işletmelere geçici el koyma, ithalatta ve iç ticarete azami, ihracatta asgari fiyatları saptama ve temel malların vesika ile dağıtılması gibi yetkiler bu kanunla hükümetin emrine sunulmuştur. 1945 yılına kadar dört kez değişikliğe uğrayan yasanın ilk değişikliğinde bazı maddelere yapılan eklemelerle hükümetin yetkileri genişletilmiştir. Hükümete malların satış, dağıtım, toplama ve sevk işleriyle de uğraşma ile gerekli görülen her türlü maddeye el koyma hakkı tanınmıştır.² İç ve dış ticaret üzerindeki kontrolü arttırmak için Ticaret Ofisi ve İaşe Müsteşarlığı kurulmuştur.

Savaşın doğurduğu sorunları gidermek için çıkarılan Milli Korunma Kanunu ile ekonomiye müdahale imkânları genişlemiş, özel girişim büyük ölçüde devlet kontrolüne alınmıştır. Bu kanun, Saydam Hükümeti döneminde fiyatların az artmasına katkı yapmakla birlikte enflasyon ortamında mal yokluğuna bağlı karaborsanın önüne geçilememiştir.³

Fiyatları başıboş bırakmaktansa özellikle zaruri ihtiyaç maddelerinde fiyat stopajı yolunun seçilmesi, Saydam'ın vefatına kadar hububat, et, başlıca gıda ve giyim eşyaları

¹ Korkut Boratav, "Türkiye İktisadi Tarihi", **Yakınçağ Türkiye Tarihi**, C:1, Haz., Sina Akşin, İstanbul, Milliyet Yayınları, [t.y.], s.333-335.

² Serkan Tuna, "Milli Korunma Kanunu'nun Sanayi ve Maden Sektörlerindeki Uygulaması", **T.C. İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yıllığı**, Sayı:X, 1999, İstanbul, s.278-289.

³ Cemil Koçak, "1923-1950 Siyasi Tarih", **Yakınçağ Türkiye Tarihi**, C:1, Haz., Sina Akşin, İstanbul, Milliyet Yayınları, [t.y.], s.170.

fiyatlarında belirli başarılar elde edilmesini sağlamıştır. Böylece ücret ve maaşlarda aşırı bir yükselme yaşanmamış, bütçe istikrarı az çok korunmuştur.⁴

I. Şükrü Saraçoğlu Hükümeti programında, hayat pahalılığı ve iktisadi buhranlara engel olmak için alınan sert kararların birçok mal ve gıda maddelerinin bulunamamasına yol açtığı belirtilmiş ve yeni hükümetin bu sert tedbirleri yumuşatacağı açıklanmıştır.⁵

1942 Temmuz'unda kurulan Şükrü Saraçoğlu Hükümeti ile birlikte Saydam dönemi önlemlerinden vazgeçilmiştir. Ekonomi ve fiyatlar üzerindeki devlet denetimi büyük oranda azaltılmıştır. Fiyatların artması pahasına amaçlanan karaborsanın önüne geçme çabaları, karaborsayı önleyemediği gibi fiyatların da hızla artmasına yol açmıştır.⁶

Piyasadaki sıkı denetim mekanizmalarının azaltılması yoluna başvurulduğu bu dönemde hububat alım fiyatları yükseltilmiş, İaşe Müsteşarlığı kaldırılmıştır. Fiyatlar ve çiftçi-tüccar kazançları artmıştır. 1942-1943 yılları savaş döneminde enflasyonun en yüksek olduğu yıllar olarak dikkat çekmiştir.⁷

II. Şükrü Saraçoğlu Hükümeti programında, iaşe ve para sıkıntılarını yenmek için alınan karar ve mallara el koymanın memleketi kara pazara sürüklediği belirtilmiş, *“Bunun üzerine herkeste, eğer biraz serbestlik verilecek olursa her şeyin daha iyi olacağı kanaati hüküm sürmeğe başladı. Bunu da tecrübe ettik. Bu usul de bizi bilhassa yiyim ve giyim maddelerinde bir fiyat yarışı ile karşı karşıya bıraktı.”* sözleriyle uygulanan yöntemin başarı getirmediğini açıklanmıştır.⁸

Ona göre asıl sorun bir milyona yakın gencin üretim cephesinden alınarak tüketim cephesine verilmesidir. Buna paralel olarak ordu masraflarının olağanüstü ödenekler ile birlikte bütçenin çoğunluğunu oluşturduğuna dikkat çeken Saraçoğlu, 1943 yılında milli müdafaa masraflarının 500 milyon lirayı bulacağını açıklamıştır.⁹

Saydam sonrası stopaj çabalarının tümüyle terk edilmesi ve fiyatların kontrolden çıkması, 1942 ve sonrası bütçe rakamlarında meydana gelen tahsilât ve harcama artışları ile ortaya çıkmıştır. Bunlara bağlı olarak tedavüldeki para hacmi artmıştır. 1941'de 512 milyon lira olan kâğıt para hacmi 1944'te 960 milyon liraya ulaşmıştır. Bütçedeki bu hareketlilik hükümeti olağanüstü gelir aramaya sevk etmiştir.¹⁰

⁴ Şevket Süreyya Aydemir, **İkinci Adam İsmet İnönü**, C:2, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1968, s.221-222.

⁵ İsmail Arar, **Hükümet Programları 1920-1965**, İstanbul, Burçak Yayınevi, 1968, s.138.

⁶ Koçak, **a.g.e.**, s.170.

⁷ Boratav, **a.g.e.**, s.335.

⁸ Arar, **a.g.e.**, s.149.

⁹ Arar, **a.g.e.**, s.150-154.

¹⁰ Aydemir, **a.g.e.**, s.223-228.

12 Kasım 1942’de kabul edilen 4305 sayılı Varlık Vergisi Kanunu ile bir defaya mahsus ödenmek üzere, takdir komisyonları tarafından mükelleflerin belirlenmesine karar verilmiştir. “*Harp ve ihtikar dolayısıyla kazanılan fevkalade kazançları, kanunlarımızın vergilendirmemekte olduğu, bu sebeple bilhassa azınlıkların büyük servetler iktisap ettikleri, piyasada acele tetkikat yapılarak, kimlerin bu şekilde fevkalade kazanç tespit ettiğinin tespiti ile, azınlıkların ayrı bir cetvelde gösterilmesi vs.*”¹¹ yönlü gelir dağılımını düzenleme amaçlı hükümet görüşü ile birlikte toplanan vergi tahsilâtının yarından fazlasının gayri Müslimler tarafından ödenmesi, verginin ayırım gözetilerek uygulandığı kanısını güçlendirmiştir. Bu vergi 1944 yılı başında kaldırılmıştır. Toplamda, 114 bin mükelleften 315 milyon lira vergi tahsil edilmiştir. Bu miktar 1943 yılı devlet harcamalarının % 38’ini oluşturmuştur.¹²

17 Mart 1943’te açıklanan İkinci Saraçoğlu Hükümeti Programında; Varlık Vergisi ile o güne kadar hazineye 225 milyon lira gelir sağlandığı, maliyenin genişlediği, emisyon miktarının 767 milyondan 720 milyona düşürüldüğü, Merkez Bankası’nın 35 ton altın aldığı, 12 milyon İngiliz lirası biriktirildiği ve Türk parasının hiçbir zaman olmadığı kadar sağlam bir duruma yükseldiği açıklanmıştır.¹³

Kent zenginlerinden alınan Varlık Vergisi’ni takiben, büyük ölçüde bu verginin dışında tutulmuş kırsal zenginlerin tarımsal kazançlarından gelir sağlamak için 1944 yılında Toprak Mahsulleri Vergisi kabul edilmiştir. Gayri safi üretimden %10 alınması ile Aşar Vergisini hatırlatan bu vergiden savaş yıllarında yaklaşık 167 milyon lira gelir temin edilmiştir. Aşarın kaldırılması sonrası tarıma yönelik büyük ölçekli ilk dolaysız vergi olan Toprak Mahsulleri Vergisi 1946 yılında kaldırılmıştır.¹⁴

Tablo 1.1’de görüldüğü üzere sınai ve başta buğday olmak üzere 1938-1939 yılları temel alındığında, 1944-1945 yıllarında tarımsal üretimde esaslı düşüşler görülmüş, tütün üretiminde mevcut seviye korunmuştur. Üretimde meydana gelen düşüşte askere alınan genç nüfusun ve üretime yönelik madde ithalatında yaşanan sıkıntıların etkisi olmuştur. 1938-1939 yıllarına göre 1944-1945 yıllarında fiyat endekslerinde büyük artışlar yaşanmıştır.

¹¹ Aydemir, a.g.e., s.228.

¹² Boratav, a.g.e., s.335-336.

¹³ Arar, a.g.e., s.155.

¹⁴ Boratav, a.g.e., s.336.

Tablo 1.1 Başlıca Bölüşüm Göstergeleri 1938-1939/1944-1945

Yıllar	1938-1939	1944-1945
Sınâî Üretim Endeksi	100	78
Sınâî Fiyat Endeksi	100	357
Buğday Üretim İndeksi	100	63
Buğday Fiyat Endeksi	100	568
Tütün Üretim Endeksi	100	105
Tütün Fiyat Endeksi	100	490
Pamuk Üretim İndeksi	100	88
Pamuk Fiyat Endeksi	100	356
Toptan Eşya Fiyat Endeksi	100	449
Reel Milli Gelir İndeksi	100	75

Kaynak: Korkut Boratav, "Türkiye İktisadi Tarihi", Yakınçağ Türkiye Tarihi, c:1, Haz., Sina Akşin, İstanbul, Milliyet Yayınları, [t.y.], s.337.

1938-1939 ortalaması 110 milyon doları aşkın olan ithalat hacmi 1940-1941 yıllarında yarıya düşmüştür. 1938-1939 yıllarında 110 milyon dolara yaklaşan ihracat hacmi savaş yıllarında ortalama 125 milyon dolar seviyesine ulaşmıştır. Savaş yıllarında ithalat imkânlarının sınırlı oluşu, dış ticaretin altı yılda 250 milyon dolara yakın fazla vermesine sebebiyet vermiştir. 1940-1945 döneminde sınai üretim ortalama % 5.6, tarımsal hâsıla % 7.2 ve milli hâsıla % 6.3 gerilemiştir. Bu dönemde buğday üretimi ortalama % 9, pamuk üretimi % 1 azalmış, tütün üretimi % 2 artmış, sınâî ürünler ise mevcut durumlarını korumuştur.¹⁵

1945 yılı öncesi siyasal hayata bakıldığında, Atatürk'ün özlemi olan çok partili siyasal düzene geçişin, Terakkiperver Cumhuriyet Partisi'nin kapatılması ve Serbest Cumhuriyet Partisi'nin uzun ömürlü olmaması sebebiyle gerçekleşmediği görülür. İsmet İnönü bu özlemi II. Dünya Savaşı sona ererken güç kazanan demokrasi cephesinin de etkisiyle hayata geçirme imkânı bulmuştur.

İkinci partinin yaşatılamamasından duyduğu üzüntüyü her fırsatta dile getiren İnönü, parti içinde sayıları artan muhalifleri ve kırımları dikkate almıştır. 1939'da Başbakanlıktan ayrıldıktan sonra bir köşeye çekilen Celal Bayar, savaşın sonlarına doğru etkisini hissettirmeye başlamıştır. Bayar, Varlık Vergisi hakkında Maliye Bakanı Fuat

¹⁵ Boratav, a.g.e., s.336.

Ağralı sorular yönelterek vergi hakkındaki tepkisini göstermiştir. Bu sırada karşıtların Celal Bayar'ın etrafında kümelendiği görülmüştür.¹⁶

Ocak 1945'te Şirketi Hayriye'nin devletçe alınması hakkında T.B.M.M.'de yapılan görüşmelerde 171 kişinin eksikliğinde yasaya 248 kabul ve 7 ret oyu verilmiştir. Recep Peker'in kullandığı ret oyu savunduğu devletçilik ilkesinden ayrıldığını ve Saraçoğlu Hükümeti'ne karşı tutumunu göstermiştir. Kullanılan 7 ret oyu dönüşümün dönüm noktaları arasında yerini almıştır.¹⁷

Artan eleştirilere karşılık İnönü: *“Bu eksiği tamamlayacağız. Bu kadar devrim yapmış olanlar bunu da başaracaktır. Bu kuvveti ben kendimde görüyorum. Yalnız ‘10’ yıllık bir uğraş ister... İkinci partiyi koruyacağım, büyük partiye ezdirmeyeceğim. Bu parti Meclis’te kurulursa, ona karşı da durumumuz aynı olacaktır.”* sözleriyle tek partiden çok partili sisteme geçme arzusunu göstermiştir.¹⁸

Bu ifadeler yeni siyasi partilerin kurulmasına zemin hazırlamıştır. 18 Temmuz 1945'te Nuri Demirağ Milli Kalkınma Partisi'ni kurmuştur. Dış politikada İslam Birliği-Şark Federasyonu projesinin gerçekleşmesini isteyen Milli Kalkınma Partisi, Cumhuriyet Halk Partisi'ni Rus taraftarı olmakla eleştirmiş ve devletçiliği reddetmiştir.¹⁹

Milli Kalkınma Partisi Programı'na göre sanayi ve ticarete rekabet kuralı esastır. Parayı kıymetlendirmek için bolluk ve ucuzluk sağlanmalıdır. Orman, maden, fabrikalar ve ziraat işleri halka bırakılıp özel teşebbüse geniş ölçüde yer verilmelidir. Programda ayrıca yer altı hazinelerine önem vermeye, boş araziye ıslaha, bataklıkları kurutup Ziraat Bankası sermayesiyle köyler oluşturmaya ve üretimde başlıca etken olan arazi sulamanın gerekliliğine değinilmiştir.²⁰

7 Haziran 1945'te Bayar, Menderes, Köprülü ve Koraltan demokrasinin yaygınlaştırılması için Dörtlü Takrir olarak anılan isteklerini 3 madde halinde Meclis'e iletmişlerdir:

- a) TBMM denetiminin Anayasanın yalnız şekline değil, ruhuna da uygun olarak sağlanması,
- b) Yurttaşların Anayasaya dayanan siyasi hak ve özgürlüklerinin gerektirdiği genişlikte kullanabilmelerine olanak verilmesi,

¹⁶ Şerafettin Turan, **İsmet İnönü Yaşamı, Dönemi Ve Kişiliği**, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 2000, s.272.

¹⁷ Cemil Koçak, “1923-1950 Siyasi Tarih”, **Yakınçağ Türkiye Tarihi**, C:1, Haz., Sina Akşin, İstanbul, Milliyet Yayınları, [t.y.], s.175.

¹⁸ Turan, **a.g.e.**, s.275.

¹⁹ Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye’de Siyasi Partiler 1859-1952**, 3.bs., İstanbul, Arba Yayınları, 1995, s.639.

²⁰ Tunaya, **a.g.e.**, s.644-645.

c)Parti çalışmalarının belirtilen esaslara uygun olacak biçimde yeniden düzenlenmesi.²¹

İsmet İnönü'nün siyasal yaşamda demokrasi ilkelerine daha çok yer verileceği sözlerinden cesaret alınarak hazırlanan önerge büyük çoğunlukla reddedilmiştir. Bu tavır bazı çevrelerce muhalefet partisini teşvik olarak yorumlanmıştır. Bayar, 28 Eylül'de milletvekilliğinden istifa etmiştir. Menderes, Köprülü ve Koraltan iktidara yönelik eleştirileri sonucunda CHP'den uzaklaştırılmıştır.²²

“Şunu biliriz ki bir siyasi kurul içinde, prensipte ve yürütmede arkadaşlarına taraftar olmayanların hizip şeklinde çalışmalarından fazla, bunların kanaatleri ve programları ile açıktan durum almaları, siyasi hayatımızın gelişmesi için daha doğru yol; milletin maddi menfaati ve siyasi olgunluğu için daha yapıcı bir tutumdur.” ifadesi ile İnönü, Milli Kalkınma Partisi'nin dışında güçlü bir muhalif partinin kurulmasını teşvik etmiş ve CHP içindeki muhaliflerin yeni bir parti kurmalarının daha doğru olacağına vurgu yapmıştır.²³

Bunun üzerine Bayar, 1 Aralık 1945'te yeni bir parti kuracaklarını açıklamış ve 3 Aralık 1945'te CHP'den istifa etmiştir. 4 Aralık 1945 tarihinde İnönü ile Bayar yeni partinin kurulmasında görüş birliğine varmışlardır. Bayar öncülüğünde 7 Ocak 1946'da kurulan Demokrat Parti, siyasette demokrasi ve ekonomik hayatta serbestlik anlamına gelen liberalizm ilkelerine dayanmıştır. CHP ve DP'nin programları benzerlik göstermiş, DP'nin devletçilik ilkesi yorumunda özel kuruluşların desteklenmesi gereğine işaret edilmiştir.²⁴

²¹ Turan, a.g.e., s.277.

²² Koçak, a.g.e., s.180.

²³ Turan, a.g.e., s.279.

²⁴ Koçak, a.g.e., s.180-181.

I.BÖLÜM

BÜTÇE KANUN TASARILARI ve BÜTÇE TARTIŞMALARI

A)Bütçe Kanunu Tasarıları (1946-1950)

Hükümetlerin belirli bir süre için tasarladığı gelir ve giderleri türlerine göre ayırıp ayrıntılı bir şekilde gösteren çizelge olan bütçeler, belirlenen zaman zarfındaki gelir ve gider hesaplarını yansıtmalarının yanında, hükümetin takip edeceği iç ve dış politika ile ekonomik ve idari işler konularında içerdiği bilgiler bakımından da önem arz ederler. Bütçede bulunan A Cetveli gider tahminlerini, B Cetveli ise gelir tahminlerini içerir. Bütçe çalışmaları hükümetlerin sağlık, milli eğitim, milli savunma ve bayındırlık gibi alanlarda izleyeceği yol konusunda ipuçları verirler. Bunların dışında, 1946-1950 dönemindeki bütçelerde, meydana gelen açıklar ve kapatılmasında güdülecek metotlar, dış ticaret durumu, emisyon bilgileri, dalgalı ve konsolide iç ve dış borç miktarları yer almıştır.²⁵

4698 sayılı kanunla bütçe yılı başlangıcı Ocak ayına alınmıştır. 1945 Haziran-Aralık devresi için yedi aylık bir bütçe kabul edilmiştir. Bu nedenle yeni hazırlanacak 1946 yılı bütçesi, devletin bir yıllık gelir ve gider hesaplarını Ocak itibariyle gösteren ilk bütçe olma özelliğine sahip olmuştur.²⁶

1949 yılı Ocak ve Şubat aylarında hizmetlerin devamlılığı gayesiyle geçici bütçe kanunları hazırlanmıştır. 5419 sayılı kanun ile de bütçe yılı başlangıcı Ocak ayından Mart ayına alınmıştır. 1950 yılı bütçesi bu karar esas alınarak meclise sunulmuştur.²⁷

II. Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru artan ekonomik ve sosyal sıkıntılar, hükümete yönelik eleştirilerin giderek artmasına yol açmıştır. 1944 yılı bütçe görüşmelerinin tartışılmasında, uzun bir dönemden sonra Celal Bayar söz almıştır. Bayar, Maliye Bakanı Fuat Ağralı'ya yönelttiği sorulara tatmin edici cevap alamadığı gerekçesiyle bütçeye ret oyu kullanmıştır. Kullanılan bu tek ret oyu, ekonomik olduğu kadar siyasal gelişmelerin dönüşümü bakımından da önem arz eder.²⁸

²⁵ Anayasa gereği bütçe yılının başlamasından en az üç ay önce bütçe ve ilişik bütün cetvellerin meclise sunulmasını takiben bütçe görüşmeleri başlar. Bütçenin tartışılmasından sonra oylama aşamasına geçilir.

²⁶ T.B.M.M.,**Tutanak Dergisi**,Dönem:VII, Cilt:20, birleşim 13'e ek. S. Sayısı:5, s.3.

²⁷ T.B.M.M.,**Tutanak Dergisi**,Dönem:VIII, Cilt:24, birleşim 45'e ek. S. Sayısı:170, s.4.

²⁸ Şerafettin Turan, **İsmet İnönü Yaşamı, Dönemi Ve Kişiliği**, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 2000, s.272.

Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu görüşmeleri yapılırken 1945 yılı Bütçe Kanunu TBMM'ye sunulmuştur. Bu dönemde meclis esaslı tartışmalara sahne olmuştur. Muhalefetin öncülerinden olan Hikmet Bayur, hükümetin ekonomik alandaki uygulamalarının başarısız olduğunu vurgulayarak sert eleştirilerde bulunmuştur.²⁹

Adnan Menderes, savaş sonrası ekonomik durum hakkında iyimser olmadığını ifade etmiştir. Emin Sazak ve Refik Koraltan da yönetime karşı eleştirel bir tutum takınmıştır. Başbakan Şükrü Saraçoğlu eleştirileri sert bir dille yanıtlamıştır. 77 üyenin bulunmadığı toplantıda 368 kabule karşılık Celal Bayar, Adnan Menderes, Fuat Köprülü, Emin Sazak ve Refik Koraltan 1945 yılı yedi aylık bütçesine ret oyu vermişlerdir.³⁰

1946 yılı bütçe görüşmelerinde Hikmet Bayur eleştirilerini sürdürmüştür. Hükümetin ekonomik alandaki yetersizliklerine değinerek, hükümet değişikliğinin gerekliliğine vurgu yapmıştır. 1947-1950 yılı bütçe görüşmelerinde muhalefet adına en aktif kişi Adnan Menderes olarak göze çarpmıştır. Bütçe görüşmelerinde yaptığı değerlendirmeler, meclisi terk etmeye varacak sert muhalefeti ve sayısal veriler ışığında ortaya koyduğu esaslı eleştiriler ile Menderes'in yıldızı günden güne parlamıştır.

1946-1950 yılları bütçe görüşmelerinde sırasıyla Nurullah Esat Sümer, Halit Nazmi Keşmir, Şevket Adalan ve İsmail Rüştü Aksal Maliye Bakanı olarak yer almışlardır. II. Şükrü Saraçoğlu Hükümeti dönemi 1946 yılı bütçe görüşmelerinde Nurullah Esat Sümer, Recep Peker Hükümeti dönemi 1947 yılı bütçe görüşmelerinde Halit Nazmi Keşmir, I. Hasan Saka Hükümeti dönemi 1948 yılı bütçe görüşmelerinde yine Keşmir, II. Hasan Saka Hükümeti 1949 yılı Ocak ayı bütçe görüşmelerinde Şevket Adalan ve Şemsettin Günaltay Hükümeti dönemi Şubat 1949 , 1949 ve 1950 yılı bütçe görüşmelerinde İsmail Rüştü Aksal Maliye Bakanı olarak görüşmelerde söz almışlardır.

1)1946 Yılı Bütçe Kanunu Tasarısı

II. Şükrü Saraçoğlu Hükümetinin gider bütçesi tahmini 875.616.664 lirası adi ve 115 milyon lirası olağanüstü Milli Savunma ihtiyaçları olmak üzere toplam 990.616.664 liradır. Hükümet tasarısının gelir tahminleri ise 894.620.000 lira olarak gerçekleşir.³¹

Buna göre bütçe açığı 95.996.664 liradır. Açığın 9 milyon lirasının büyük su işleri, 10 milyon lirasının demiryolu yapıları için 3483 ve 4625 sayılı kanunlara dayanılarak

²⁹ Koçak, a.g.e., s.176.

³⁰ Turan, a.g.e., s.272.

³¹T.B.M.M.,**Tutanak Dergisi**,Dönem:VII, Cilt:20, birleşim 13'e ek. S. Sayısı:5, s.3.

yapılacak borçlanmalarla, 27 milyon lirasının 4060 sayılı kanuna göre ve geriye kalan 50 milyon lirasının da uzun vadeli iç borçlanmalarla kapatılması tasarlanır.³²

Devlet masraflarının % 90,04'ü vergilerle, kalanı da borçlanmalarla karşılanacaktır. Bayındırlık ve kalkınma işleri için ayrılan ödenek 105 milyon liradır. Bütçe açığını kapatmak için yapılacak borçlanmalar kalkınma işlerine ayrılacağından, faydasının gelecekte gelir fazlası olarak görülmesi beklenmiştir.³³

Maaşlı ve ücretli memurlar arasında olan farkı giderme ve emeklileri tek bir sistem altında birleştirmek maksadıyla bütçeye 36 milyon liralık ödenek konulmuştur. İkinci Dünya Savaşı yıllarında, olağanüstü Milli Savunma giderleriyle artan dalgalı borçların düzenli bir şekilde azaltılması için de devlet borçları bölümünde yer alan ödeneğe 90 milyon lira eklenmiştir. Önceki yıla göre, olağanüstü devlet harcamalarında 200 milyon liraya yakın bir tasarruf sağlanmıştır.³⁴

Savaş yıllarının doğurduğu güç koşullarda gelir sağlamak için uygulanan Toprak Mahsulleri ve İhracat Vergisi 1946 yılı bütçe başlangıcı ile kaldırılmıştır. 3 yıldır alınan ve 100 ile 120 milyon lira arasında gelir sağlayan Toprak Mahsulleri Vergisi, Türk çiftçisinin imkânlarını genişletmek amacıyla kaldırılmıştır.³⁵

1946 yılı bütçesinin gelir tahminleri 1944 yılı tahminlerinden 7 milyon kadar azdır. 1945 yılı yedi ayının bir yıla oranlanmasından çıkan sonuca göre ise 1946 yılı gelir tahmini 22 milyon lira fazladır.³⁶

Gelir tahminlerinin 1944 yılından düşük olmasının ana sebebi kaldırılan Toprak Mahsulleri ve Gümrük Çıkış Vergileridir. Yıllık getirisi 124 milyon lira olan Toprak Mahsulleri Vergisi, kaldırılmasına rağmen arta kalan kısımlarından 75 milyon liralık gelir temin edilmesi beklenmiştir. Bu verginin kaldırılmasıyla 1946 yılı bütçesinde 49 milyon liralık bir gelir kaybı oluşmuştur. Buna 18 milyon lira gelir getiren Gümrük Çıkış Vergisinin yokluğu da eklenirse fark 67 milyon lirayı bulur. Böylece 1944 bütçesinin gelir tahminlerinin aşılama sebebi ortaya çıkar. Adı geçen iki verginin kaldırılmasından doğan açığın, gelir ve servet ile muamele ve ithalattan sağlanacak gümrük vergileriyle kapatılması beklenmiştir. Örneğin, İthalat Muamele Vergisinden önceki yıla göre, 7 milyon lira daha fazla alınacağı hesaplanmıştır.³⁷

³² A.e.

³³ A.e.

³⁴ T.B.M.M., a.g.e., s.4.

³⁵ A.e.

³⁶ T.B.M.M., a.g.e., s.107.

³⁷ T.B.M.M., a.g.e., s.107-109.

19 Kasımdan 5 Aralığa kadar komisyonda incelenen 1946 yılı bütçe kanunu tasarısında, 258 milyon lira eksiltmeye karşılık 215 milyon lira ekleme yapılmıştır. Düşürülen ödeneklerin 192 milyonu milli savunma, 9 milyonu Maliye Bakanlığı olağanüstü kısımları, geri kalanı da adi bütçe bölümlerinden oluşmuştur. Yapılan eklemelerin 188 milyon liralık büyük bölümü oluşturulan hizmetlilere ayrılır.³⁸ Yeni hizmetler için kabul edilen ödenek, yurt kalkınmasını hızlandıracağı düşünülen eğitim, kültür ve ulaşım gibi alanlara harcanacaktır. Komisyon, fazla gördüğü yerlerde yaptığı indirmelerle, gider bütçesini 990.572.884 lira olarak hesaplamıştır.³⁹

31.05.1945 itibariyle bütçelerden ödenecek borç 1.489.101.188 liradır. 1944 yılının aynı dönemi ile kıyaslanırsa borçlarda 815.485 liralık bir azalma olduğu görülür. Dahili konsolide borçlar iç borçlanmalar yüzünden 37 milyon artarak 298 milyon liraya ulaşmıştır. Buna karşın konsolide dış borçlar 268, iç dalgali borçlar 827, dış dalgali borçlar 3 ve diğer bütçelerden ödenen borçlar 91 milyon liraya düşürülmüştür.⁴⁰ Bu rakamlar toplam borcun seviyesini koruduğunu gösterir.

1946 yılında oluşan bütçe açığının 69 milyon lirası uzun vadeli iç borçlanmalarla kapatılacaktır. Hükümetin açığı kapatmak için iç borçlanmaya ağırlık vermesi, yeni vergi tahsisinden ve emisyonlardan kaçınıldığının bir göstergesidir. Bu tedbir dahili konsolide borçların artmasına yol açmıştır.⁴¹

Haziran 1945'te tedavülde bulunan banknot miktarı 993 milyon lira iken Kasım 1945'te 893 milyona inmişti. Komisyona göre tedavül hacmindeki azalmanın sebebi, banka elinde bulunan zirai senetlerle bir miktar hazine bonosunun zamanında ödenmesi ve döviz satışı yapılmasıdır.⁴²

Sağlanan tasarrufların, hazine için ciddi bir yük oluşturan dalgali borçlara ayrılması ve bütçe açığını giderme için emisyona başvurulmaması yeni bütçe yılında önemli gelişmeler olarak göze çarpar.

Ekonomi, Ticaret ve Ulaştırma Bakanlıklarının ortak konusu olan konuları incelemek için, altı kişilik memur heyetinin hazırladığı rapor komisyonda okunmuştur. Buna göre fiyat ve gelir dengesizliği giderilmeli, üretim artışı teşvik edilmeli, dışarıdan mal

³⁸T.B.M.M., a.g.e., s.119.

³⁹T.B.M.M., a.g.e., s.120.

⁴⁰T.B.M.M., a.g.e., s.121.

⁴¹A.e.

⁴²A.e.

getirilmeli, şeker ve bazı ürünlerde talebi sınırlama için yapılan zamlar azaltılmalı, dış ticareti geliştirmek için primler arttırılmalı ve milli sanayi kurulmalıdır.⁴³

Raporu değerlendiren bütçe komisyonu, ihracatın mümkün olduğunca geliştirilmesini, satışlardan elde edilecek dövizin lüks tüketim maddelerinin ithaline harcanmamasını, bunu engellemek için de, ithalat lisans usulünün uygulanmasını önemle vurgulamıştır.⁴⁴

1946 yılı hükümetin gelir tahmini 1944 yılında elde edilen gelirden 11 milyon lira fazladır. Bütçe Komisyonu hükümet teklifleri üzerinde yapılan azaltma ve çoğaltmaların neticesinde 48 bin liralık fazla gelir elde etmeyi hedeflemektedir.⁴⁵

Savaşın bitmesine rağmen devam eden olağanüstü durumda, Toprak Mahsulleri Vergisinin kaldırılması komisyonca takdir edilir. Üreticilerin elde edeceği fazla satın alma gücü ve ofis ile maliye teşkilatında verginin kaldırılmasıyla meydana gelecek emek ve gider tasarrufunun, vergi açığını azaltacağı düşünülür. Gümrük Çıkış Vergisinin kaldırılması da, ürünlerin satışında zorlukların yaşandığı bir dönemde, ihracatı teşvik edici bir gelişme olarak yorumlanmıştır. Komisyon, önceki yıla ait raporunda belirttiği, vergi sisteminin ıslahı ve çeşitli vergilerin birleştirilerek hafifletilmesi konularında, Maliye Bakanlığının incelemelere başlamasını memnunlukla karşılamıştır.⁴⁶

1946 yılı bütçe görüşmelerinin açılış konuşmasını Maliye Bakanı Nurullah Esat Sümer yapmıştır. Bakan, komisyonca son şekli verilen bütçede giderlerin % 90'ının vergilerle karşılanabilirken açık için borçlanma yoluna gidildiğini, 96 milyona yaklaşan açığın 50 milyon lirasının, ilk defa kalkınma borçlanması adı altında uzun vadeli iç borçlanmaya gidilerek kapatılmasının tasarlandığını ve bu borçlanmaya karşılık, bayındırlık ve kalkınma işlerine sermaye tahsisi gibi yapıcı devlet hizmetlerine, 117 milyon lira ödenek ayrıldığını ifade etmiştir.⁴⁷

Maliye Bakanı, bütçenin gelir ve gider kısımlarında önemli değişikliklere yol açan tedbirleri açıklamıştır. Milli ekonominin temeli olan ziraatı ve çiftçiyi kaldırmak sebebiyle, hazineye yüklü bir gelir getiren Toprak Mahsulleri Vergisinin kaldırılması, en köklü değişikliktir. Diğer dış ticarete hizmet etmesi beklenen Gümrük Çıkış Vergisinin kaldırılmasıdır. Milli Savunma bütçesi ödeneklerinde azalmalar görülmesine rağmen, hazırlıklı olma durumu önemini korumaktadır. Hükümetin aldığı diğer bir tedbir de,

⁴³ T.B.M.M., a.g.e., s.123.

⁴⁴ T.B.M.M., a.g.e., s.125.

⁴⁵ T.B.M.M., a.g.e., s.128.

⁴⁶ A.e.

⁴⁷ T.B.M.M., *Tutanak Dergisi*, Dönem:VII, Cilt:20, s.81.(B:12-17.12.1945)

maaşlı memurların aylıklarının birer derece yükseltilmesiyle, ücretliler seviyesine erişilmesi ve emeklilik rejimlerinin birleştirilmesinin düzenlenmesidir.⁴⁸

Devletin emekli maaşı olarak ödediği miktar artarak 29 milyona çıkmıştır. Gelecekte kabul edilecek sigorta sisteminin bütçeyi hafifletmesi düşünülmüştür. Memur maaşlarını dengeleme ve emekli yardımlarının bütçeye toplam maliyeti 42 milyon lirayı bulmuştur.⁴⁹

Sümer, 1946 yılı bütçesinin dalgalı borçların sistematik bir şekilde ödenmesi için esaslı tedbirler içermekte olduğunu ifade etmiştir. Bu çerçevede borçları gidermek için eklenen 90 milyon lira ile ayrılan ödenek 136 milyonu bulmuştur. Savaş yıllarının olağanüstü masraflarını karşılamak için başvuru, tedavüldeki para hacmini arttırarak, emisyon yoluna gitmenin zararı görüldüğünden, dalgalı borçların düzenli ödenmesiyle tedavül hacminin azaltılması düşünülür.⁵⁰

600 milyon civarında olan hazine dalgalı borçlarının bu ödeme planıyla beş yıl sonunda tamamen ödenmesi, tedavül hacmini daha da azaltacağından Maliye Bakanı Sümer bu durumda deflasyona yol açabilecek bir gelişme görülebileceği uyarısında bulunmuştur.⁵¹

Sümer'e göre fiyatların hızla yükselmesi, milli paranın dış işira gücünün sabit kalması ve diğer ülkelere kıyasla fiyatların daha fazla artması, hayat pahalılığını doğurmuştur. Bunlara ilave olarak savaş yıllarında görülen enflasyonu arttırıcı emisyon eğilimleri, mal temininde karşılaşılan zorluklar, silah altında bulundurulmuş işgücü potansiyelinin üretimde kullanılmaması ve tüketimdeki artışlar fiyat seviyesindeki yükselişlerin belli başlı sebeplerini oluşturmuştur.⁵²

Sümer, giderlerde tasarruf sağlamak için az sayıda ve yüksek vasıflı memurla iş görülmesinin dikkate alınması ve böyle bir uygulamada derece derece azaltma yolunun uygulanması gerektiğini söylemiştir.⁵³

Milli paranın bugünkü yüksek değerine değinen bakan, fiyat dengesinin kurulması ve iç ile dış alımların kolaylaştırılması bakımından, para ayarlamasının gerekliliğini vurgulamıştır.⁵⁴

Sümer'in de ifade ettiği gibi dalgalı borç ödemelerinin iki amacı vardır. Ödenecek dalgalı borçlar miktarında, devlet kuruluşlarının mali ihtiyaçlarını karşılamak ve

⁴⁸ T.B.M.M.,a.g.e., s.81-82.

⁴⁹ T.B.M.M.,a.g.e., s.82.

⁵⁰ A.e.

⁵¹ T.B.M.M.,a.g.e., s.83.

⁵² T.B.M.M.,a.g.e., s.83-84.

⁵³ T.B.M.M.,a.g.e., s.84.

⁵⁴ T.B.M.M.,a.g.e., s.85.

Cumhuriyet Merkez Bankasındaki kredi hadlerini genişletmek suretiyle, krediden yararlanacak kuruluşların borçlarını sağlayacakları kar ile ödemeleridir.⁵⁵

İktisadi kalkınmada modern tekniğin ve makineleşmenin önemi göz ardı edilemeyeceğine göre tesisat malzemesi ve makine ithal etme zorunluluğu ön planda olmalıdır. Yapılan etütler endüstrileşme için gerekli makine ve tesisat için 300 milyon, limanlar için 330 milyon, demiryolları, yollar, elektrik santralleri için 150 milyon ve tarım ihtiyaçları için de 120 milyon olmak üzere 900 milyon liralık ithalata ihtiyaç olduğunu göstermiştir. Kalkınmadaki bu teknik şartları sağlamak için ihraç ürünlerinden sağlanacak döviz, altın stokları ve uygun şartlarda dış kredi temininden yararlanılması düşünülmüş, ölçülü dış kredi yanında iç borçlanmalar da dikkate alınmıştır.⁵⁶

Genel bütçeye ait uzun vadeli iç ve dış borçların toplamı 567,5 milyondur. Maliye Bakanı bu miktarın mali durumu sarsacak düzeyde olmadığını söyler. Ona göre, kalkınmayı sağlayacak asıl kaynak, uzun vadeli borçlanma ile değil, gelir verimini arttıracak yeni bir vergi sisteminin oluşturulmasıyla mümkün olur. Maliye Bakanlığı, böyle bir sistem için mali kanunlar külliyatı hazırlar.⁵⁷

Vergilerin adil ve verimli hale getirilmesini amaçlayan bu tasarılar meclise sunulmuştur. Bunlar; Gelir Vergisi, Kurumlar Vergisi, İşletme Vergisi, Usul Kanunu, Damga Resmi Kanunu, Muamele ve İstihlak Vergilerinin tadili ve birleştirilmesi kanunu ile kamu alacaklarını tahsil kanunudur. Maliye Bakanı Sümer, bu kanunların ve güçlü bir Türk Kredi Fonsiyesi'nin kurulması tasarısının yürürlüğe girmesiyle, maliyede ciddi atılımların beklenebileceğini söylemiştir.⁵⁸

Sümer, milli politikamızda kalkınmayı sağlayacak ilkeleri, vergilerde adalet ve verimliliğin temini, dar gelirli vatandaşların vergi yükünü hafifletme ve masraflarda tasarruftan hareketle, bütçe dengesini kurmak olarak açıklar.⁵⁹

Bütçe denklığı ve dış ödemeler dengesini koruma ile milli paranın ve vatandaşın elindeki tasarrufun sermaye birikimini sağlamak, mali sahada hükümetin hassasiyetlerinin başında yer almıştır. Katma bütçeli idarelerle, özel idarelerin ve belediyelerin savaş sonrası mali durumlarını iyileştirmek için, önceki yıl olduğu gibi 1946 yılı bütçesine de, genel bütçeden yardım sağlama görüşü yaygınlığını korumuştur. Bu amaçla bazı

⁵⁵ A.e.

⁵⁶ T.B.M.M.,a.g.e., s.86-87.

⁵⁷ T.B.M.M.,a.g.e., s.87.

⁵⁸ A.e.

⁵⁹ T.B.M.M.,a.g.e., s.88.

hastaneler genel bütçeye dâhil edilmiş ve 6 milyonu katma bütçeli, 23 milyonu da özel idare ve belediyelere olmak üzere 29 milyon liralık yardım yapılmıştır.⁶⁰

2)1947 Yılı Bütçe Kanunu Tasarısı

1947 yılı bütçesinin giderler toplamı 1.021.215.530 lirası adi ve 115 milyon lirası milli savunmaya ait olağanüstü giderler olmak üzere 1.136.215.530 liradır. Bütçenin gelir toplamı ise 1.021.232.000 liradır. 114.983.530 liralık bütçe açığının iç borçlanma ile kapatılması kararlaştırılmıştır.⁶¹

Maliye Bakanı Halit Nazmi Keşmir, 1947 bütçesinin de 1946 gibi geçiş bütçesi olduğu görüşündedir. Bunun sebebi olarak, savaşın sona ermiş olmasına rağmen, milli savunma için ayrılan olağanüstü ödeneklerin önemini korumasını ve toplam bütçe içinde yüksek bir pay teşkil etmesini gösterir. 1939–1947 yılları arasında olağanüstü milli savunma masraflarının toplamı 2 milyar 350 milyon lirayı bulmuştur.⁶²

1947 yılı adi giderleri arasında bütçenin % 35'ini aylıklar, % 2,3'ünü yönetim giderleri, % 26'sını daire hizmetleri, %19,4'ünü borçlar, % 6,3'ünü yardımlar, % 11'ini kapital, kredi ve tesisler oluşturmaktadır. Bütçenin en yüklü ödeneği aylıklara ayrılmıştır.⁶³

Bütçe komisyonunda tespit edilen 1947 yılının bütçe gelirleri, 1946 yılında elde edilen gelirden 127 milyon lira fazladır. Maliye Bakanı, bu artışın 1946 yılının bazı gelir bölümlerinde 270 milyon lira fazlalık ve bazı bölümlerinde ise 143 milyon lira eksiklik sonucu elde edildiğini açıklamıştır. Bunda 1947 yılı vergi gelirlerinde meydana gelen değişiklikler etkili olmuştur. Tüketim vergilerindeki azalma şeker fiyatlarını indirmek için şeker tüketim resminde indirim yapılması ve çeşitli maddeler üzerindeki tüketim vergilerinin kaldırılmasından kaynaklanmıştır. Tekel gelirlerindeki azalma ise maliyet fiyatlarının artması, satışların azalması, tesislere önemli ödenekler ayrılması, kahvenin tekelden çıkarılması ve çaya ait resmin yarıya indirilmesinin sonucudur.⁶⁴

Azalmaların aksine gümrüklerde alınan vergi ve resimlerde, İthalat ve İmalat Muamele Vergileri ile hizmet sektöründe alınan vergilerde önemli artışlar meydana gelmiştir. İthalat vergilerindeki artışlar, ithalatın çoğalması ve dövizlere uygulanan

⁶⁰ A.e.

⁶¹ T.B.M.M., *Tutanak Dergisi*, Dönem:VIII, Cilt:3, s.5.(B:18-18.12.1946)

⁶² T.B.M.M., *a.g.e.*, s.6.

⁶³ T.B.M.M., *a.g.e.*, s.7.

⁶⁴ A.e.

rayiçlerin değiştirilmesi sonucunda matrahlarda ve resim hadlerinde meydana gelen yükselmelerden kaynaklanır. Hizmet sektöründen temin edilen vergilerdeki artış ise, aylık tutarlarına yapılan zamlardan ileri gelmiştir. Bu artışlar bağlamında, Maliye Bakanlığının hedefleri arasında gelir kanunlarının iyileştirilmesi, gelirden alınacak verginin adil bir düzene kavuşturulması ve tüketim vergileri oranlarının kademeli olarak düşürülmesi başta gelmektedir.⁶⁵

115 milyon liralık bütçe açığı için iç borçlanma planlanmıştır. Hükümet borçlanma politikasını, iktisadi kalkınmayı sağlayacak yatırımlara yönelme ve borçları uzun vadeli yapılandırma olarak belirler. Bütçede, iktisadi kalkınma işlerine harcanacak tutar iç borçlanma ile kapatılacak bütçe açığından fazla olarak gerçekleşir. Maliye Bakanı Keşmir, borçlanmanın fazla olmadığı görüşünü desteklemek amacıyla savaşa katılmamış İsviçre ve İsveç'in bütçelerinden örnekler vermiştir. İsviçre gelirleriyle 1945'te masraflarının % 43,7, İsveç ise % 73,4'ünü kapatabilmiştir. 1947 bütçesinde 198 milyon liralık borç miktarı genel bütçenin % 18'ini oluşturduğuna göre, borçların endişe duyulacak seviyeye ulaşmadığını savunmuştur.⁶⁶

Borçların miktar ve özellikleri: 30.09.1946'da borçlar toplamı 1 milyar 653 milyon liradır. Bunların 891 milyonu uzun 762 milyonu kısa vadelidir. Kısa vadeli borçların tamamı, uzun vadelilerin 332 milyonu iç borçlanma şeklindedir. Borçların toplamı bir yıllık bütçenin bir buçuk katı kadardır. Bu oran 1945 yılında İsviçre'de beş, İsveç'te ise üç buçuk kat olarak tespit edilir. Bu kıyaslamaları yaparak ihracatın arttığını, altın stoku ve döviz mevcudunun korunduğunu söyleyen Maliye Bakanı, genel iktisadi durumun iyiye gittiğini savunmuştur.⁶⁷

3) 1948 Yılı Bütçe Kanunu Tasarısı

Hükümetin Genel Bütçe Kanunu gerekçesinde, İkinci Dünya Savaşı fiilen sona ermesine rağmen, meydana gelen iktisadi düzensizlikler devam ettiği için, barış yılı bütçesi özelliklerinin 1948 yılı bütçesinde de sağlanamadığı açıklanmıştır. Milli

⁶⁵ A.e.

⁶⁶ A.e.

⁶⁷ T.B.M.M., a.g.e., s.8-9.

savunmanın artan ihtiyaçları, kalkınmayı hızlandıracak bayındırlık, sağlık ve eğitim alanlarında arzu edilen ödeneklerin ayrılmasına mani olmuştur.⁶⁸

Teklif edilen bütçede giderler toplamı 1947'ye göre 105 milyon fazlalık ile 1.242.172.488 liradır. Fazlalığın büyük kısmı Milli Savunma ihtiyaçlarına ayrılmıştır. 1948 yılı gelirleri ise 1947 yılından 92 milyon fazlalık ile 1.114.180.000 lira olarak hesaplanmıştır. Tahminde görülen fazlalık, ticari ve ekonomik faaliyetlerdeki artışların, vergi gelirine yansıtılmasından kaynaklanmıştır. Artış gösteren vergiler arasında İthalat Muamele Vergisi, Gümrük Resmi, Damga Resmi, Hizmet Erbabı Vergisi ve Tüketim Vergileri dikkati çeker.⁶⁹

Bütçenin % 10,30'una denk gelen 128 milyon liralık bütçe açığının, ilk defa olarak tamamının, uzun vadeli iç borçlanmalarla kapatılması tasarlanmıştır. Bu borçlanmanın, önceki bütçe gerekçelerinde olduğu gibi, ekonomik kalkınmaya hizmet edecek işlere sarf edileceği belirtilmiştir.⁷⁰

Bütçe komisyonu, 1948 yılı bütçesinde giderler toplamını 1.243.565.697, gelirler toplamını ise 1.115.600.000 lira olarak hesaplamıştır. Bakanlık bütçelerinde 3 milyon liralık tasarruf sağlanmasına rağmen bazı bölümlere yapılan zamlardan giderler toplamı artmıştır.⁷¹

Amerika Birleşik Devletleri Kongresinde kararlaştırılan 17 milyar dolarlık Marshall planından yardım sağlandığı takdirde iktisadi durumda bir gelişme olacağı beklenir. Ancak siyasi güvensizlik ortamında, İkinci Dünya Savaşının olumsuz etkileri sürerken ve milli savunma ödeneği 400 milyon liraya yaklaşmış iken Marshall yardımı katkılarının sınırlı kalacağı düşünülür.⁷²

Gelirlerde 1947'ye nazaran görülen 94 milyon fazlalığın, 20 milyon lirası Gümrük Resmi, 44 milyon lirası İthalat Muamele Vergisi olmak üzere toplam 64 milyonu, gümrükten alınan tüketim vergileriyle gerçekleşmiştir. 1947 yılında borçla kapatılan bütçe açığı 115 milyon iken, 1948'de 13 milyon artışla 128 milyon liraya yükselmiştir.⁷³

1947 yılında genel bütçeye dâhil olan borçlarda 1946'ya göre 196 milyon liralık bir azalma sağlanmıştır. Dış borçlar genel seviyesini korumuş, dalgalı iç borçlanmalarda önemli

⁶⁸ T.B.M.M., **Tutanak Dergisi**, Dönem:VIII, Cilt:8, birleşim 23'e ek. S. Sayısı:30, s.1.

⁶⁹ T.B.M.M., **a.g.e.**, s.1-2.

⁷⁰ T.B.M.M., **a.g.e.**, s.2.

⁷¹ T.B.M.M., **Tutanak Dergisi**, D:VIII, C:16, 1948 Bütçe Komisyonu Raporu, s.1.

⁷² **A.e.**

⁷³ T.B.M.M., **a.g.e.**, s.2.

azalmalar görülmüştür. 1946-1947 yıllarında uzun vadeli dış borçlanmalarda ise önemli bir değişiklik yaşanmamıştır.

Tablo 1.2 Genel bütçeye dâhil olan borçlar 1946-1947

	30.09.1946	20.10.1947	Azalış	Artış
Dahili konsolide	332.347.913	646.828.122		314.480.209
Harici konsolide	558.796.510	571.424.794		12.628.284
Dahili dalgalı	762.844.509	239.338.718	523.505.791	
Toplam	1.653.988.932	1.457.591.634	523.505.791	327.108.493

Kaynak: T.B.M.M., Tutanak Dergisi, D:VIII, C:16,1948 Bütçe Komisyonu Raporu, s.2.

Tablo 1.3 1947 yılı Ocak-Mayıs ayları ithalat-ihracat rakamları

Aylar	İthalat	İhracat	İhracat Fazlası
Ocak	26.044.106	84.594.015	58.549.909
Şubat	40.383.365	75.799.913	35.416.548
Mart	44.342.537	66.856.350	22.513.813
Nisan	44.154.872	66.530.916	22.376.644
Mayıs	60.046.076	66.509.207	6.463.131

Kaynak: TBMM, Tutanak Dergisi, D:VIII, C:16,1948 Bütçe Komisyonu Raporu, s.2.

1947 yılının ilk 5 ayında 145 milyon liralık ihracat fazlası elde edilmiştir. Sonraki 5 ayda ise 163 milyon lira ithalat fazlası görülmüştür.

Tablo 1.4 1947 yılı Haziran-Ekim ayları ithalat-ihracat rakamları

Aylar	İthalat	İhracat	İthalat Fazlası
Haziran	56.930.474	28.844.659	28.085.815
Temmuz	69.393.824	25.794.670	43.599.154
Ağustos	60.400.129	21.077.928	39.322.201
Eylül	79.846.476	49.828.130	30.018.346
Ekim	57.955.571	35.457.166	22.498.405

Kaynak: TBMM, Tutanak Dergisi, D:VIII, C:16,1948 Bütçe Komisyonu Raporu, s.2.

Tablo 1.3 ve 1.4'te yer alan rakamlardan hareketle Bütçe Komisyonu Raporu'nda 1948'de ihracatın düşeceği ve bunun ithalata etki edeceği öngörülmüştür. Satın alma gücü azalacağından ilerleyen günlerde üretim vasıtalarını getirmek için döviz temin edememe

sıkıntısı baş göstereceğine işaret edilir. 1947 yılında 213 ton olan altın stoku 150 tona gerilemiş bulunmaktadır. Bu gerilemenin 1948 yılında da sürmesi tahmin edilmiştir.⁷⁴

Tasarruf amacıyla, İçişleri ve Milli Eğitim Bakanlığı Seferberlik Müdürlükleri hariç, bakanlıkların müdürlükleri lüzum görülmeyen kadroların yer aldığı L cetveline alınmıştır. Ayrıca, Genel Müfettişliklerin faaliyetlerinin devamını zorunlu kılacak şartların mevcut olmadığı anlaşıldığından, bu teşkilata ayrılan ödenekler kaldırılarak kadroları L cetveline dâhil edilmiştir. L cetveli memurlara ait olan, fiili kadroda olmayıp ihtiyaç olduğunda karşılığı bütçeye konulan kadroları içermektedir.

1947 yılı bütçesinde 357,4 milyon lira olarak hesaplanan milli savunma masraflarına yıl içinde 173 milyon liralık ek ödenek ayrılmıştır. Böylece milli savunmanın 1947 yılı bütçesindeki payı % 40'a ulaşmıştır.⁷⁵ Bu bağlamda, 1947 yılı bütçe görüşmelerinde, milli savunmaya ayrılan ödeneğin gerçekçi olmadığını iddia eden ve bunu bütçenin samimiyetsizliğinin kanıtı olarak gösteren Adnan Menderes, kendi adına haklı çıkmıştır.

4) 1949 Yılı Bütçe Kanunu Tasarıları

1949 yılı Bütçe Kanunu tasarısının, 1 Ocak 1949 tarihinde yürürlüğe giremeyeceğinin anlaşılması üzerine, hizmetlerin aksamaması amacıyla hazırlanan 1949 yılı Ocak ayı geçici bütçesi giderleri için 28.12.1948 tarihli 5287 sayılı kanunla 145 milyon 341 bin lira ödenek ayrılmıştır.⁷⁶

1949 yılı Ocak ayı geçici bütçe görüşmelerinde söz alan Demokrat Parti Eskişehir milletvekili Ahmet Oğuz, anayasanın 95. maddesine göre bütçe yılının başlamasından en az üç ay önce bütçenin ve ilişik bütün cetvellerin meclise sunulması gerektiğini ifade etmiştir. Hükümetin buna uymayarak anayasanın kendisine verdiği görevi zamanında yapmadığını iddia etmiştir. Ayrıca, meclise gönderilen gelir ve gider hesaplarında, kanun tekliflerinin kabul edilmiş sayılarak, bütçe açığının 120 milyon lira gösterilmesini ve açığın borçlanma ile kapatılacağına bildirilmesini eleştirmiştir.⁷⁷

Kütahya milletvekili Ahmet Tahtakılıç, çıkarılan 1946, 1947 ve 1948 bütçelerinin denk bütçe meydana getirmekten uzak olduğunu söyleyerek, devletin bütün ihtiyaçlarının

⁷⁴ A.e.

⁷⁵ T.B.M.M., **Tutanak Dergisi**, Dönem:VIII, Cilt:8, s.278.(B:23-26.12.1947)

⁷⁶ T.B.M.M., **Tutanak Dergisi**, Dönem:VIII, Cilt:15, S. Sayısı:93, s.1.

⁷⁷ T.B.M.M., **Tutanak Dergisi**, Dönem:VIII, Cilt:14, s.356. (B:25-29.12.1948)

belirlenip, sonrasında bu ihtiyaçları karşılayacak kaynakların araştırılması metodunun, yanlış olduğunu açıklamıştır. Tahtakılıç'ın geçici bütçeye yönelik eleştirileriyle başlayıp Manisa milletvekili Faik Kurdoğlu ile girdiği tartışma ile süren görüşmelerde, sarf ettiği hakarete varan sözlerinden dolayı disiplin cezası alarak, üç birleşime katılmamak üzere Meclisten geçici olarak çıkarılmasına karar verilmiştir.⁷⁸

Hükümet, 1949 yılı bütçesini sunduktan sonra komisyonda yapılan görüşmelerde, kadrolarda tasarruf yapılması gerektiği vurgulanmıştır. Devlet sisteminin istenilen şekilde çalışmasını uygulamak ve millettten alınan paranın yerine harcanmasını sağlayarak, tasarruf yapmak olanaklarını incelemek için altı kişilik Tali Komisyon kurulmuştur. Komisyon, bazı dairelerdeki benzer hizmetlerin birleştirilmesi imkânlarını araştırmıştır. Ayrıca, kırtasiyeciliği azaltmak ve birtakım kadroların L cetveline alınması konuları üzerinde durulmuştur.⁷⁹

Tali Komisyon'un, çalışma bakımından aksaklığa yol açacak kadroların kaldırılması önerisi, Bütçe Komisyonunca kabul edilmiştir. Komisyon, her bakanlığın veya dairenin bütçesi geldiği zaman lüzumlu görülenleri bırakıp, gereksiz olanları Meclisin kararına sunmak üzere L cetveline alınmasına karar vermiştir.⁸⁰

Demokrat Parti Manisa milletvekili Yunus Muammer Alakant, bütçenin esaslı tasarruf tedbirleri içermediği ve vergi seviyelerini yükselttiği gerekçeleriyle, sunulan bir aylık bütçenin Demokrat Parti Meclis Grubunca kabul edilmeyeceğini bildirmiştir. Ayrıca mevcut hükümetin, milletin refahını sağlayacak yetenekten yoksun olduğunu ifade etmiştir.⁸¹

Ahmet Oğuz, Maliye Bakanı Şevket Adalan'ın, hükümet anayasanın kendisine verdiği görevi zamanında yaparak, Ekim ayı başında bütçeyi göndermiştir sözlerine karşı çıkmıştır. Oğuz'a göre hükümet, anayasayı çiğneyerek bütçeyi bir ay sonra sunmuştur. Zamanında sunulduğu iddia edilenin bütçe değil, tezkere olduğunu açıklamıştır. Hükümet gelir kaynaklarını sağlayacak vergileri getiremediği için bir aylık bütçeyi sunmuştur. Tali Komisyon'un altı üyesinden biri olan Oğuz, bu çalışma ile memleket bütçesinin yararlı bir yönde ilerletilmesinin mümkün olmadığını savunmuştur.⁸²

⁷⁸ T.B.M.M., a.g.e., s.359-369.

⁷⁹ T.B.M.M., a.g.e., s.370.

⁸⁰ T.B.M.M., a.g.e., s.371.

⁸¹ T.B.M.M., a.g.e., s.374.

⁸² T.B.M.M., a.g.e., s.374-375.

1949 yılı Ocak ayına ait Geçici Bütçe Kanunu ödeneği 145 milyon 341 bin lira olarak tespit edilmiştir. En büyük pay 40 milyon ile Milli Savunma Bakanlığına ayrılmıştır. Bu içeriğiyle kanuna 22 ret, 291 kabul oyu verilmiştir.⁸³

Hükümet gerekçesinde, bütçenin gelir tahminlerine katılması teklif edilen vergi tasarılarının, ilgili komisyonlarda yapılan görüşmelerinin sürmesi ve bütçe tasarısının giderleri üzerinde bazı kısıntılar sağlayacak tedbirler üzerinde durulması, 1949 Şubat ayı için geçici bütçe hazırlama sebebi olarak gösterilmiştir. Bütçe komisyonu raporunda, hükümet değişikliği ve bazı vergi kanunlarının geri alınmış olması da, geçici bütçe oluşturulma sebepleri arasında gösterilmiştir.⁸⁴

1949 yılı Şubat ayı ihtiyaçları için, Ocak ayının harcanamayan tutarları ile birlikte 97 milyon 264 bin lira ödenek ayrılmıştır. Bu tutar Ocak ayı geçici bütçesinden 46 milyon 77 bin lira eksiktir. Bu eksikliğe rağmen milli savunma ödeneği 40 milyon ile önceki ay seviyesini korumuştur.⁸⁵

Aylık geçici bütçelerin genellikle önceki yılın on ikide biri olması gerekirken, mevcut kanunların işlemeden doğan ödeneklerin geçici bir aylık bütçede yer alması, Ocak ayı bütçesindeki fazlalığın sebebi olarak gösterilmiştir. Bütçe Komisyonu, Ekonomi ve Ticaret Bakanlıkları birleştirildiğinden bu iki bakanlığın ödeneklerini tek bakanlıkta toplamıştır.⁸⁶

II. Hasan Saka Hükümetinin, hazırlayıp meclise sunduğu bütçe tasarısı kanunlaşmadan, hükümet değişikliği meydana gelmiştir. 16 Ocak 1949'da Şemsettin Günaltay Hükümeti kurulmuştur. Hükümet Kazanç, Yol ve Lüks vergileri tasarılarının geri alınmış olması sebebiyle 80 milyon liralık boşluk ile karşılaşmıştır.⁸⁷

Gelir tahminlerinde, üç vergi tasarısının yokluğundan doğan açığın Akaryakıt Yol Vergisinin getireceği hâsılat, 1948 gelir tahminlerinin bazı kısımlarında görülen artışlar ve giderlerde yapılacak kısıntılarla kapatılması planlanmıştır. Yol programının aksatılmadan yürütülebilmesi için, benzinin kilosundan 11 kuruş alınmasına dair teklif kanunlaşmıştır.⁸⁸

Bu düzenlemelerin haricinde II. Hasan Saka Hükümetinin sunduğu bütçede esaslı değişiklikler yapılmadığını ifade eden Maliye Bakanı İsmail Rüştü Aksal, 1949 bütçesinin

⁸³ T.B.M.M.,**a.g.e.**, s.376-389.

⁸⁴ T.B.M.M.,**a.g.e.**, s.1-2.

⁸⁵ T.B.M.M.,**Tutanak Dergisi**, Dönem:VIII, Cilt:15, s.241.

⁸⁶ T.B.M.M.,**Tutanak Dergisi**,Dönem:VIII, Cilt:15, S. Sayısı:93, s.2.

⁸⁷ T.B.M.M.,**Tutanak Dergisi**, Dönem:VIII, Cilt:16, s.289. (B:48, 21.02.1949)

⁸⁸ **A.e.**

öncekilere kıyasla icra kuvvetinin faaliyetlerini ve bütçe incelemelerini kolaylaştırması bakımından birçok bilgi içerdiğini söylemiştir.⁸⁹

II. Hasan Saka hükümetinin sunduğu bütçede giderler 1.415.550.000 lira, gelirler 1.295.550.000 lira olarak teklif edilmiştir. Buna karşın Şemsettin Günaltay Hükümetinin yaptığı değişikliklerle, giderler 1.371.740.427 lira, gelirler 1.251.802.894 lira tespit edilmiştir. % 8,7'ye denk gelen 119.937.533 liralık bütçe açığının uzun vadeli iç borçlanmalar yolu ile kapatılması tasarlanmıştır. Bütçede kredi ve tesislere ayrılan yaklaşık 150 milyon liranın borçlanılan miktardan fazla olması, bütçenin yapıcı karakterini vurgulaması bakımından önemli kabul edilmiştir.⁹⁰

1949 yılı bütçe görüşmeleri yılbaşından sonraya sarktığı için 1948 bütçesinin son durumuyla karşılaştırma imkânı mümkün olmuştur. 1 milyar 243 milyon olarak belirlenen 1948 bütçesine yıl içinde 137 milyon lira ek ödenek ayrılmıştır. Böylece toplam giderler 1 milyar 380 milyona çıkmıştır. Bu açıdan bakıldığında 1 milyar 371 milyon tespit edilen 1949 gider bütçesinin 1948'den 9 milyon lira eksik olduğu görülür. 1948'de en fazla ödenek 106 milyon lira ile Milli Savunma Bakanlığına verilmiştir.⁹¹

Özlük hakların bütçe içerisindeki % 42,12'lik payı dikkat çekicidir. Bireysel olarak bakıldığında memur aylıkları yeterli gözükmemekle birlikte, özlük hakların bütçedeki oranının yüksek olması, kadrolardaki fazlalıktan kaynaklanmaktadır. Bu noktadan hareketle Maliye Bakanı Aksal, devlet daireleri kadrolarının, hizmet ihtiyacına göre yeniden ayarlanması ve bunun sosyal bir dava olarak incelenmesi gerektiğini ifade etmiştir.⁹²

1948 ile 1949 bütçelerinin dairelere göre dağılışında maliye, bayındırlık, milli eğitim, sağlık ve sosyal yardımlaşma ile tarımda kayda değer artışlar meydana gelmiştir. Buna karşın milli savunma ve devlet borçlarına ayrılan ödenekte azalma olmuştur.⁹³

Bayındırlık Bakanlığı bütçesinde şose ve köprüler ödeneği 16 milyon, demiryolu ve limanlar inşaatı ödeneği 3,5 milyon ve su işleri 3 milyon 330 bin lira arttırılmıştır. Milli Eğitim Bakanlığına ilave edilen 8 milyon 700 bin lira, ilkokul öğretmenleri giderlerinin genel bütçeye dâhil edilmesi, köy öğretmenlerinin artması ve ücretlerdeki yükselmeyi

⁸⁹ T.B.M.M.,a.g.e., s.290.

⁹⁰ A.e.

⁹¹ A.e.

⁹² T.B.M.M.,a.g.e., s.291.

⁹³ T.B.M.M.,a.g.e., s.292.

karşulamakta kullanılmıştır. Açılacak yeni sağlık tesisleri için fazladan 5 milyon 300 bin lira ödenek konulmuştur.⁹⁴

1948 yılında 31 milyon lira olan Tarım Bakanlığı bütçesi 5 milyon liralık artışla 1949'da 36 milyon liraya çıkarılmıştır. Özlük haklar ve diğer bazı bölümlerde yapılan kısıntılar sayesinde tarımsal ve veteriner savaş, bahçe tarımı, tohum temizleme, veteriner, zootekni ıslah ve üretme işleri gibi faydalı hizmetlere toplamda 5 milyon liradan fazla ödenek ayrılması sağlanmıştır.⁹⁵

ABD'nin yaptığı askeri yardıma rağmen, ordunun almakta olduğu yeni düzen sonucunda, 1948 ödeneklerine göre ancak 44 milyon lira indirmek mümkün olmuştur. 1948 bütçesinde gelirler 1.115.600.000 lira olarak tahmin edilmiştir. Ancak yıl sonunda 102,5 milyon liralık fazlalık ile gelirler 1.218.178.000 liraya ulaşmıştır.⁹⁶

II. Hasan Saka Hükümetinin sunduğu bütçe tasarısında 1949 yılı gelirler tahmini 1.295.550.000 lira olarak hesaplanmıştır. Bu miktarın 142 milyon lirasını, şekerden alınan tüketim vergisine yapılan zam, Yol ve Kazanç vergilerinde yapılmak istenen yeni düzenleme ile yeniden alınması teklif edilen Lüks Vergisinden sağlanacak gelir oluşturmuştur. Kazanç, Lüks ve Yol vergileri tasarılarının geri alınması ve benzinden Yol Vergisi alınması hakkındaki kanunun kabulü, bütçe tahminlerinde değişikliklere sebep olmuştur.⁹⁷

Bu değişikliklerin sonucunda Şemsettin Günaltay Hükümeti Bütçe Komisyonu ile görüş birliği içinde 1949 yılı gelirini 1.251.802.894 lira olarak tahmin etmiştir. Bu tutar sunulan ilk bütçeden 43 milyon lira eksik, 1948 gelir tahminlerinden ise 136 milyon fazladır. Fazlalığın 62,5 milyon lirası şeker istihlak, 15,5 milyon lirası benzinden alınacak Yol Vergisi, kalan 58 milyon ise gelirlerdeki gelişmenin sonucunda ortaya çıkmıştır.⁹⁸

Toprak Mahsulleri Vergisi artıklarının, 1949 gelirleri arasında yer almaması, devlet vergilerinden belediyelere verilecek hisselerin arttırılmış olması, bina yapımını teşvik için bazı muafiyetlerin tanınması ve ithal edilen ürünlerden alınacak primin azaltılması, 1948 yılı içinde elde edilen 102,5 milyon liralık gelir fazlalığının 58 milyon lirasının 1949 bütçesine taşınmasına olanak vermiştir.⁹⁹

⁹⁴ T.B.M.M.,a.g.e., s.292-293.

⁹⁵ T.B.M.M.,a.g.e., s.293.

⁹⁶ T.B.M.M.,a.g.e., s.293-294.

⁹⁷ A.e.

⁹⁸ A.e.

⁹⁹ A.e.

1949 yılı gelir tahminlerine göre, 1 milyar 251 milyon liranın 760,9 milyonu vasıtalı, 435,6 milyonu vasıtasız vergiler, 55,2 milyonu ise diğer gelirlerden sağlanacaktır. Bu durumda vasıtalı vergilerin oranı % 60,8'e vasıtasızların % 34,8'e ve diğer gelirler % 4,4'e denk gelmektedir.¹⁰⁰

Vatandaşlardan alınan vergiler vasıtalı ve vasıtasız olarak iki bölüme ayrılır. Vasıtasız vergiler vatandaşların gelir durumlarına göre farklı oranlarda doğrudan doğruya hükümet tarafından alınan vergilerdir. Vasıtalı vergiler ise devlet tarafından belirli malların birim fiyatına eklenen bir ek ücret olarak o malı kullanan vatandaşlardan tahsil edilir.

Maliye Bakanı Aksal, vasıtalı vergiler ile vasıtasızlar arasındaki olumsuz ilişkiyi kabul etmiştir. Bu durumun, vasıtasız vergilerin sabit karakter taşıyan karine esasına göre düzenlenmiş olması ve artan kazanç ve gelirleri kavrayamamasından kaynaklandığını iddia etmiştir. Buna karşın, oranları arttırılan vasıtalı vergiler, gelirler arasında daha geniş yer tutarak, vergilerin dengesizliğini ve adaletsizliğini arttırmayı sürdürmüştür.¹⁰¹

1945 yılında, vasıtalı vergiler ile vasıtasızlar arasındaki dağılışı düzenlemek ve vergi adaletsizliklerini gidererek verimlerini arttırmayı amaçlayan Gelir Vergisi, meclise sunulmuştu. Seçim yenileme kararıyla hükümsüz kalan bu tasarı, 1946 yılında yeniden sunulmasına rağmen sonuçlandırılmamıştı. Maliye Bakanı, Gelir Vergisi tasarısının komisyonca incelendiğini ve 1949 yılı içinde meclise sunulacağını bildirmiştir. Tasarıda Kurumlar ve Esnaf Vergileri de Gelir Vergisinin içerisinde düzenlenmiştir.¹⁰²

Vasıtalı vergiler arasında yer alan Damga Resmi ile Muamele ve İstihlak vergilerinin yeniden düzenlenmeleri konusunda, önceki hükümetler çalışmalar yapmışlardır. Mevcut Günaltay Hükümeti, kanunların bir an önce bitirilerek 1950 yılı başında yürürlüğe girmesini arzulamıştır. Vergilerde tasarlanan düzenlemelerden biri de, kazanç seviyesi yüksek ve az olan vatandaşların tükettikleri maddelerde farklı vergi oranları tespit ederek, vergilerdeki adaletsizliği hafifletmek olmuştur.¹⁰³

¹⁰⁰ A.e.

¹⁰¹ T.B.M.M.,a.g.e., s.294-295.

¹⁰² T.B.M.M.,a.g.e., s.295.

¹⁰³ A.e.

Tablo 1.5 1945-1946-1947 Kesin Hesapları (milyon TL)

Yıllar	Giderler	Gelirler	Borçlar	Gelir Toplamı
1945	600,6	614,7	43,9	658,6
1946	1.018,8	977,7	63,7	1.041,4
1947	1.564,2	1.538,4	76,5	1.614,9

Kaynak: T.B.M.M., Tutanak Dergisi, D:VIII, C:16, s.296.

Maliye Bakanı Aksal, savaşın sona ermesinden sonra kapanan bütçelerin, tablo 1.5'te yer alan rakamlar ışığında, hazırlanışlarına göre daha olumlu sonuçlar verdiklerini iddia etmiştir.¹⁰⁴

Tablo 1.6 Tedavül Hacmi 1939-1948 (milyon TL)

1939	281	1944	913
1940	350	1945	941
1941	490	1946	878
1942	619	1947	943
1943	738	1948	901

Kaynak: T.B.M.M., Tutanak Dergisi, D:VIII, C:16, s.296.

Tablo 1.6'da görüldüğü gibi İkinci Dünya Savaşının başlangıcından sona ermesine kadar sürekli yükselen tedavül hacmi 1945 sonrası daha istikrarlı bir hale gelmiştir.

1948 yılı sonunda genel bütçeye ait borçların toplamı 1 milyar 632 milyon liradır. Bunların 1 milyar 395 milyonu konsolide, 237 milyon lirası ise dalgalıdır. Uzun vadeli borçların 779 milyonu, dalgalı borçların tamamı iç borçtur.¹⁰⁵

1948 yılı sonunda katma bütçeli idarelere ait borçların toplamı 405 milyon liradır. Bunların 136 milyonu uzun vadeli, kalanı dalgalıdır. Uzun vadelilerin 5, dalgalı borçların ise 206 milyonu iç borç şeklindedir.¹⁰⁶

1949 yılı bütçesine borçların kapatılması için 108 milyon lira ödenek konulmuştur. Bu miktar gelirlerin % 8,1'ine, giderlerin % 7,9'una denk gelmektedir. Maliye Bakanı Aksal, diğer devletlerle borçların milli gelire oranına göre yaptığı karşılaştırmada, borçların gerek miktar gerek yıllık taksit ve faiz yükü olarak endişe duyulacak seviyede olmadığını ifade etmiştir. 1949 yılında yapılması düşünülen 120 milyon liralık uzun

¹⁰⁴ A.e.

¹⁰⁵ T.B.M.M.,a.g.e., s.297.

¹⁰⁶ A.e.

vadeli iç borçlanmanın 80 milyonluk tahvilini Devlet Emekli Sandığına satılmasına, kalan kısmının ise piyasaya çıkarılmasına karar verilmiştir.¹⁰⁷

Savaşa fiilen girilmemesine rağmen, etkilerinden uzak kalınmadığını, bununda iktisadi güçlülere yol açtığını ifade eden Maliye Bakanı, mali güçlüklerin ana sebebini ihtiyaçlarla imkânlar arasında dengenin kurulamamasına bağlamıştır. Ayrıca, devlet gelirlerinin verimsiz olduğuna, bu yüzden vergileri daha adil ve verimli hale getirecek düzenlemelerin tamamlanması gereğine ve her hizmetin en az masrafla en uygun şekilde yapılarak, tasarruf zihniyetinin kökleştirilmesi lüzumuna vurgu yapmıştır.¹⁰⁸

5) 1950 Yılı Bütçe Kanunu Tasarısı

5419 sayılı kanun ile bütçe yılı başının Ocak ayından Mart ayına alınması sebebiyle, en geç 1 Aralık'ta Büyük Millet Meclisine sunulması gereken bütçe tasarıları, zamanında değerlendirmeye alınmıştır. Hükümetin teklifine göre masraflar 1.467.330.043 gelirler ise, 1.312.381.043 liradır.¹⁰⁹

154,9 milyon liralık açığın, 1949-1950 yıllarında Marshall Planı yardımından sağlanacak kredi, hibe, lehte ve aleyhte tanınan tiraj hakları olmak üzere toplamda 114,3 milyon dolara ulaşan yardımın, 71,3 milyon dolarlık kısmı ile kapatılması tasarlanmıştır.¹¹⁰

1949-1950'de Türkiye'ye yapılacak yardım: 35 milyon doları kredi, 16 milyon doları hibe, 8 milyon doları şarta bağlı yardım, 55,3 milyon doları lehimize tanınan tiraj hakkı¹¹¹ olmak üzere toplamda 114,3 milyon dolardır.¹¹²

1 milyar 371 milyon lira tahmin edilen 1949 bütçesi, yıl içinde yapılan ek ve olağanüstü ödeneklerle 1 milyar 393 milyona ulaşmıştır. 1950 bütçesi 1949 tahminine göre 95 milyon lira fazla hesaplanmıştır. Gelir tahminlerinde ise 60 milyon liralık fazlalık meydana gelmiştir.¹¹³

¹⁰⁷ T.B.M.M.,a.g.e., s.297.

¹⁰⁸ T.B.M.M.,a.g.e., s.298.

¹⁰⁹ T.B.M.M.,**Tutanak Dergisi**,Dönem:VIII, Cilt:24, Birleşim: 45'e ek. S. Sayısı:170, s.4.

¹¹⁰ **A.e.**

¹¹¹ Avrupa memleketlerinin birbirlerinden mal ithal edip karşılığını ABD'den almaları yoluyla hem alıcının hem de satıcının kar ettiği yardım şekillerinden biridir.

¹¹² **A.e.**

¹¹³ T.B.M.M.,a.g.e., s.5.

Bütçe Komisyonu, yaptığı incelemeler sonucunda 19,8 milyon liralık fazladan masraf tespit etmiştir. Örneğin, Doğu illeri kalkınması için ayrılan 10 milyona, 3 milyon lira ve Ziraat Bankasının sermayesinin fazladan çoğaltılması için 7 milyon lira ilave yapılmıştır. Bu eklemelerin sonucunda ortaya çıkan 19 milyon liralık açığın, uzun vadeli iç borçlanma ile kapatılması ve borçlanma için de Emekli Sandığına başvurulması düşünülmüştür.¹¹⁴

Bütçe Komisyonunun düzeltmeleri ile 1950 bütçesinin gider ve gelir rakamları şu şekli almıştır: 1.487.218.563 gider toplamına karşılık gelirler 1.313.269.563 liradır. 173.949.000 liralık açığın 19 milyonunun iç borçlanma, 155 milyona yaklaşan kalanının ise Marshall Planı yardımlarıyla kapatılması planlanmıştır.¹¹⁵

Komisyonla göre, bütçe açığı önceki yıllara göre azalmış gözükse de, Marshall yardımının geleceğinin belirsiz olması, Gelir Vergisinin ilk yıllarda giderleri karşılamada yetersiz kalması ve borçlanma yoluyla ihtiyaçları karşılama imkânlarının daralması güçlüklerle sebebiyet verebilir. Bu sebeple kadroyu rasyonelleştirme, israfa giden masrafları kısma, mevcut vergilerin verimini artırma ve üretim işleri üzerine eğilme konularına hız verilmelidir.¹¹⁶

Tablo 1.7 Borç durumu 1948-1949 (milyon TL)

		31.12.1948	31.12.1949	
İç Borçlar	Konsolide	Umumi bütçe	759.450.847	666.832.896
		Katma ve diğer bütçeler	24.725.487	15.868.030
		Toplam	784.176.334	682.700.926
	Dalgalı	Umumi bütçe	263.218.252	252.560.910
		Katma bütçeler	206.487.610	244.065.352
		İktisadi Devlet Teşekkülleri	334.190.000	266.690.000
		Toplam	803.895.862	763.316.262
	Dış Borçlar	Umumi bütçe	Konsolide	615.163.262
Dalgalı			—————	13.419.700
Katma ve diğer bütçeler		Konsolide	166.498.396	145.104.897
		Dalgalı	69.603.746	77.151.865
Toplam		851.265.404	702.870.310	

¹¹⁴ T.B.M.M.,a.g.e., s.8.

¹¹⁵ T.B.M.M.,a.g.e., s.9.

¹¹⁶ T.B.M.M.,a.g.e., s.10.

Umumi bütçeye ait iç ve dış borçlar toplamı	1.637.832.361	1.400.007.354
Katma bütçe ve diğer bütçelere ait borçlar toplamı	467.315.239	482.190.144
İktisadi Devlet Teşekkülleri'ne ait borçlar toplamı	334.190.000	266.690.000
Genel Toplam	2.439.337.600	2.148.887.498

Kaynak: T.B.M.M., Tutanak Dergisi, Dönem: VIII, Cilt: 24, S. Sayısı:170, s.10-11.

1948 ve 1949 yılı borç durumu değerlendirildiğinde borç toplamında 290,4 milyon liralık eksiklik meydana geldiği görülür. Bu eksilmenin 151,1 milyonu dış borçlara ait olup, İngiliz lirasıyla diğer bazı Avrupa ülkelerinin paralarının kıymetlerini düşürmelerinden kaynaklanmıştır.¹¹⁷

Tablo 1.8 Altın ve döviz mevcutları (1945-1949)

Yıllar	Altın mevcudu (ton)	Döviz mevcudu (milyon TL)
1945	213,9	29,2
1946	213,2	74,9
1947	151,1	155,1
1948	144,2	28
1949	137	29,4

Kaynak: T.B.M.M., Tutanak Dergisi, Dönem: VIII, Cilt: 24, S. Sayısı:170, s.12.

Son 4 yılda altın mevcudu % 36 oranında azalmıştır. Bütçe Komisyonu'na göre, iktisadi durum için teminat teşkil eden altın stoku, üretimi arttırmaya yönelik ithalata ayrılarak tutumlu hareket edilmelidir.¹¹⁸

1946 yılında yapılan para ayarlaması sonrası, döviz mevcudunun TL karşılığı artmıştır. Sonrasında sert bir düşüş yaşayan döviz mevcudu, 1948 yılına göre küçük bir artış ile 1945 yılı seviyesini yakalamıştır.

Bütçe Komisyonu Raporunda, ticaret dengesi konusuna da değinilmiştir. 1947'de 59,7 1948'de 211,1 ve 1949 yılında 118,7 milyon lira açık verilmiştir. 1949 yılında, İngiliz lirası ile bazı Avrupa ülkelerinin para kıymetlerini düşürmelerine rağmen, ticaret açığının azalması olumlu karşılanmıştır. Ancak, savaş sonrası dönemde dünya genelinde üretim ve ulaştırmada normal koşulların yerleşmesi süreci başladığından, fiyatların düşme

¹¹⁷ T.B.M.M.,a.g.e., s.11.

¹¹⁸ T.B.M.M.,a.g.e., s.12.

eğilimini sürdürmeleri beklenmektedir. Bu şartlarda, üretim arttırılarak fiyatlar düşürülmez ise, mali sıkıntılarının artacağı ihtimali üzerinde durulmuştur.¹¹⁹

1950 bütçesi, şekil bakımından önemli değişiklikleri içinde barındırmaktadır. Milli bütçe, milli gelir, masrafların grup itibariyle incelenmesi, devlet borçları ve Marshall Planı gibi bölümlerin rakam ve grafiklerle belirtilmesi yeni bir bütçe anlayışını ifade etmektedir.¹²⁰

1950 yılı bütçe görüşmelerinin açılış konuşmasını yapan Maliye Bakanı İsmail Rüştü Aksal, 1948 yılında savaş yılları öncesine göre hububat üretiminde % 29 oranında artış sağlandığını açıklamıştır. Ancak 1948'de 5 milyon tona ulaşan buğday üretimi 1949'da 2,5 milyon tona gerilemiş ve hububat ithali yoluna gidilmek zorunda kalınmıştır. Pamuk, tütün, yağlı tohumlar ve meyve üretiminde yükselmeler görülmüştür.¹²¹

Tarımsal kredi konusuna değinen Aksal, Ziraat Bankasının çalışma imkânlarını arttırarak, üreticilerin ihtiyaç duyduğu krediye geniş ölçüde ulaşmalarını sağlamak amacıyla, Bütçe Komisyonunun hükümet teklifine ekleme yaptığını, böylece Ziraat Bankasına ayrılan ödeneklerin 16 milyon lirayı bulduğunu açıklamıştır. Bu artışta, Marshall Planından sağlanan yardımların etkisi olmuştur.¹²²

Aksal'ın ifadesine göre Avrupalılar arası İktisadi İşbirliğinin sağladığı imkânlar ve Amerika Birleşik Devletlerinin yardımı sayesinde ihracat 693, ithalat 812 milyona ulaşarak en yüksek seviyesine çıkmıştır. İthalatta, üretimi arttıracak yatırım maddelerine, gittikçe büyüyen bir oranda talep olmuştur.¹²³

Yardım ve kredilerle temin edilen mallar da ithalata dâhil olduğundan, 1949 yılında 118 milyon lira olan açık, aynı oranda altın ve döviz kaybına sebep olmamıştır. Hububat ithal edilmiş olmasına rağmen, 27,7 milyon liralık altın kaybı meydana gelmiştir. Döviz mevcudunda ise hafif bir yükselme görülmüştür.¹²⁴

1949 Eylül ayında sterlin ve onu takiben 27 ülke parası düşürülmüştür. Bu genel devalüasyon, paraları hakiki değerlerine yaklaştırarak, ticarete sebep olduğu zorlukları gidermeyi ve daha fazla ihracat yaparak dolar açıklarının kapatılmasını hedeflemiştir. Günaltay Hükümeti yaptığı incelemeler sonucunda, Türk parasının değerini koruyarak,

¹¹⁹ T.B.M.M.,a.g.e., s.13.

¹²⁰ A.e.

¹²¹ T.B.M.M.,**Tutanak Dergisi**, Dönem:VIII, Cilt:24, s.486. (B:45, 13.02.1950)

¹²² T.B.M.M.,a.g.e., s.489-524.

¹²³ T.B.M.M.,a.g.e., s.486.

¹²⁴ A.e.

devalüasyona katılmamaya karar vermiştir. Maliye Bakanı Aksal, aradan geçen zaman zarfında bu kararın doğruluğunun ortaya çıktığını iddia etmiştir.¹²⁵

Bakan, 1950 bütçesinin hazırlanmasında dikkate alınan esasları açıklamıştır. Bunlar, kamu hizmetlerinin sürekliliğini sağlamak, uluslar arası durumun gereği olarak milli savunma hizmetlerini sürdürmek ve bütçenin hareket kabiliyeti oranında memleketin üretim gücünü arttıracak sahalara yönelmektir.¹²⁶

1950 yılında, hizmet genişlemelerini önlemek için, zorunlu olanlar hariç, 1949 fiili kadroları ile göreve devam edilmesine karar verilmiştir. Milli savunma masraflarının % 35 gibi bütçenin büyük kısmını meydana getirdiğini ifade eden bakan, bu oranın 1949'da Fransa'da % 28, İngiltere'de % 23, İtalya'da % 21, Hollanda'da % 18, Danimarka'da %14 ve Belçika'da % 7 olduğunu açıklamıştır. 10 yıllık dönemde ortalama milli savunma ödeneği % 46 olarak gerçekleşmiştir. Savaş öncesi ortalamanın % 32 olduğunu söyleyen Aksal, savaşın bütçe üzerindeki etkilerine vurgu yapmıştır.¹²⁷

1950 yılında yol, su işleri, limanlar ve hava alanları gibi bayındırlık hizmetlerine ayrılan ödenek 25 milyon lira arttırılarak 132 milyon liraya çıkarılmıştır. Tarım hizmetleri için 9 milyon, sağlık işleri için 6,5 milyon, milli eğitim işleri için 12 milyon ve emekli dul ve yetim aylıklarının arttırılması sebebiyle 27 milyon liralık ödenek fazladan konulmuştur.¹²⁸

Hükümet tasarısında, Avrupa İktisadi İşbirliği Teşkilatınca tespit edilmiş olan standartlara göre belirlenmiş yatırımlara ayrılan 226 milyon lira, Bütçe Komisyonu tarafından 243 milyon liraya çıkarılmıştır. Katma bütçelerin 138 milyonu bulan yatırımları da eklenince, 381 milyona ulaşan yatırımlar, genel ve katma bütçelerin % 20'sine denktir. Ayrıca, İktisadi Devlet Teşekküllerinin, Marshall Planı ve kendi kaynaklarıyla yapacakları 250 milyon liraya ulaşan yatırımların da dâhil edilmesiyle, 1950 yılında Devlet sektöründe yapılacak yatırımların toplamı 630 milyon lirayı aşmaktadır. Maliye Bakanı Aksal, bu rakamlardan duyduğu memnuniyeti, şimdiye kadar kalkınma işleri için bu ölçüde yatırım faaliyetinin gerçekleşmediği sözleriyle ifade etmiştir.¹²⁹

1950 yılı bütçesinde, Marshall Planı çerçevesinde elde edilen yardımların etkisiyle bayındırlık, maden, tarım, sağlık, milli eğitim ve sosyal emniyet hizmetlerine önceki yıllara kıyasla daha geniş ölçüde ödenek ayrılmıştır.

¹²⁵ A.e.

¹²⁶ T.B.M.M.,a.g.e., s.488.

¹²⁷ A.e.

¹²⁸ A.e.

¹²⁹ T.B.M.M.,a.g.e., s.489.

1950 yılının devlet gelirleri alanında önemli gelişmeleri, 1949 yılında kabul edilen Gelir, Kurumlar ve Esnaf vergileri ile Vergi Usul Kanununun 1 Ocak 1950 tarihinde yürürlüğe girmesi olmuştur. Bakana göre, bu kanunlar vergi sisteminde başlangıç olarak kabul edilmelidir. Ayrıca, kamu masraflarına vatandaşların ödeme güçlerine göre katılmalarını sağlamak için, vasıtalı ve vasitasız vergilerin düzenlenmesi gerekmektedir.¹³⁰

B) Bütçe Tartışmaları (1946-1950)

1)1946 Yılı Bütçe Tartışmaları

17 Aralık 1945 tarihinde başlayan bütçe görüşmelerinde Müstakil Grup adına söz alan CHP İstanbul milletvekili Ali Rana Tarhan, Toprak Mahsulleri ve Gümrük Çıkış Vergilerinin kaldırılmalarını olumlu bir gelişme olarak yorumlamıştır. Ancak, vergi artıklarının 1947'de olmayacağını hesaplayarak, şimdiden bu gelir kaybı için önlem alınması gerektiğini belirtmiştir.¹³¹

CHP Urfa milletvekili Sami Coşar'a göre, milli savunma masraflarından 200 milyon tasarruf yapıldıktan sonra, ilk iş olarak dalgalı borçların ödenmesini planlama, doğru bir karardır. Bununla birlikte, ödeme ile boşalan marjın, Merkez Bankası tarafından kredi olarak devlet kuruluşlarına verilmesi adı altında, ikinci bir hedefin varlığının açıklanması memnunluğunu azaltmıştır.¹³²

Savunma masraflarının kısılmasına ve normal bir bütçe olarak sunulmuş olmasına rağmen oluşturulan bütçede %10 oranında bir açıkla karşılaşılmıştır. 60 milyonluk bütçe açığının % 7 ve üstü faizli borçlanmalarla kapatılmak istenmesi, enflasyonun yol açtığı dengesizliklerin hâkim olduğu ortamda, mali yenilik fikri ile uyuşmamaktadır. Verilen yüksek faiz, savaş yıllarında önemli kazançlar sağlayan kesimden vergi almayı gerektirirken, kazançlarını daha da arttırmaya sebebiyet verecektir. Bu yüzden Coşar'a göre çözüm, hazinenin dalgalı borçları vergi tahsilâtı ile kapatması ve kısa vadeli hazine taahhütlerini uzun vadeli olarak planlamasıdır.¹³³

¹³⁰ T.B.M.M.,a.g.e., s.490.

¹³¹ T.B.M.M.,**Tutanak Dergisi**,Dönem:VII, Cilt:20, s.89.(B:12-17.12.1945)

¹³² T.B.M.M.,a.g.e. s.95.

¹³³ T.B.M.M.,a.g.e., s.96.

İç ve dış fiyatlar arasındaki dengesizlik ihracatı sınırlayıp, ithalatın artmasına yol açtığından, memleket ekonomisinin aleyhine bir gelişme seyri ortaya çıkarmaktadır. Coşar, “İktisadi olaylar bugünkü para hacmini olduğu gibi muhafaza etmenin imkânsızlığını görmüş bulunuyor.” sözleriyle, Maliye Bakanı Sumer ile hemfikir olarak para ayarlamasının yapılması gerekliliğini ifade etmiştir.¹³⁴

Coşar’a göre, liberal ekonominin iç ve dış piyasalara serbestlik getiren, müdahaleyi sınırlayan yapısının, altın ve döviz rezervlerinin azalmasına sebebiyet veriyor olması, sağlıklı bir kazanç ve gelir vergileri sisteminin oluşturulamamasından kaynaklanmaktadır. Ayrıca, ticari ve sınai girişimlerden elde edilecek 98 milyon liralık verginin, vergi artışı olarak bütçeye eklenen 79 milyon liralık Toprak Mahsulleri Vergisi ile kıyaslanırsa, vergi alımında çiftçinin lehine bir iktisadi dengesizliğin meydana geleceğini savunmuştur.¹³⁵

Coşar, devletçiliğin iyi uygulanması gerektiğini vurgulamış ve İngiltere’yi örnek göstererek devletleştirilmeye karar verilen sahalarda özel faaliyetlere izin verilmemesi gerektiğini söylemiştir. Devlet kuruluşları ile özel sektör rakip duruma sokulmamalıdır. Bunu “Devletleştirecek miyiz bir sektörü. O sektörde hususi teşebbüse yer bırakmamak lazımdır.” sözleriyle açıklar.¹³⁶

CHP Gaziantep milletvekili Cemil Barlas, Toprak Mahsulleri ile İhracat Vergisini kaldırma cesaretini gösteren hükümetin, aynı duyarlılığı savaş yıllarının doğurduğu olağanüstü koşulların ürünü olan Milli Korunma Kanununda da göstermesini bekler. Yine savaş zamanında oluşturulan Ticaret ve Petrol Ofisi gibi kuruluşların da, ticaretin normalleştiği bir dönemde kaldırılmasını önerir.¹³⁷

Barlas, devletçiliğin sınırlarının belirlenmesi konusundaki görüşlerini de ifade ederek bu konudaki belirsizliği şu sözlerle açıklamıştır: “Devletçilik nereye gidecek ve nerede duracak bunu kati olarak bilmiyoruz.”¹³⁸ Parti çiftçiler, küçük sanat erbabı, esnaf, işçi, serbest meslek erbabı, sanayi erbabı, tüccar ve memurları bir birlik olarak kabul etmektedir. Sınıf mücadelesi yerine toplumsal düzen hedeflenmiştir. Parti programında devletçiliğin yolu “şahısların hiç veya kâfi derecede yapamadıkları şeyi Devlet eli ve sermayesiyle yapmak fertlerin ve hükmi şahısların vasılarından ve Devlet kuvvetinden

¹³⁴ T.B.M.M.,a.g.e., s.101.

¹³⁵ T.B.M.M.,a.g.e., s.98.

¹³⁶ T.B.M.M.,a.g.e., s.101.

¹³⁷ T.B.M.M.,a.g.e., s.104.

¹³⁸ T.B.M.M.,a.g.e., s.107.

aynı zamanda istifade etmek” şeklinde tanımlandığından Barlas, bu ifadelerden hareketle devletçiliğin sınırlarının kesin olarak çizilmesi gerektiğini söylemiştir.¹³⁹

CHP Afyonkarahisar milletvekili Berç Türker, 200 milyon liralık tasarrufa rağmen 1 milyara yaklaşan gider bütçesini eleştirir ve tasarruf imkânlarının mevcut olduğunu ifade eder. Tasarruf edilecek konuların başında ise memur kadrosu yer almaktadır.¹⁴⁰

Türker, Maliye Bakanlığının hazırladığı kanun tasarılarını değerlendirmiştir. Gelir Vergisi Kanunu verimi arttırmayı amaçlamıştır. Yeni Tahsili Emval Kanunu projesi ile vatandaşın devlete olan borcu için hapsedilme usulünün kaldırılması tasarlanmıştır. Maaşlı memurlara zam verilmesi tasarısı ile ücretli memurlar seviyesinin yakalanması hedeflenmiştir. Gayrimenkul kredisinin genişletilmesi ve halka mesken konusunda kolaylıklar sağlamada etkin rol oynayacak bir kredi fonsiye bankasının kurulması, dalgalı borçların kapatılması, Toprak Mahsulleri ve İhracat Vergilerinin kaldırılması tasarıları da bakanlığın önemli çalışmaları arasında yer almıştır.¹⁴¹

Türker’e göre arzu edilen kalkınma hamlelerini gerçekleştirmek için uzun vadeli krediler temin etme yoluna gidilmelidir. Hollanda, Belçika, Danimarka ve Çekoslovakya’nın yaptığı gibi Amerika ve İngiltere’den düşük faizli ve uzun vadeli krediler elde edilmelidir.¹⁴²

CHP Manisa milletvekili Hikmet Bayur halktan alınan ile hükümetin eline geçen arasındaki farkla şikâyet konusu teşkil eden ve bir türlü düzenlenemeyen Toprak Mahsulleri Vergisi ile dünya piyasalarında pahalı olan ihraç ürünlerimizin satılmasında zorluk yaratan İhracat Vergisinin kaldırılmasını olumlu karşılamıştır. Ancak, genel ekonomik durumda beğendiği kısımlar yok gibidir. “... *eğer Ticaret ve Ekonomi Bakanları daha iyi çalışsalar içinde bulunduğumuz bu vaziyeti düzeltseler belki bizim bu borçlanmalarımıza lüzum kalmaz*” sözleriyle iç borçlanmalar konusundaki görüşlerini ifade etmiştir.¹⁴³

Toprak Mahsulleri Ofisinin 1944 istatistik raporuna göre savaş öncesi pahalılık 100 kabul edilirse bu oran Amerika’da 127, İngiltere’de 131, Almanya’da 121, İsviçre’de 152, İsveç’te 143 ve İspanya’da 173’e çıkmıştır. Aynı rapor İstanbul ve Ankara için 340 değerini saptar. Bayur için bu fark savaş, seferberlik ve emisyonlardan doğan pahalılaştırma ile

¹³⁹ A.e.

¹⁴⁰ T.B.M.M.,a.g.e., s.108.

¹⁴¹ T.B.M.M.,a.g.e., s.109.

¹⁴² A.e.

¹⁴³ T.B.M.M.,a.g.e., s.111.

eksik tedbirlerin göstergesidir. Ürünlerin resmi fiyatlarının üzerinde satılması durumunda bu rakamın 500 olacağını iddia etmiştir.¹⁴⁴

Bayur'a göre bu güçlüklerin başlıca sebebi yanlış tedbirlerdir. Bu kabul edilmez ise çözüm bulunamaz. Bayur konuyla ilgili olarak şunları söylemiştir:

*“Ben zannediyorum ki, “İcra mevkiinde bulunan Hükümet bunu bu kadar yapabiliyor” Yoksa bu memleket, bu halk bundan çok daha iyisini yapabilir... bu işleri yıllardanberi emanet ettiğimiz kimseler bu işlerde hiçbir suretle temayüz etmiş adamlar değildir. Ne idarecilik, ne genel kabiliyet bakımından, ne ihtisas bakımından bu işlerde temayüz etmiş kimseler değildir. Alelaide nereden geldiğini kimsenin bilmediği, anlıyamadığı kimselerdir.”*¹⁴⁵

Olumsuz vaziyetin aktörleri başta başarısız ve kifayetsiz idare, karaborsa ile yetersiz mücadele, içerde fiyat dengesini kuramamak, pahalılık sebebiyle dış piyasalara ihracat güçlüğü, kazançların hizmet ölçüsünde elde edilememesi ve hükümetin uygun bir ticari programının olmamasıdır. Hükümet ekonomi işlerinde plansız hareket etmektedir. Altılar raporu bunun bir örneğini oluşturmaktadır.¹⁴⁶

Bayur eleştirilerinin devamında, ekonomi işlerinin her geçen gün kötüye gitmesini, hükümeti denetleme mekanizmasının işlememesiyle açıklar. Hükümeti denetlemekle sorumlu olan cihazın, icra kuvveti tarafından aday gösterilmesi ve halkın Mustafa Kemal Atatürk ve İsmet İnönü'nün saygınlığına bakarak oy vermesi geleneği değiştirilmelidir. Adaylar merkezden değil iller ve ilçelerdeki teşkilat tarafından belirlenmelidir.¹⁴⁷

Bayur'un iktisadi kalkınmada başka siyasi seçeneklerin başarılı olacağını ifade ettiği *“...bu Hükümetin ekonomik alandaki tutuşunu beğenmiyorum. Onun yerine bu işleri daha iyi yapacak bir Hükümetin gelmesini istiyorum ve bu gerek yurdda ve gerekse dışarıda bizi kuvvetleştirir.”* sözleri hükümet değişikliğinin yanı sıra parti değişikliğinin gerekliliğine de işaret eder.¹⁴⁸

Bayur'un eleştirileri kamuoyuna Cumhuriyet gazetesindeki şu sözleri ile aktarılmıştır: *“Hükümet ekonomi işlerinde amaçsız bocalayıp duruyor, bugünkü*

¹⁴⁴T.B.M.M.,a.g.e., s.113.

¹⁴⁵A.e.

¹⁴⁶T.B.M.M.,a.g.e., s.114-116.

¹⁴⁷T.B.M.M.,a.g.e., s.120.

¹⁴⁸A.e.

güçlüklerin baş sebebi yanlış tedbirlerdir. Yillardan beri bu işleri emanet ettiğimiz adamlar, sanki piyango ile çekilmiş de gelmiş hissini veren, insanlardır.”¹⁴⁹

Nadir Nadi Cumhuriyet’te yayınlanan yazısında, bütçe konuşmalarında Birinci Büyük Millet Meclisi’ni hatırlatan hararetili tartışmaların yapıldığını aktarmıştır. Nadi, Bayur’un eleştirilerini ve bazı milletvekillerinin ona cevaben söylemlerini şu sözler ile değerlendirmiştir:

“...Maliye Bakanının nutkundan sonra kürsüye çıkan Hikmet Bayur, bir saat müddetle, hükümeti adam akıllı tenkit ettiği, ileri geri birçok sözler söylediği halde, kendine taraflı bulamadı, başladığı yolda yalnız kaldı. Ertesi günü ise, bir kısım milletvekilleri bütçe konusunu bir tarafa bırakarak icra kuvvetiyle elbirliği ettiler ve bütçeyi tenkit edecek yerde tuttular, hep birden Hikmet Bayur’a yüklediler. Bunun sebebi, Başbakanımızın da evvelki gün söylediği gibi bir taktik hatasıdır. İşlerimizin iyi gitmediğini, vekillerin iyi çalışmadığını uzun boylu anlatan Hikmet Bayur, sözlerini bitirirken, bütün davayı bir sistem yanlışlığına bağlayarak: -Aslına bakarsanız bizi millet değil icra kuvveti seçiyor. Bundan ötürü de denetleme vazifemizi iyi yapamıyoruz! Demeye getirmiştir. İşte Meclis üyelerini sinirlendiren ve Hikmet Bayurun evvelki gün bir hayli muncıklayıp hırpalanmasına yol açan söz. Milletimizin yegâne temsilcisi bildiğimiz koskoca Büyük Millet Meclisinin hücumuna uğrayan bir milletvekilini ayrıca gazete sahifelerinde de yormaya kalkmak doğru olmamalıdır. Bu itibarla sayın Bayurun kırdığı pot üzerinde fazla durmak istemiyorum. Başbakanın da dediği gibi bu bir taktik hatasıdır ve kendine taraftar bulmak isteyen bir adamın söyleyeceği söz değildir. Adeta “Hikmet Bayur zorla Partiden çıkarılmak istediği için o cümleyi kullandı” diyesimiz geliyor”.¹⁵⁰

Yazısının devamında Bayur’a karşı eleştirilerini yoğunlaştıran Nadi, Bayur’un bütçe bahanesi ile yılda bir defa kürsüye çıkıp alakasız konulara değinerek zihinleri bulandırdığını ifade etmiş, yazısını şu sözlerle noktalamıştır:

“Halk önünde yurt meselelerine çözümler aramak istemiyorsa, bütçe konuşmaları sırasında ortaya atılıp yılda bir defa hükümete ve Meclise acı acı takılmasının sebebi nedir? Şaşılacak şey doğrusu. Bu muammayı Meclisteki arkadaşları da, seçim dairesindeki yurttaşları da her halde kendi kendilerine soruşturmakta olsalar gerektir.”¹⁵¹

¹⁴⁹ “Dünkü Şiddetli Tenkidler”, **Cumhuriyet**, 18.12.1945, s.1.

¹⁵⁰ Nadir Nadi, “Heyecanlı tartışmalar ve bir muamma”, **Cumhuriyet**, 20.12.1945, s.1.

¹⁵¹ Nadir Nadi, **a.g.e.**, s.3.

Bütçe görüşmelerinde söz alan CHP Afyonkarahisar milletvekili Suad Yurdkoru, Sümerbank ile Etibank'ın kullanımına 275 milyon lira ayrıldığını, bunun % 65'inin uygulanacak program dâhilinde yurt dışından getirilecek malzemeler için harcanacağını açıklamıştır. Maliye Bakanı Aksal bu masrafların dış krediler, eldeki döviz ve altın rezervleri vasıtasıyla sağlanacağını bildirmişti. Maliye Bakanı, dış ticarete gelecek dövizleri bilançonun aktifine ayırarak, çıkacak dövizleri ise, kambiyo kontrolü ile denetleyerek dengeyi sağlama düşüncesindedir. Yurdkoru, yurtdışından getirilecek ihtiyaç maddelerini ödeme vasıtası olarak, dış ticaretin geliştirilmesinin değil de, mevcut altın stoku ve dış kredi anlaşmalarının temel alınmasını eleştirmiştir. Ayrıca Başbakanın, parti grubunda, eldeki altın stoklarını zor zamanlar için koruyacağız sözünün, Maliye Bakanın söylemleriyle çeliştiğini iddia etmiştir.¹⁵²

Yurdkoru, Bakanın aksine 1935–1939 ithalat ihracat oranlarını göz önüne alarak, dış ticaretin savaş öncesi düzeyine erişse bile, iktisadi kalkınma için yeterli faydanın sağlanamayacağı görüşündedir. Yeni gelir vasıtaları bulunmalıdır. Bu kaynaklardan biri turizm olabilir. Milletler Cemiyeti'nin yayınladığı turizm gelirlerinin ihracata oranlarını içeren bir istatistiğe göre, 1929–1933 yılları arasında İsviçre'nin turizm gelirleri ihracatının % 40'nı, Fransa'nın ihracatının % 25'ini, Avusturya'nın ihracatının %20'sini ve İtalya'nın ihracatının %15'ini oluşturmaktadır. Bu istatistik ışığında turizm sektörünün ödeme dengelerini sağlamada önemli katkılar yapacağını ifade etmiştir.¹⁵³

CHP Denizli milletvekili N. Küçüka, 95 milyon liralık bütçe açığı için hükümetin tedbir almadığını savunur. Genişleyen teşkilatlar ve memur kadrosunun bütçeye verdiği yük ortadayken tasarruf yoluna gidilmemesini eleştirir.¹⁵⁴

Recep Peker, Bayur'un hükümetin denetlenmediği yolundaki eleştirilerine karşılık verir. Bütçe görüşmeleri, karşılıklı konuşmalarla ekonomi ekseninden hükümetin denetlenmesi ve seçim sistemi konularına kayar. Bayur'un Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin itibarını zedelediği ve kasıtlı olarak, hükümetin memlekette görevini iyi yapamadığı imajını yaymaya çalıştığı iddia edilir.

Başbakan Şükrü Saraçoğlu, Bayur'un pahalılık üzerine verdiği rakamları çürütmeye çalışır. Buğday fiyatı beş kat artmıştır eleştirisini değerlendirir. Bu fiyata %18'e kadar ilave ile yurtdışına 70 bin ton buğday satıldığını söylemiştir. Buğday 27 kuruşa alınıp

¹⁵² T.B.M.M., **Tutanak Dergisi**, Dönem:VII, Cilt:20, s.128.(B:13-18.12.1945)

¹⁵³ T.B.M.M., **a.g.e.**, s.130.

¹⁵⁴ T.B.M.M., **a.g.e.**, s.133.

31'e, arpa 21 kuruşa alınıp 25'e satılmıştır. Pahalı denilen ürünlere yurt dışından talep gelmiştir.¹⁵⁵

Bütçe konuşmalarını değerlendiren Cumhuriyet gazetesi yazarı Nadir Nadi, meclise sunulan rakamlara bakarak bütçe konusunda iyi ve temiz niyetli çabalar harcandığını söylemiştir. Nadi, Toprak Mahsulleri ile Gümrük Çıkış Vergilerinin kaldırılmasını şu sözlerle yorumlamıştır:

“...bu verginin şimdiye kadar hazineye senede yüz milyondan fazla gelir sağladığını düşünürsek, köylüyü rahata kavuşturmak için hükümetçe katlanılan fedakârlığı takdirle karşılamamaya imkân yoktur... Memleket ekonomisine temin edeceği ferahlığa mukabil bu vergilerin devlet giderlerinde açacağı boşluk, milli savunma bütçesi ödeneklerinde yapılacak kısıntılarla doldurulmaya çalışılacaktır”

Ülkenin içinde bulunduğu koşullara da değinen Nadi yedi yıl süren savaşın ekonomiyi çok sarstığını, zamanında sağlam bir dağıtma ve fiyat politikası yürütülemediğini, böylece halkın günden güne karanlığa sürüklendiğini ifade etmiştir. İşte bu şartlar altında hazırlanan yeni bütçeyi, Maliye Bakanı Sümer'in harp ekonomisinden barış ekonomisine geçiş diye tarif ettiğini söylemiştir. Nadi, Sümer'in nutkunda kuru rakamların yanında memleket ekonomisinin ıslah çarelerine de yer verdiğini, demagojiye kaçmadığını ve gerçekler karşısında samimi düşüncelerini açığa vurduğunu ifade etmiştir. *“Bu itibarla nutuk fazla iyimser bir eda taşııyorsa, bundan ötürü Bakana kızmamalı, tam tersine onu tebrik etmeliyiz.”* sözleriyle harp ekonomisi koşullarından ötürü Sümer'in sorumlu tutulmaması gerektiğini ima etmiştir.¹⁵⁶

2)1947 Yılı Bütçe Tartışmaları

1947 yılı bütçe tartışmalarında, 7 Eylül 1946 tarihli devalüasyon kararı ve ekonomiye olan etkileri temel tartışma konusu olarak göze çarpar. Görüşmelerde güçlü bir muhalefetin varlığı hissedilir olmuştur. Cumhuriyet Halk Partisi içerisinde eleştirileri ılımlı ve yapıcı olan muhalifler, Demokrat Partinin 7 Ocak 1946 tarihinde kuruluşu ile

¹⁵⁵ T.B.M.M.,a.g.e., s.155-156.

¹⁵⁶ Nadir Nadi, “Bütçe Nutkunu Dinlerken”, **Cumhuriyet**, 19.12.1945, s.1.

eleştiri dozunu iyiden iyiye arttırmışlardır. Karşılıklı atışmalar ve hakarete varan söylemler DP’li milletvekillerinin bütçe görüşmelerini terk etmelerine kadar varmıştır.

Bütçenin genel durumunu görüşürken hükümetin genel siyasetinden bahsetmek parlamenter gelenek olarak kabul görmüştür. Bu çerçevede, görüşmelerin iktisadi konulardan sıyrılıp tek parti rejimi, demokrasi, hak ve özgürlükler gibi alanlara kaymasını doğal karşılamak gerekir.

Nadir Nadi Cumhuriyet’te çıkan yazısında, Recep Peker hükümetinin Türk parasının kıymetini yeni dünya şartlarına uydurmak, dış ticareti geliştirmek ve genel kalkınmayı sağlamak amacıyla aldığı karar ve tedbirlerin uygulama şekillerinin, yeni bütçenin içinde toplandığını açıklamıştır. Yeni bütçede gelir ve gider toplamaları önceki yıllara göre epey yüksektir. Harbin başından beri yükselme eğilimi gösteren bu rakamları ve bütçedeki açığı şu sözler ile açıklamıştır:

“Mademki paramız yeni şartlara uydurulmak istenmiştir ve mademki aylıklara büyük ölçüde zamalar yapılmıştır, böyle bir fark elbette olacaktır. Bütçede göze çarpan yüz küsur milyonluk açığın da kendi başına mühim bir manası yoktur. Vakıta son yıllarda devletin yüklendiği iç borçlanmalar biraz fazlaca olmuştur; ...küçümseyeceğimiz bir yük sayılamaz. Fakat dediğimiz gibi bu seferki bütçe, daha önce hükümetin aldığı tedbirlerle sıkı sıkıya ilişik olduğundan bu hususta ayrı ayrı mütalaa yürütmeye yer bulamıyoruz. Hükümetin, devlet giderleri üzerinde esaslı kısıntılara karar verecek muhtelif bütçe fasıllarında indirmeler yaptığını Maliye Bakanımızdan öğreniyoruz.”¹⁵⁷

Nadi yazısının son bölümünde, hükümetin yapacağı masrafları verimli işlerde değerlendirmesini temenni etmiştir. Yurdun elektrikleşmesi, bataklıkların kurutulması ve istihsal vasıtaları bakımından milletçe zenginleşmemizi sağlayacak işlere yatırılan paranın yük olmayacağını, buna karşın kısır sahalara dökülecek paralara yazık olduğunu söyleyip yeni bütçenin hayırlı olmasını dilemiştir.¹⁵⁸

CHP’den ihraç edilen Adnan Menderes 1946 yılı bütçe görüşmelerinde yer alamamıştı. 1947 yılı bütçe görüşmelerine Demokrat Parti milletvekili sıfatıyla katılan Menderes, esaslı eleştirilerde bulunarak hükümete karşı söylemleri sertleştirmiştir.

Başbakanı bütçe üzerinde yapılacak eleştirileri kırmak ve iç politikaya dayanarak muhalefeti ürkütmek ile suçlar. Başbakan asayişini temin etmek için karışıklıkları şiddet

¹⁵⁷ Nadir Nadi, “Yeni Bütçe”, **Cumhuriyet**, 03.10.1946, s.1.

¹⁵⁸ Nadir Nadi, **a.g.e.**, s.3.

kullanarak önleme görüşündedir. Menderes bu tutuma tepkisini şu sözlerle dile getirmiştir.¹⁵⁹

“Demokrat Parti kendisini, bu gibi imaların asla tesiri kalmıyacak sağlam bir durumda görüyor. Çünkü Demokrat Parti kuruluşundan bu güne kadar kanuni yollarla ve kanun vasıtasıyla mücadeleyi kendisine en mukaddes bir şiar edinmiştir. Bundan böyle de sonuna kadar bu yolda azim ile, irkilmeden devam edecektir. Sayın Başbakanın bu nevi şiddetli sözlerinin, Bütçenin müzakeresine takaddüm eden dakikalarda söylenmiş olmasının ve bütçe müzakereleriyle hiçbir ilgisi bulunmamasının manası üzerine ayrıca dikkati çekmek yerinde olur.”

Menderes, Demokrat Partinin 1947 yılı bütçesi hakkındaki görüşlerini açıklar. Yıllık milli gelir ve milli gelirin sektörlere dağılımı belirlenmelidir. Bu tespit vergilerin meslek gruplarına göre adil düzenlenmesine katkıda bulunacaktır. Özel idareler, belediyeler ve köy bütçelerine ödenen vergi ve resimlerin miktarı bilinmelidir. Devlet İktisadi Teşekkülleri'nin yaptıkları masraf ve kullandıkları sermayelerin, işletme ilkelerinin uygulama tarzı ve sonuçlarının meclisçe bilinmesi gerekmektedir. Şekle ait bu eksikler bütçenin açıklığına gölge düşürmektedir.¹⁶⁰

Özlük haklar bütçede 358 milyon lira görülmektedir. Menderes bu rakamın gerçekçi olmadığını iddia eder. Özlük haklar bölümünde gösterilmesi gereken 76 milyon liralık ödenek başka bölümlerde özlük hak ödemesi olarak ayrılmıştır. Genel bütçenin dışında katma bütçelerde, özel idare, belediye ve İktisadi Devlet Teşekküllerinde, memur maaşı olarak ödenen miktarların genel toplamının da bütçe görüşmelerinde belirtilmesini istemiştir.¹⁶¹

Menderes'e göre Milli Korunma, Türk Parasını Koruma ve Merkez Bankası Kanunları gibi bazı kanunların meclis yetkisinden icra kuvvetine verilmiş olması da bütçenin incelenmesini zorlaştıran etkenler arasındadır. Bu kanunların verdiği yetkilerle hükümet gelirler sağlamakta, fonlar oluşturmakta ve bütçede görülmeyen masraflar yapıp kadroları genişletmektedir. Yine bu kanunlara dayanarak özel şahıslara ait mamullere el koyabilen hükümet, yüksek fiyatlara satıp, karları istediği şekilde kullanabilme imkânına sahiptir. Bütçe dışında meydana gelen uygulamalardan diğeri de, dış ticaret ve döviz alım satım işlemlerinden sağlanan 135 ton altının, bütçede yer almamasıdır. Döviz bütçesi de bilinmemektedir. *“Bu haller Millet Meclisinin, Hükümet icraat ve faaliyetlerini takip ve*

¹⁵⁹ T.B.M.M., **Tutanak Dergisi**, Dönem: VIII, Cilt: 3, s.15. (B:18-18.12.1946)

¹⁶⁰ T.B.M.M., **a.g.e.**, s.16.

¹⁶¹ **A.e.**

murakabe edebilmesini güçleştirecek mahiyette oldukları kadar bütün gelir ve giderlerin bütçede görülmesi esasına ve bütçenin umumiyet prensibine de tamamen aykırıdır.”¹⁶²

Meclisçe kabul edilen bütçelerle, bütçe kesin hesaplarının karşılaştırılması Demokrat Partili milletvekillerine göre bütçenin samimiyetini gösterir. Her yıl denk bütçe olarak sunulan bütçelerin yılsonunda önemli açıklarla kapandığı, 1939 yılından 1947 yılına kadar denk bütçe iddialarının 1.290.000.000 liralık bir borç yüküne sebebiyet verdiği savunulur. 1947 yılı bütçesi de bunlardan biri olacaktır. Menderes iddiasını kanıtlamak için Milli Savunma Bakanlığı bütçesini örnek gösterir. Milli Savunma Bakanı, 7 Eylül kararlarının sebep olduğu fiyat yükselişlerinin, yalnız savunma giderlerine, bütçede hesaplanmayan 8 milyona varan bir yük getirdiğini belirtmiştir. Ayrıca Milli Savunma Bakanlığının, Toprak Mahsullerine olan 51 milyon liralık borcu da, bütçede ödenek olarak yer almamıştır. ¹⁶³

Sıkıyönetimin altı ay uzatılmasına rağmen, barış bütçesi olan 1938 yılına göre milli savunmaya daha az ödenek ayrılması, savaş tehlikesinin sıkıyönetimin uzatılma bahanesi olarak kullanıldığını gösterir. 1938 yılına kıyasla 1947 bütçesi % 357 artmıştır. Milli savunma bütçesi de buna paralel bir çizgi takip ederek % 350 artmıştır. Menderes’e göre bu rakamlar, mali sıkıntıların savunma ihtiyaçlarından kaynaklanmadığını gösterir. Ayrıca, milli savunmaya ayrılan 357 milyon liranın, ihtiyaçları karşılamaktan uzak olduğunu savunur. ¹⁶⁴

Hükümet tarafından bütçe açığının iç borçlanma ile kapatılması kararlaştırılmıştır. Borçlanmanın da yapı, sermaye ve kredilere ayrılacağı, faydasının ise gelecek yıllarda görüleceği söylenmiştir. Menderes, bu söylemlerin bütçe açığına karşı mazeret olarak ileri sürüldüğünü iddia eder. Ayrıca 7 Eylül kararlarının tesiri ile meydana gelen fiyat yükselişlerinin, bütçe hesaplarına dâhil edilmemesi sonucu bütçe açığının ifade edilen miktardan fazla olacağını söyler. ¹⁶⁵

Tasarruf konusuna gerekli önem verilmemektedir. Hükümet gerekçesinde gider bütçesinden indirmeler yapılmak suretiyle tasarruf sağlandığını söylemiştir. Ancak bunlar çok kısıtlı rakamlardır. Hizmet kadrosunda artışlar meydana gelmiştir. Maaşlara, hizmetlere, büro ve idare masraflarına ayrılan ilaveler 189 milyon lirayı aşmıştır. Menderes, bütçe komisyonu raporunda yer alan “*Bütün dairelerin hizmet kadroları ile barem kanunu üzerinde esaslı incelemeler yapılacağı hakkında Hükümet programında*

¹⁶² T.B.M.M.,a.g.e., s.17.

¹⁶³ A.e.

¹⁶⁴ T.B.M.M.,a.g.e., s.17-18.

¹⁶⁵ T.B.M.M.,a.g.e., s.18.

*ifade edilmiş olan çalışmalara başlanmış olduğu Maliye Bakanı tarafından komisyonumuzda açıklanmıştır.” ifadesini, yıllardır tekrarlanan tasarrufun sağlanamadığının kanıtı olarak yorumlamıştır.*¹⁶⁶

1939 yılından 1946 Ekim ayına kadar devlet borçları % 375 artarak 1.847.000.000 liraya ulaşmıştır. Devlet borçlarının % 46’sını oluşturan dalgalı borçların azaltılma çabaları komisyon raporunda belirtilmiştir. Bu konuda alınan bütçe komisyonu tedbirleri şunlardır:

*“1- 4060 sayılı kanunla çıkarılan ve kısa vadeli dalgalı borçlarda sayılan bonuların uzun vadeliye çevrilmesi; 2- Merkez Bankasındaki altın ve dövizlere yeni kıymet konulmasından tahassül eden 260 milyon liralık faydanın 234 milyonu ile altın ve döviz karşılığı olarak Merkez Bankasınca Maliye Bakanlığına yapılmış olan avansın kapatılarak mütebakisinin diğer dalgalı borçlara tahsisi.”*¹⁶⁷

Bu iki tedbir ile dalgalı borçlar 762 milyon liradan 322 milyon liraya inecektir. 322 milyon liranın 137’sinin acil ödenme zorunluluğu görülmemiştir. Menderes, geriye kalan ödenmesi zorunlu miktarın, nasıl kapatılacağı açıklamasının yapılmadığını söyler. Ona göre bu tedbirler hakiki bir ödeme sayılmaz, çünkü ilki bono vadelerinin uzatılmasından diğeri ise altın ve dövizlere yeni değer belirlenmesinden meydana gelmiştir.¹⁶⁸

Vergi konusundaki Demokrat Parti görüşlerine göre, bütçedeki gelirlerin ağırlık merkezini vasıtasız vergiler oluşturmaldır. Vasıtalı vergilerden özellikle geçim şartlarını zorlaştıran muamele ve tüketim vergilerinden kaçınılmalı, gümrük tarifelerinin zaruri gıda ve ihtiyaç maddeleri ile, üretim araçlarını dışarıda bırakacak şekilde oluşturulması gerekmektedir.¹⁶⁹

Gelir bütçesinin % 56 ‘sını oluşturan vasıtalı vergiler giderek artma eğilimi göstermiştir. 349,5 milyon liralık vasıtasız vergilerin 112,5 milyon lirası ticari ve sınai teşebbüs ile kazanç sahiplerinden alınırken, 237,5 milyon lirası hizmet sahiplerinden alınmaktadır. Hizmet grubundan alınan verginin, diğer bütün ticaret ve sanayi işletmelerinden alınan vergi miktarının iki katından fazla olması, adil vergi konusunda önemli eksiklikler olduğunu göstermektedir.¹⁷⁰

¹⁶⁶ T.B.M.M.,a.g.e., s.19.

¹⁶⁷ A.e.

¹⁶⁸ T.B.M.M.,a.g.e., s.19-20.

¹⁶⁹ T.B.M.M.,a.g.e., s.20.

¹⁷⁰ A.e.

Hizmet grubu hariç, Kazanç Vergisi geliri savaş öncesi 26 milyon lira iken, 110 milyon liraya çıkmıştır. Buna karşın vasıtalı vergiler sınıfında yer alan İmalat Muamele Vergisi 10 milyon liradan 110 milyon liraya yükselmiştir. İki verginin farklı oranlarda değişerek vasıtalı vergilerin hızla artması kazanç vergisi sisteminin iyi çalışmadığını göstermektedir. Hükümet, fiyat yükselişlerini önlemek için Muamele Vergisinde azaltmalar yapmadığı gibi, faydalanması kolay olduğundan daha da arttırma yoluna gitmiştir.¹⁷¹

Menderes, Recep Peker kabinesi hükümet programında yer alan; sanayileşme hareketine yeni şart ve imkânlardan faydalanılarak hızla devam edileceği, yeraltı servetlerini değerlendirme konusundaki çalışmaların arttırılacağı, büyük enerji santralleri inşaat programının biran evvel gerçekleştirilmeye çalışılacağı, üreticiye yeterli miktarda araç temin edileceği, vagon dan lokomotif e kadar nakil vasıtalarının yurt içinde yapma çabalarının arttırılacağı, liman ve iskelelerin modern bir şekilde cihazlandırılacağı, deniz endüstrisinin gemi yapacak hale getirileceği, tütün ve kredi maritim bankalarının kurulacağı, büyük su işlerine devam edileceği ve ilk on beş yıl içinde 20.000 kilometre yol yapılacağı görüşlerinin bu bütçe imkânlarıyla gerçekleşmesinin mümkün olmadığını ifade etmiştir.¹⁷²

Menderes, Hükümet programında bahsi geçen demiryolu bakımı için 1 milyara yakın, sulama ve kurutma için 1 milyar 800 milyon lira ve 15 yılda yapılması düşünülen 20 bin kilometre yolun yıllık maliyeti için de 200 milyon liraya ihtiyaç olduğunu söylemiştir.¹⁷³

Menderes'e göre hükümet, her alanda kalkınmadan bahsetmesine rağmen, dış ticaret hacminin daralması gerilemenin kanıtıdır. 1929 yılında dış ticaret hacmi 100 kabul edilirse 1946 yılının ilk on ayında dış ticaret hacmi 44'tür. İktisadi gerilemenin sebebi takip edilen mali politikaların yanlışlığıdır. Geçimi zorlaştıran ve gelecekteki yükü arttıracak mali uygulamalar yapılmaktadır. Bütçeye uygun olmayan geniş kadrolu teşkilatlar, bütçe olanaklarının verimsiz sahalara nakledilmesi, katma bütçelerin açıkları ve İktisadi Devlet Teşekküllerinin sebep olduğu yüklerin milli ekonomiye maliyetinin 2 milyar olduğunu iddia eder. Ayrıca, sene sonunda tahmini bütçe açığının 300 milyon lira

¹⁷¹ T.B.M.M.,a.g.e., s.20-21.

¹⁷² T.B.M.M.,a.g.e., s.21-22.

¹⁷³ T.B.M.M.,a.g.e., s.22.

olacağını, bu açıkların da yeni borçlanmalar ve emisyonu başvurması sonuçlarını doğuracağını savunur.¹⁷⁴

Menderes, partisi adına yaptığı bütçe değerlendirmeleriyle hükümete yönelik ağır eleştirilerde bulunmuştur. Mevcut ekonomik durumun sorumlusu, savaş yıllarının olağanüstü koşullarını bahane eden hükümettir. Menderes şu sözleriyle yönetimin ekonomik sorunlara çözüm bulamayacağını ifade etmiştir:¹⁷⁵

“Bu ıstıraplı akışa dur diyebilmek işleri bu hale getiren ve gösterişe kolayca kaçan görüş ve zihniyetten beklenemez. Bu müşahedemiz bir parti şahıs görüşü değil memlekette son yüz yıl içinde görülen siyasi gelişme ve kaynaşmalarda ifadesini bulmuş bir hakikattir. Bugün müspet bir politika ve memleket görüşü ile kuvvetlerini ele alarak bunlara mutlaka iktisadi bünyenin kuvvetlenmesine tevcih ederek bütün müşkülleri birer birer yapmak mümkündür. Bu ise, içinde milletin güvenini duyan yeni bir şuur ve hamlenin eseri olabilir.”

Menderes'in bu sözlerine karşılık Başbakan Recep Peker şu cevabı vermiştir:

“Muhterem arkadaşlarım, Demokrat Parti adına dinlediğimiz Adnan Menderes'in sesinde kötümser ve psikopat bir ruhun mariz karanlıklar içinde (Soldan sürekli alkışlar). Şanlı bir milletin ve arkada bıraktığı karanlıklardan azametli, şan ve şerefli bir istikbale gitmek azminde bulunan kudretli bir Devletin hayatını bir boşluk halinde ifade eden ruh haletinin akislerini dinledik. Bu ruh haletine temas ettiğim zaman kendimi derin bir hakikati keşfetmiş vaziyette görüyorum. Demek ki, her şeyi geriye çeken anlaşılmasız hareketler bir ruhtan doğuyor. Vazife başına geldiğimiz günden beri bu kürsüye gelip bizden hesap sormalarını istediğimiz zaman her defasında bir usul meselesi çıkararak karşımıza çıkarak konuşmaktan kaçan bu Parti... Arkadaşlar; mesul bir Başbakan olarak huzurunuzda çıktığım her zaman takatlerini, çalışmalarını teşvik ve desteklemeye gayret ettiğim muhalif Partinin fikirlerini mesul bir adam olarak baştan aşağı haksız bulduğum zaman Devletin hakkını korumak ve hakikatleri açıklamak elbette vazifemizdir.”¹⁷⁶

¹⁷⁴ T.B.M.M.,a.g.e., s.21-23.

¹⁷⁵ T.B.M.M.,a.g.e., s.23.

¹⁷⁶ T.B.M.M.,a.g.e., s.23-24.

Başbakan Recep Peker'in bu ifadeleri üzerine Celal Bayar'ın görüşmelerin terk edilmesini istemesiyle Demokrat Parti üyeleri toplu olarak salonu terk eder. Peker, konuşmasının devamında verdiği örneklerle DP'li milletvekillerini halkı kışkırtmaya yönelik söylemlerde bulunmakla eleştirir.¹⁷⁷

Nadir Nadi mecliste yaşanan bu sıcak dakikaları “Demokrasiye veda mı?” başlıklı yazısında değerlendirmiştir. İlk defa olarak bir muhalefet partisinin hükümeti tenkit ederek devlet idaresine yapıcı bir yol verilmesi beklenen bütçe konuşmalarının çıkmaz yola girdiğini söylemiştir. Nadi şu sözlerle muhalif partiyi eleştirmiştir:

“... küçük muhalefet grubunu ele alarak hırpalamayı doğru bulanlardan değiliz. Fakat açık konuşmak lazımsa, ikide bir Meclis salonunu terk eden bu vatandaşların hareketini alkışlamak da içimizden gelmiyor... Bir Başvekilin “mariz ve nevropat” demesiyle demokratların tahammül gücü tükenecek miydi? Neden onlar da kürsüye çıkıp “Nevropat sensin” diye haykırmıyorlar? Eteklerinden çeken, ağızlarını tıkayan mı var? Bu gibi asabi tabirleri sevmiyorlarsa Başbakanın sözlerini reddederek bildikleri dille de konuşamazlar mıydı? Altmış kişilik bir grup vakta küçük bir ekalliyettir. Fakat varlığını göstermek şartıyla hiç de azımsanacak bir kuvvet değildir.”¹⁷⁸

Olayların bu şekilde cereyan etmesinde tek sorumlu olarak muhalif partiyi görmeyen Nadi Başbakan'ın tavrı nezdinde iktidar partisini de eleştirmiştir.

“...sayın hükümet başkanının muhalefete cevap olarak söylediği sözleri de doğru bulmadığımızı saklamayacağız. “Mariz ve psikopat” tabirleri vakta bir hakaret değildir dünya parlamentolarında sık sık geçen hararetli tartışmalar sırasında karşılıklı pek ağır cümleler kullanılması olağandır. Ancak, kabul etmeli ki bu sözler bir cevap da değildir... Evvelki günkü Meclis patırtılarından edindiğimiz intiba eğer bizi aldatmıyorsa, Halk Partisinin muhalefet hakkındaki fikri biraz gariptir. Demokrat Parti milletvekilleri kalksın, kürsüye gelerek hükümeti tebrik etsin, yalnız ufak tefek itirazlar ve dileklerle tenkit vazifesini yapsın, isteniyor gibi bir hava seziyoruz. Bu şüphesiz pek iptidai, pek yanlış bir zihniyettir. Dünyanın her yerinde muhalefet muhalefettir. Kanun yollarından ayrılmamak şartıyla hükümet insafsızca hırpalanacaktır. Son karar yalnız halk efkârının kendini açıkça göstermesine bağlıdır. Buna tahammül edilemeyecekse demokrasiden bir an önce vazgeçmek lazımdır. Boşuna vakit kaybetmiş oluruz.”¹⁷⁹

¹⁷⁷ T.B.M.M.,a.g.e., s.23-26.

¹⁷⁸ Nadir Nadi, “Demokrasiye veda mı?”, **Cumhuriyet**, 20.12.1946, s.1.

¹⁷⁹ A.e.

DP'li milletvekillerinin bütçe görüşmelerini terk etmesinden sonra söz alan bütçe komisyonu sözcüsü Münir Birsal, Menderes'in Milli Savunma Bakanlığı bütçesi eleştirilerine cevap vermiştir. Barış yılı bütçesi olan 1938 ile 1947 yılı bütçesini kıyaslarsak milli savunma ödeneğinin genel bütçe içerisindeki payları benzerlik gösterir. Savaş yıllarında % 50'nin üzerine çıkan milli savunma giderleri, zamanla azalarak diğer bakanlıklara daha fazla ödenek ayrılmasına olanak tanımıştır. Örneğin 1938'e oranla % 350 artan genel bütçede milli eğitime ayrılan ödenek % 712 artmıştır.¹⁸⁰

İçişleri Bakanlığı bütçesinin görüşmelerinde Refik Ahmet Sevingel vilayetlerin durumuna değinir. Hükümet, vilayet özel idare bütçelerine 1947 yılı bütçesinde 17 milyon lira yardım öngörmüştür. Özel idarelerin 1946 yılında toplam gelirleri 79 milyon lira olarak gerçekleşmiştir. Buna göre Sevingel, vilayet bütçelerinin yapılması gereken çeşitli işler için yeterli olmadığını bu yüzden gelir kaynaklarının artırılması ve bazı hizmetlerin devlet eline alınması gerektiğini vurgular. Örneğin ilköğretim ve hastanelerin genel bütçeye aktarılmasını ister.¹⁸¹

İçişleri Bakanlığı bütçesi 1946'ya nazaran 6 milyon lira artışla 18 milyon lira olarak kabul edilmiştir. Artışın 50 bin lirası hizmetlere, geri kalanı maaş, zamlar ve yolluklar gibi masraflara ayrılmıştır. Bu artışın yanında giderlerde kısıntı yapmak amacıyla 262'si bucak tahrirat kâtibî olmak üzere 568 memur İçişleri Bakanlığı bütçesinden L cetveline alınmıştır. Bucaklardaki kadroların yetersizliğinden yakınan bazı milletvekilleri, bu kararı eleştirmiştir.¹⁸²

Merkezi, halka yaklaştırmının ve hizmet götürmenin ürünü olan ilçe ve bucakların sayılarını arttırma girişimleri, olumlu sonuçlar vermiştir. Cumhuriyet dönemi başında 15 il, 302 ilçe ve 708 bucakla idare edilen ülke, 1946'da 63 il, 419 ilçe ve 940 bucaklı daha yaygın bir teşkilata kavuşmuştur. 1935 yılında 10 milyon lira olan köy bütçeleri, 1946 yılında 100 milyon lirayı aşmıştır. Mahalli idarelerde önemli bir işleve sahip olan belediyelerin 1923'te 4 milyon lira olan geliri ise 1946 yılında 68 milyon lirayı geçmiştir. Sayıları da artarak 704'e ulaşmıştır.¹⁸³

Maliye Bakanlığının 1947 yılı bütçe görüşmelerinde, Faik Yılmazipek tasarruf meselesine eğilmiştir. Memurların haftalık çalışma süresinin 36,5 saat olduğunu buna karşın işçilerin 48 saat çalıştıklarını belirtir. Memurların çalışma saatlerinin arttırılarak yeni mesai programı yapılmasını ve tasarruf için yeni memur alınmamasını savunur.

¹⁸⁰ T.B.M.M., *Tutanak Dergisi*, Dönem: VIII, Cilt: 3, s.308-309. (B:19-19.12.1946)

¹⁸¹ T.B.M.M., *a.g.e.*, s.320. (B:20-23.12.1946)

¹⁸² T.B.M.M., *a.g.e.*, s.321.

¹⁸³ T.B.M.M., *a.g.e.*, s.337.

Ayrıca yurtiçinde kazanılan paranın dışarıya çıkarılması engellenmeli, bütçe yılı sonunda kullanılmayan ödeneklerin harcanması önlenmeli, kırtasiyecilik yükü azaltılmalı ve ödemeler tek elden yapılarak vergi verimi arttırılmalıdır.¹⁸⁴

Maliye Bakanı Keşmir 1 milyarı aşkın bütçede 30 milyon liralık tasarruf temin edildiğini açıklamıştır. Rakamın büyük olmamasına rağmen, bütçede indirmeler yapmak için çaba sarf edildiğini göstermesi bakımından önem taşıdığını ifade etmiştir. Demokrat Partili milletvekillerinin, vasıtalı vergiler arasında yer alan tüketim ve muamele vergilerinden uzak durulması gerekir vurgusuna Maliye Bakanı açıklık getirmiştir. Gelir vergisi sistemi üzerinde çalışmaların sürdüğünü, bu çalışma sonunda tüketim ve muamele vergilerinde indirmelerin mümkün olacağını, ancak bu vergilerin tamamıyla kaldırılmasının söz konusu olmadığını söyler.¹⁸⁵

Milli eğitim alanındaki gelişmeleri göstermesi bakımından okul, öğretmen ve öğrenci sayılarındaki değişimler önemlidir. Cumhuriyetin ilk yıllarında 5062 olan okul sayısı 1946 itibariyle 14271'e, 12437 olan öğretmen sayısı 38755'e, 358.548 olan öğrenci sayısı ise 1.546.654'e yükselmiştir. Bu ciddi artışlar bağlamında ilkokul öğretmenlerinin maaşlarını, devlet bütçesinden almaları gerektiği vurgulanır. Bunlar için ayrılan 59 milyon liralık ödeneğin 30 milyon lirasını vilayetler karşılamaktadır.¹⁸⁶

Milli Eğitim Bakanlığının 1947 yılı bütçe görüşmelerinde, Köy Enstitülerine yönelik ciddi eleştiriler yapılmıştır. DP'li milletvekillerinin katılmadığı görüşmelerde, CHP'nin bir kolu gibi algılanan Köy Enstitülerinin, CHP milletvekilleri tarafından eleştirilmesi dikkat çekicidir. Genellikle, enstitü mezunlarının bilgisiz oldukları ima edilerek gittikleri yerlerde faydalı olamayacakları vurgulanmıştır. Çanakkale milletvekili Nurettin Ünen, "Ve şu zihniyeti bilmeleri lazımdır ki, Türk köylüsü böyle yarım yamalak yetişenlerin bilgisine ihtiyaç gösterecek kadar aşağı seviyede değildir." sözleriyle, Köy Enstitülerine duyduğu tepkiyi dile getirmiştir.¹⁸⁷

Köy Enstitülerinin kuruluş amacının köylere elverişli öğretmen yetiştirmek olmasına rağmen, komünist, sosyalist ve dinsizlik yanlısı eğitimlerin yapıldığı iddia edilmiştir. Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün bu noktada, Köy Enstitüleri hakkındaki sözleri önemlidir. "Köy Enstitülerini Cumhuriyetin eserleri içinde en kıymetlisi ve en sevgilisi

¹⁸⁴ T.B.M.M.,a.g.e., s.366-369.(B:21-23.12.1946)

¹⁸⁵ T.B.M.M.,a.g.e., s.377-379.

¹⁸⁶ T.B.M.M.,a.g.e., s.429-433.(B:22-24.12.1946)

¹⁸⁷ T.B.M.M.,a.g.e., s.398.(B:21-23.12.1946)

sayıyorum. Köy Enstitülerinde yetişen evlatlarımızın muvaffakiyetlerini ömrüm oldukça yakından candan takip edeceğim."¹⁸⁸

Milli Eğitim Bakanı Sirer, 40 bin köyün 26 bininde okul binası, 32 bininde ise eğitimci vasıflı öğretmen olmadığını söyler. Köylere gönderilecek öğretmenlerin köyeye kolay uyum sağlayabilmesi için öğrenciler köy kökenli olmalıdır. Bakanın göre Köy Enstitülerinin önemi burada ortaya çıkar. 1946 yılı sonunda 21 olan enstitü sayısı yıllık 3 bin mezunuyla on yılda öğretmen açığını kapatacak biçimde planlanmıştır. Köy okulları yapımında imcece usulünden yararlanılmaktadır. 1946 yılı bütçesinde yapılan 4 milyon liralık yardım, 1947 yılı bütçesinde de yerini korur.¹⁸⁹

İki ilde ve 330 ilçede ortaokul bulunmamaktadır. Oluşturulacak Eğitim Enstitülerinin, 1948 sonrası ilk iki yılda 500, sonraki her sene 1000 mezun vererek, ortaokullarda ki öğretmen açığını kapatması tasarlanmıştır. Yurt genelinde 53 lise vardır ve yıllık mezun sayısı 5 bine yakındır.¹⁹⁰

1947 yılında Bayındırlık Bakanlığı bütçesine 1946'ya nazaran 5 milyon lira fazla ödenek ayrılmıştır. 84,5 milyon liralık bütçenin % 30'u yapı ve imar işlerine, % 25'i demiryolu ve liman inşaatlarına, % 18'i su işlerine, % 14'ü yollar ve köprülere, kalanı ise personel ve yönetim masraflarına ayrılmıştır. Yollar ve köprüler ile büyük su işlerine 1946 bütçesine göre daha az ödenek ayrılmış olması tepkilere yol açmıştır.¹⁹¹

Savaş öncesi her yıl ortalama 200 kilometre demiryolu yapılıyor iken bu değer savaş döneminde 45 kilometreye gerilemiştir. İsmet İnönü 15 senede 2300 kilometrelik demiryolu yapımı, Samsun ve Mersin gibi limanların tamamlanması ve 15 senede 20 bin kilometre kara yolunun yapılması konularında hükümeti desteklemiştir.¹⁹²

Bayındırlık Bakanı Cevdet Kerim İncedayı, 1947 yılı bayındırlık bütçesinin 1946'ya göre 5 değil 7 milyon lira fazla olduğunu söyler. Ayrıca Kasım Ener'in yol ve köprüler ile büyük su işlerine az ödenek ayrılmıştır sözlerine, bütçe rakamlarını bildirerek birer milyon liralık artış sağlandığını ifade etmiştir. Bakan, 15 yılda yapılacak işler için 1 milyar 900 milyon liraya ihtiyaç olduğunu, bu yüzden 1947 yılı bütçesinde bayındırlığa ayrılan 84,5 milyon liranın gerekli ödenek ortalamasının altında kaldığını söyler.¹⁹³

¹⁸⁸ T.B.M.M.,a.g.e., s.441-456.(B:22-24.12.1946)

¹⁸⁹ T.B.M.M.,a.g.e., s.461.

¹⁹⁰ T.B.M.M.,a.g.e., s.463-465.

¹⁹¹ T.B.M.M.,a.g.e., s.473-502.(B:23-25.12.1946)

¹⁹² T.B.M.M.,a.g.e., s.475-499.

¹⁹³ T.B.M.M.,a.g.e., s.506-515.

Ekonomi Bakanlığı 1947 yılı bütçe görüşmelerinde Hüseyin Ulusoy, sanayi programlarının oluşturulmasında devletin kar sağlamayı ön plana çıkardığını ifade eder. Devletçilik anlayışında, farklı bölgelerin kalkındırılmasına olanak tanıyacak sanayi programlarının uygulanması gerektiğini söyler. Ulusoy'un aksine Cemil Said Barlas, devlet işletmelerinin de sermaye ve iktisadi gerekliliklere uyması gerektiğini savunur. Savaş yıllarında alınan korumacı tedbirlerle Devletçilik baskıcı bir yola girmiştir. Barlas'a göre, savaş sonrası sanayi yatırımları devletçiliğin bu algısından kurtarılmalıdır.¹⁹⁴

Ekonomi Bakanı Tahsin Bekir Balta, Demokrat Partililerin İktisadi Devlet Teşekküllerinin memleket için büyük bir yük oluşturduğu ve devlet kapitalizmine kayan kar zihniyetiyle hareket ettiklerine dair eleştirilerine değinir. Verdiği örnekler ile devletin kurduğu işletmelerin, kapitalizmin öncelikleri olan, en karlı yerde en karlı işleri yapma ilkesine göre hareket etmediğini ifade eder. Bir tesisi kurarken, devletçilik anlayışına uygun olarak, yalnız belirli bir maddeyi üretme değil, geri kalmış bölgelerde iş imkânları sağlanarak ekonomik kalkınmayı, memleketin her tarafına yayma amaçlanmaktadır¹⁹⁵.

İktisadi Devlet Teşekkülleri genel bütçede yer alan işletmeler değildir. Devletin bünyesinden ayrı olarak özel hukuk rejimine bağlıdırlar. Bakana göre, uygulanan devletçilik anlayışı devletin iktisadi alanı tekel altına alma değil, özel teşebbüsün yapmadığını veya karlı bulmadığını yapma olduğuna göre, devletin kuracağı işletmelerin özel teşebbüsün bağlı olduğu ilkelerle idare edilmesi gereklidir. Bu teşebbüsler, devletin koyduğu sermayeyi kendi mali koşullarıyla işlettiklerinden, devletin genel bütçesinden ayrı bir bütçe ile değerlendirilmesi uygundur. Ekonomi Bakanı, teşekküllerin harcama ve sermayelerinin bilinmediği, bütçe görüşmelerinde bu değerlerin belirtilmediği yolundaki eleştirileri, umumi murakabe raporlarında teşekküllerin mali durum ve gelişmelerinin izlenebildiğini söyleyerek cevap verir.¹⁹⁶

Bütçede sağlık personeli sayısında büyük eksiklikler göze çarpar. 1946 yılı itibariyle 1100'ü ordu mensubu olmak üzere 5690 doktor, 1085 dişçi, 475 hemşire, 1635 ebe, 2195 sağlık memuru ve 1300 civarı köy ebesi ile köy sağlık memuru bulunmaktadır. Sağlık personeli yetiştirmek için kurulan okullara rağmen, gerekli personelin üçte biri bile temin edilmiş durumda değildir.¹⁹⁷

Sağlık alanında gelişmeyi gösteren diğer bir unsur da hastane ve yatak sayılarının mevcududur. Zaimoğlu, Türkiye'de 10 bin nüfusa 8 yatak düştüğünü, bu oranın

¹⁹⁴ T.B.M.M.,a.g.e., s.530-534.(B:24-26.12.1946)

¹⁹⁵ T.B.M.M.,a.g.e., s.539-542.

¹⁹⁶ T.B.M.M.,a.g.e., s.543.

¹⁹⁷ T.B.M.M.,a.g.e., s.548-549.

İngiltere’de 154, Bulgaristan’da 20 ve Mısır’da 15 olduğunu açıklamıştır. Sağlık Bakanı Behçet Uz, Zaimoğlu’nun 10 bin nüfusa 8 yatak düşmektedir sözlerini düzelterek, gerçek rakamın 6 olduğunu söyler. 11160 yatağın yaklaşık 7 bininin İstanbul’da bulunması da ayrıca üzerinde durulması gerekli bir konudur. Uygulanacak sağlık planı ile yatak kapasitesinin 40 bine çıkarılması tasarlanmıştır.¹⁹⁸

Sağlık Bakanı, 1941 yılında 4.860.255 lira olan sağlık ödeneğinin 1947 yılı bütçesinde önemli bir artışla 41.807.455 liraya ulaştığını belirtmiştir. İmparatorluktan devir alınan kısıtlı sağlık teşkilatı önemli mesafeler kat ederek, memleket sağlığı ve hastalıklarla mücadele konularında ciddi gelişmeler sağlanmıştır. 1946 yılında bir önceki yıla göre tifüs vakalarında % 38 azalma görülmüştür. Trahom, frengi, verem ve sıtmaya karşı mücadelelerde de başarı sağlanmıştır.¹⁹⁹

1946 yılı sonunda Özel İdareler ve Belediyelerin elinde 57 hastane bulunmaktadır. Bu hastanelerin hepsinin zamanla genel bütçeye dâhil edilmesi planlanmıştır. 40 milyon civarı olan Sağlık Bakanlığı bütçesinin, hastanelerin genel bütçeye aktarılması, salgın ve bulaşıcı hastalıklarla mücadele, gerekli sağlık personelinin yetiştirilmesi, hastane binalarının yapımı ve yatak sayısının artırılması ile araç ve gereçlerin temini göz önüne alınırsa çok yetersiz olduğu görülür. Bu sebeplerden dolayı Sağlık Bakanı da, söz almış diğer milletvekilleri gibi, bazı istisnalar dışında tedavilerden ücret alınması gerektiğini söylemiştir. Ayrıca, sağlık sigortası anlamında sağlık sandıklarının oluşturularak tedavi ücretlerinin bu sandıklardan karşılanması gerektiğini vurgulamıştır.²⁰⁰

Lozan antlaşması ile 1918 yılı gümrük tarifesinin, beş yıl süreyle uygulanması kabul edildikten sonra, asıl gümrük tarifesi kanunu 1929 yılında hazırlanır. 1929’da 69 milyon lira olan gümrük vergileri geliri 1940 yılında 36 milyon liraya düşmüştür. İthalatın, savaş dönemi şartları sebebiyle azalması bu düşüşte etkili olmuştur. 1946 yılında gümrüklerden alınan vergi 132 milyon liraya ulaşmıştır. Bu gelirin 1947 yılında 179 milyona çıkacağı hesaplanır. Gümrük ve Tekel Bakanlığının 1946 yılı sonuna kadar hazineye 278 milyon lira aktaracağı öngörülmüştür. Bu rakam 1947 yılı bütçesinde 320 milyon lira olarak tahmin edilmiştir.²⁰¹

1947 yılı Tarım Bakanlığı bütçe görüşmelerinde söz alan Hasan Polatkan, nüfusun % 81’i çiftçi olan bir ülkede, tarıma bir milyarı aşkın bütçeden 29 milyon lira pay ayrılmasını eleştirmiştir. Aylık, ücret, idare masrafları ve okul giderlerinin

¹⁹⁸ T.B.M.M.,a.g.e., s.556-575.

¹⁹⁹ T.B.M.M.,a.g.e., s.572.

²⁰⁰ T.B.M.M.,a.g.e., s.573-575.

²⁰¹ T.B.M.M.,a.g.e., s.582-584.

çıkarılmasından sonra kalan ödeneğin zirai kalkınmada yetersiz olduğunu vurgulamıştır. Verimin artırılması konusuna da değinen Polatkan sulama işleri, toprağın kuvvetlendirilmesi, iyi tohum kullanılması, zirai işletmelerin zamanın koşullarına uygun aletleri edinmesi, muzır hayvanlar, haşereler ve hastalıklarla mücadele edilmesi ile ürünün tarlada zarar görmesini engelleme çalışmalarına ağırlık verilmesi gerektiğine vurgu yapmıştır.²⁰²

Mümtaz Faik Fenik, Adnan Menderes'in rakamlara ve olaylara dayanarak yaptığı eleştirilere karşın Başbakanın ağır cümleler sarf etmesiyle ortaya çıkan siyasi buhranın, Cumhurbaşkanı'nın iki taraf arasında yaptığı temaslardan neticesinde aşılması ile Demokrat Parti milletvekillerinin Büyük Millet Meclisi görüşmelerine tekrar katılmaya başladıklarını ifade etmiştir.²⁰³

3) 1948 Yılı Bütçe Tartışmaları

Bütçenin gelir ve giderleri, bütçe açığının kapatılmasında izlenecek yollar ve ekonomideki sayısal verilerin aktarılmasından sonra başlayan bütçe tartışmalarında söz alan Vedat Dicleli, bütçede yapılabilecek tasarruf imkânlarından bahseder. Buna göre; devlete ait inşaatlar tek elde toplanmalı, yayın, basımevi, taşıt ve kira giderleri azaltılmalı, memur kadrosu daraltılmalı, yabancı ülkelerde ve yurtda bulunan lüzumsuz teşkilatlar kaldırılmalıdır.²⁰⁴

Adnan Menderes, 1947 yılı bütçesinin kesin hesaplarından hareketle, 1947 yılının bir değerlendirmesini yapmıştır. 1947 yılı bütçesi, hazırlanırken hesaplanmayan, fazladan 224 milyon liralık masrafla kapanmıştır. Bütçe açığı da 170 milyon lira olarak gerçekleşmiştir. Milli savunma masraflarının 500 milyonu açacağı ortadayken, 357 milyon lira teklif edilmesinin, bütçe samimiyetsizliğinin kanıtı olduğunu söylemiştir. Menderes'e göre, zorunlu masrafları düşük göstermedeki amaç, füzuli masraf ve israfları bütçeden geçirmektir. Sonuçta, milli savunma masrafları 530 milyonu aşmıştır. Bu bağlamda, 1948 bütçesinde 377 milyon lira olarak hesaplanan savunma bütçesinin gerçeği yansıtmadığını ifade etmiştir.²⁰⁵

²⁰² T.B.M.M.,a.g.e., s.610-613.(B:25-27.12.1946)

²⁰³ Mümtaz Faik Fenik, "İki Parti Arasında Normal Çalışma Devri", *Vatan*, 28.12.1946, s.1.

²⁰⁴ T.B.M.M.,*Tutanak Dergisi*,Dönem:VIII, Cilt:8, s.287-290.(B:23-26.12.1947)

²⁰⁵ T.B.M.M.,a.g.e., s.292-295.

1947 yılı bütçesi giderleri, 1 milyar 136 milyon lira hesaplanmışken yıl içinde yapılan ek ödeneklerle birlikte 1 milyar 305 milyon liraya çıkmıştır. Menderes, bu hesaba göre 1948 yılı bütçesinin 1 milyar 243 milyon olarak hesaplanmasını gerçek dışı olarak yorumlamış, 1947 yılında 1 milyar 305 milyon lira olan giderlerin 1948 yılında aşılabileceğini iddia etmiştir.²⁰⁶

1947 yılında elde edilen 170 milyon liralık gelir fazlasının, 94 milyon lirası 1948 bütçesine yansıtılmıştır. Bunun sebebi Toprak Mahsulleri ve Muamele Vergisi ile ihracat primlerinin kaldırılmasından doğan vergi kaybıdır. Vasıtalı vergilerin oranında görülen artış 1948 bütçesinde de sürmüştür, vasıtalı vergilerin oranı % 58'e ulaşmıştır. Hayat pahalılığı üzerinde olumsuz etkiler yaratan bu vergi yıldan yıla yükselme eğilimi gösterdiğinden, DP'li milletvekilleri önlem alınmalıdır yolundaki görüşlerini yinelemiştir.²⁰⁷

Menderes, savaş yıllarında biriktirilen 460 bin ton hububatın hızla elden çıkarılmasını, döviz ve altın stoklarının eritilmesini, 7 Eylül devalüasyon kararlarına rağmen ürünlerimizi ihraç edememe durumuyla karşılaşılmasını ve Milli Eğitim Bakanlığının yılda iki bin köy okulu inşası için hazırladığı plan çerçevesinde, bütçeye 20 milyon konulması gerekirken, bütçede gözükken ödeneğin 4 milyon lira ile sınırlı kalmasını da eleştirmiştir.²⁰⁸

Menderes ayrıca 1947'de borçlarda azalma olduğunu gösteren rakamların gerçeği yansıtmadığını söyler. Ona göre bu azalma, paranın ayarlanması sonucu ortaya çıkmıştır. 1,5 milyar lira olarak verilen borçların katma bütçeler ve iktisadi devlet teşekküllerinin dâhil edilmesiyle 2 milyarı aştığını iddia eder.²⁰⁹

Denizli milletvekili Reşad Aydın, bütçede tasarruf sağlanması için devletçiliğin sınırlandırılması gerektiğini söylemiştir. Ona göre devlet, birçok iş kaynaklarına el atarak özel teşebbüsün kazancına engel olmaktadır. Buna karşın, iktisadi olmayan sahalara yönelerek masraflarını arttırmaktadır. Devletçiliğin sınırlandırılmasından sonra, ticari hayatta güven havası yaratılıp, özel teşebbüsün faaliyetlerini arttırmasına olanak tanınmalıdır.²¹⁰

Seyhan milletvekili Sinan Tekelioğlu, bütçede en büyük ödeneği oluşturan memur masraflarının, devletçilik uygulamasıyla arttırılan memur kadrosunun bir sonucu

²⁰⁶ T.B.M.M.,a.g.e., s.293.

²⁰⁷ T.B.M.M.,a.g.e., s.293-294.

²⁰⁸ T.B.M.M.,a.g.e., s.294-296.

²⁰⁹ T.B.M.M.,a.g.e., s.298.

²¹⁰ T.B.M.M.,a.g.e., s.305.

olduğunu söyler. Devletçilik sistemi dışarıda iş kaynakları bırakmayacak şekilde düzenlendiğinden, halk memur olma yoluna sürüklenmektedir.²¹¹

Tekelioğlu bu durumun çözümüne ilişkin olarak şu vurguyu yapar: “*Devletçilik sistemine bir hudut çizmek ve fertçiliğe doğru bir yol vermek zaruretindeyiz. İşte o zaman bizim elimizde olan çok fazla memur kütlesi kendisi için dışarıda iş bulmak zeminini elde etmiş olacaktır.*”²¹²

1948 bütçesinde gümrük resmi 18 milyon fazlasıyla 98 milyona ulaşmıştır. İthalat Muamele Vergisi geliri 104 milyon liradır. 204 milyona ulaşan Muamele ve Tüketim Vergileri ile 177 milyon lirayı bulan Kazanç Vergilerini de hesaba katınca fiyat indirmelerinin söz konusu olamayacağı savunulur.²¹³

Sinop milletvekili Yusuf Kemal Tengirşenk, önceki bütçe tanziminden çıkılıp, Avrupalıların bütçe tanzimi yoluna girildiğini söylemiştir. Yeni Türkiye'nin başarıları, gelirin hakiki tespiti sonrasında bu gelirin bölümlere dağıtılmasıyla oluşturulan borçsuz bütçelerle elde edilmiştir. Gelir ile kapatılmayan masrafların borç yoluyla ödenmesini ve ödeme dengesinin sağlanamamasını eleştirmiştir. Bütçe açıklarının genişleyen teşkilatlarda tasarruf yapılarak ve üretim artışı sağlanarak kapatılması gerektiğini savunur.²¹⁴

Maliye Bakanı Halit Nazmi Keşmir, bütçede şekle ait olan kusurların gelecek yıl bütçesinde giderileceğini açıklar. Aynı cins masrafların farklı bölümlerde gösterilmesinin takibi zorlaştırdığını kabul eder. 1947 yılı bütçesinde meydana gelen değişiklikleri açıklayan Maliye Bakanı 1947 yılı bütçesine 175 milyon ek ödenek ve 56 milyon liralık aktarma yapıldığını söylemiştir. Yapılan ekleme ile ilk kabul edilen bütçeden % 14'lük bir gider fazlalığı ortaya çıkmıştır. Maliye Bakanı, bu ek ve olağanüstü ödeneklerin büyük kısmının milli savunma ihtiyaçlarına ayrıldığını belirtir. “*1947 senesi içinde Milli Savunma giderlerinde bir tasarruf sağlayabileceğimizi samimi olarak zan ve ümit ediyorduk. 1947 senesi için de maalesef ümitlerimiz tahakkuk etmedi ve Milli Savunmanın olağanüstü ihtiyaçlarını karşılamak zorunda ve durumunda kaldık.*”²¹⁵

Keşmir, 1948 yılı bütçesinde milli savunma giderleri için ayrılan ödeneğin yeterli olmayacağını, bu nedenle yıl içinde ek ödenek alma zorunluluğun belireceğini ifade eder. Bu bağlamda, 1948 yılı bütçesine bu masrafların başından niye dâhil edilmediği sorusu

²¹¹ T.B.M.M.,a.g.e., s.326

²¹² A.e.

²¹³ T.B.M.M.,a.g.e., s.318.

²¹⁴ T.B.M.M.,a.g.e., s.336-337.

²¹⁵ T.B.M.M.,a.g.e., s.349.

akla gelir. Bakan cevaben, bunun bir ihtiyat zihniyetinin ürünü olduğunu, yıl içinde milli savunmanın meydana gelecek olağanüstü ihtiyaçlarının kesin olarak hesaplanma imkânı olmadığını söylemiştir.²¹⁶

Maliye Bakanı, tasarruf meselesine değinerek eleştirilere cevap vermiştir:

“Geçen sene bütçesini yaparken birtakım tasarruf temin edecek tedbirleri almış bulunuyorduk. Bazı lüzumsuz kadroların (L) cetveline alınması (E) tertibinden maaş alanların üçte bir nispetine indirilmesi, idare masraflarından ve yardımlardan muayyen nispetlerde tasarruf yapmak gibi. Bunların yekûnu aşağı yukarı 25-30 milyon civarında idi. Bu sene bütçesini yaparken aynı mevzu üzerinde Hükümetiniz ehemmiyetle durmuştur. Fakat gerek kadrolarda ve gerek (L) cetvelinde ve diğer idari masraflarda geçen sene yapılan kısıntılara ilaveten bu sene kısıntı yapmak imkânlarını bulamadık. Ancak prensip olarak bu kabilden masrafları arttırmamayı kabul ettik.”²¹⁷

Kadrolarda tasarruf konusunda, merkezde kadro şişkinliğini kabul etmekle birlikte taşrada bazı işler için yeterli memur olmadığını iddia eder. Borçlanma eleştirilerine verdiği yanıtta, amme hizmetlerini karşılamada vergi gelirlerinin yeterli olmadığını vurgular. Halkın önceki yılların aksine tahvillere rağbet gösterdiğini ve borçların yükselmesine rağmen kolaylıkla kapanabildiğini söyler.²¹⁸

Keşmir, önceki yıllardan farklı olarak, vasıtalı vergilerin yüksekliğinin doğru olmadığını kabul etmiştir. % 58 olan vasıtalı vergi oranı yüksektir. Ancak bunun asıl sebebi % 42’lik bir orana sahip vasitasız vergilerin hakiki geliri kavrayamaması ve adaletsiz düzenlenmesidir. Vasitasız vergi sisteminin iyileştirilmesiyle bu dengesizliğin giderileceğini ifade eder.²¹⁹

Antidemokratik olarak kabul edilen vasıtalı vergilerin oranı Fransa, İngiltere ve Amerika’da % 50 civarındadır. Bakana göre sorun, gelişmiş bir vergi sistemine sahip memleketlerde, milli gelirin % 20-% 25’i vergi olarak alınırken bizdeki oranın % 12-% 13 seviyesinde bulunmasıdır.²²⁰

Savaşın doğurduğu olağanüstü ihtiyaçların, bütçe kusurlarını örtmekte mazeret olarak kullanıldığı iddialarına tepki gösteren Keşmir, savaş yılları içerisinde milli savunma olağanüstü ihtiyaçlarının karşılığı olarak 2 milyar 671 milyon liralık ödeneğin

²¹⁶ T.B.M.M.,a.g.e., s.350.

²¹⁷ T.B.M.M.,a.g.e., s.351.

²¹⁸ T.B.M.M.,a.g.e., s.351-353.

²¹⁹ T.B.M.M.,a.g.e., s.353.

²²⁰ T.B.M.M.,a.g.e., s.354.

ayrıldığını söyler. 1948 bütçesinde olağanüstü ödenek sistemi kaldırılıp, milli savunmaya verilen bütün ödenekler maddelere dağıtılarak, normal bir milli savunma bütçesi hazırlama konumuna gelinmiştir.²²¹

Demokrat Parti milletvekili Ahmet Oğuz, Maliye Bakanın 1947 yılı gider bütçesinde % 13'lük bir sapma olduğu görüşüne karşı çıkmıştır. 1 milyar 136 milyonluk bütçe, 224 milyon lira fazla giderle kapandığına göre % 20 yanılma olmuştur. Bütçenin sabit karakterli, oynamayan masrafları da dikkate alınırsa bu oranın % 40 olacağını iddia etmiştir.²²²

Yıllık gideri 600 bin lira olan Savarona yatının satılması bahsi, mümkün olan her şeyden tasarruf yapılma isteğini belirtmesi bakımından önemlidir. Bu tarz masraflara bir anda son verilebilmesinin zihniyet meselesi olduğu vurgulanır.²²³

Çeşitli dernek ve kuruluşlara yapılan yardımların neye göre belirlendiği ve bu yardımların hangi işlerde kullanıldığı konuları, bütçe görüşmelerinde eleştirilere yol açmıştır. Bütçe komisyonu sözcüsü Muammer Eriş, komisyonun bu değerlendirmeyi dikkate aldığını, gelecek yıl yapılacak yardımların ayrı bir yazanakçı ile inceleneceğini ve hükümetin bunları denetleyeceğini ifade etmiştir.²²⁴

Eriş, Milli Savunma Bakanlığının tartışmalara sebep olan 70 milyon liralık borcunun durumu hakkında şu bilgiyi vermiştir:

*“Milli Savunma Bakanlığının; 45 milyonu Ofise, 14 küsur milyonu Tayyare, cephan ve malzeme bedeli, iki küsur milyonu gemi mubayaasına, 4 milyonu orman işletmelerine, iki milyon lirası Sümerbanka, bir buçuk milyon lirası da Denizyollarına ve nakliyat giderlerine olmak üzere 70 milyonluk bir borcu vardır.”*²²⁵

Kabul edilen son ödenek ile milli savunmaya 53 milyon ayrılır. Yıl içinde yapılan 4 milyonluk tasarruf ta eklenince borcun 57 milyon lirası kapatılır. Geri kalanı da ödeme planına bağlanmıştır.²²⁶

7 Ocak 1946'da Demokrat Partinin kurulmasıyla, 1947 ve 1948 yılları bütçe görüşmelerinde sert tartışmalar görülmeye başlanmıştır. Her iki taraf ta eleştirilerini sakınmadan yöneltmiştir. Çok partili bir rejimin özlemi olan karşılıklı fikirlerin serbestçe

²²¹ T.B.M.M.,a.g.e., s.355.

²²² T.B.M.M.,a.g.e., s.359.

²²³ T.B.M.M.,a.g.e., s.363.

²²⁴ T.B.M.M.,a.g.e., s.364.

²²⁵ T.B.M.M.,a.g.e., s.365.

²²⁶ A.e.

ifade edilebilmesi, tek parti rejiminin sona ermeye başladığını göstermesi bakımından önemlidir.

Nadir Nadi, 1948 yılı bütçe konuşmalarını önceki yıllara göre kıyasla daha olumlu bulmuştur. Bir yıl önce eleştirdiği Menderes'in bu defa olgun ve değerli fikirler ileri sürdüğünü açıklamıştır. Ayrıca CHP, DP ve bağımsız milletvekillerinin haklı ve acı sözlerine Maliye Bakanı Keşmir'in ılımlı yaklaştığını, ileri sürülen fikirlerdeki doğruluk payını kabul ettiğini ve gelecek sefere o fikirlerin dikkate alınacağını ifade ettiğini nakletmiştir.²²⁷

Cumhuriyet gazetesinde yer alan bütçe değerlendirmesinde tasarruf konusunda yeterli çabanın sarf edilmediği vurgulanmıştır. Milletvekillerinin tasarruf ve iktisat haftasında kendi aylık ve yolluklarına yaptıkları zam ile bütçeye 2 milyon 232 bin lira ek yük getirdikleri belirtilmiştir. Önemli tasarruf yapılacağı söylenen 1948 bütçesinde ne Bütçe Komisyonu ne de Meclis umumi heyeti esaslı tasarruflar yapmamıştır. Önemli addedilen tek tasarruf Savarona yatının 600 bin liralık masrafından kurtulma olmuştur. Ancak, 1 milyar 243 buçuk milyon liralık bütçede, 128 milyon liralık açığa mukabil bu rakam “*Devede kulak kabilinden kalır.*” deyişi ile yorumlanmıştır.²²⁸

Yazının devamında, memur kadrolarında bir defada tasfiye ile esaslı tasarruf sağlamanın ne CHP ne de DP tarafından göze alınamayacağı ifade edilmiş ve çözüme ilişkin değerlendirmeler yapılmıştır:

*“Memur kadrosu, bir yıl içinde, artmış değildir; memur fazlalığı uzun senelerin muhassalasıdır ve ancak tedricen ve zamanla ortadan kaldırılabilir. Bunun için de, memlekette, devlet daireleri dışında iş hacminin artması lazımdır ki tasfiye edilen memurlar kendilerine başka işler bularak maiyetlerini temin edebilsinler. Görülüyor ki bütçede mühim tasarruflar yapmak, bir yıl içinde başarılabilir kolay bir iş değildir. Yapılabilecek tek iş, hiç olmazsa müsmir olmayan masrafların fazla kabarmasını önleyerek bütçeyi, daha fazla şişirmekten, bir yıl önceki seviyede tutmaktan ibaret görünüyor. Hâlbuki işte bu da, mümkün olamamıştır. Davanın başı, memleketin iktisadi kalkınmasını ve mükelleflerin kazancını ve vergi ödeme kabiliyetini arttırmaktır.”*²²⁹

Önceki bütçe görüşmelerinin aksine, Maliye Bakanı Keşmir bütçede şekle ait aksaklıkları kabul ederek bunların düzeltileceği taahhüdünde bulunmuştur. Ayrıca yapılan eleştirilere daha ılımlı yaklaşmıştır. Daha önce aktarıldığı gibi eleştirilerin temelinde;

²²⁷ Nadir Nadi, “Tenkidler ve Arkası”, **Cumhuriyet**, 28.12.1947, s.1.

²²⁸ “Bütçede Tasarruf Davası”, **Cumhuriyet**, 29.12.1947, s.1.

²²⁹ **A.g.e.**, s.3.

bütçenin samimiyetsizliği iddiası, tasarruf meselesi ve devletçilik uygulamaları yer almıştır. Truman Doktrini ve Marshall Planının etkileriyle, 1948 yılı bütçe görüşmelerinde Devletçiliğin sınırlarının belirlenmesi yönünde yapılan eleştirilerde gözle görülür bir artış yaşanmıştır.

4)1949 Yılı Bütçe Tartışmaları

1949 yılı bütçesinin Ocak ayına yetiştirilememesi ve hükümet değişikliğinin de etkisiyle 1949 yılı Ocak ve Şubat ayları için Geçici Bütçe Kanunları hazırlanmıştır. 16 Ocak 1949'da, II. Hasan Saka Hükümeti yerine kurulan Şemsettin Günaltay Hükümetinde, Şevket Adalan'ın yerine İsmail Rüştü Aksal Maliye Bakanlığı görevine getirilmiştir.

Nadir Nadi yazısında, Maliye Bakanı Aksal'ın 1949 yılı bütçesinde 80 milyon liralık kısıntı yapıldığı sözlerini memnuniyetle karşılamıştır. Bu tasarruf yeterli görünmese de içerdiği zihniyet bakımından önemlidir. Daha önce ifade olunan devlet işlerini aksatmaksızın bütçede kısıntı yapılamaz sözlerinin doğru olmadığı böylece ortaya çıkmıştır. Tarım konusuna değinen Nadi, Etiler ve Sümerler devrinin ürün çeşitliliği ile yetinildiğini ve ilkel araçları kullanan çiftçiye hiçbir şey öğretilmediğini söylemiştir.²³⁰

Bütçede yapılan tasarruf ve taşıdığı mana şu sözlerle aktarılmıştır:

*“Sayın Maliye Bakanının evvelki günkü demecini Devlet İdaremizde hayırlı bir uyanışın ilk işareti olarak ümitle karşılıyoruz. İki haftalık bir çalışma sonunda başarılan seksen milyonluk tasarrufu daha ziyade bir prensibin zaferi diye alkışlamak istiyoruz. Bundan böyle hazırlayacağımız bütçelerde hep aynı prensibi göz önünde tutarsak sahici bir kalkınma ve ilerleme çağına kavuşmamız ihtimalleri ufukta belirecektir. Ondan sonra da yapacak çok işimiz olduğunu unutmayalım.”*²³¹

1949 yılı bütçe konuşmaları, bizzat Maliye Bakanı İsmail Rüştü Aksal'ın eleştirileri bakımından dikkat çekmiştir. Eski Maliye Bakanından miras kalan bütçeyi açıkça eleştirmese de mali politikayı eleştirmiştir. Bakanın sözleri aşağıdaki 5 madde etrafında şekillenmiştir:

²³⁰ Nadir Nadi, “80 Milyon”, *Cumhuriyet*, 06.02.1949, s.1.

²³¹ Nadir Nadi, *a.g.e.*, s.3.

1-Ayağımızı yorganımıza göre uzatmıyoruz.

2-Masraf artışları karşısında, milli ve ferdi gelirle organik münasebetleri düzenlenmemiş olan normal devlet gelirleri verimsizdir;

3-Vergi sistemimiz kifayetsiz ve adaletsizdir;

4-Ehemi mühime takdim edemiyoruz;

*5-Tasarruf terbiyesi ve zihniyeti kökleşmemiştir.*²³²

Adnan Menderes, 1947 ve 1948 bütçelerinin kesin hesaplarından hareketle, ekonomiyi değerlendirmiştir. 1947 yılı bütçe giderleri tahmini 1 milyar 136 milyon lira iken, 1 milyar 305 milyon liraya yükselmiştir. 57 milyon liralık aktarmayla 1 milyar 362 milyon olmuştur. Bu sonuçla, tahmin hatası oranının % 16'yı bulduğunu açıklamıştır.²³³

1948 yılı bütçe giderleri tahmini 1 milyar 243 milyon iken, yıl içinde yapılan ek ödenek ve aktarmalarla 1 milyar 425 milyon liraya çıkmıştır. Bu farkın oluşturduğu yanılma payının % 14'e denk geldiğini söylemiştir. Menderes, Bütçe Komisyonunun işlevsizliğine vurgu yapmış, Saka ve Günaltay Hükümetlerinin komisyona gönderdiği bütçelerin, esaslı bir değişikliğe uğramadan kabul edilmiş olmasını bunun kanıtı olarak öne sürmüştür.²³⁴

Menderes, 1947 ve 1948 bütçelerinde milli savunma masraflarının 500 milyonu geçeceği açık olduğu halde bütçe hazırlanışında giderlerin az gösterilmesini eleştirmiştir. Bu miktar tahmin edilebildiğine göre, bütçenin samimiyetsiz olduğu iddiasını yinelemiştir. 1949 yılı bütçesinde milli savunma masraflarının adi ve olağanüstü olarak ikiye ayrılması usulünün kaldırılmasını, bütçe formüllerinin iyileştirilmesini ve bilgilendirici maddelerin çoğaltılmasını olumlu gelişmeler olarak yorumlamıştır. Ayrıca, önceki hükümetin teklif ettiği üç verginin geri alınmasını ve az da olsa tasarruf çabasında bulunulmasını göz önüne alarak, bunları Günaltay Hükümetinin samimi hareket edeceğinin kanıtı saymak istemiştir.²³⁵

1948 yılına göre masraflarda 124 milyon liralık artış meydana gelmiştir. Bu iyileştirmelere karşın, 1949 yılı bütçesi de masrafları arttırma eğilimini sürdürmüştür. Masraf arttırma, vergi gelirini yükseltmeyi beraberinde getirdiği için, vatandaşa daha ağır yükler yüklenilmesi anlamına gelmektedir.²³⁶

²³² "Bütçe Müzakereleri ", **Cumhuriyet**, 23.02.1949, s.1.

²³³ T.B.M.M.,**Tutanak Dergisi**, Dönem:VIII, Cilt:16, s.298. (B:48, 21.02.1949)

²³⁴ **A.e.**

²³⁵ T.B.M.M.,**a.g.e.**, s.299.

²³⁶ **A.e.**

Borçlar konusuna da değinen Menderes, 1949 Ocak ayı itibariyle borçların 2 milyar 37 milyon lira olduğunu ve 13 ayda 360 milyon liralık borç artışının meydana geldiğini söylemiştir. Bundan başka Devlet İktisadi Teşekküllerinin 300 milyon lirayı aşkın borçları bulunmaktadır. 1939 yılında 557 milyon lira olan devlet borçlarının bu seviyeye ulaşmasını ve iktidarın diğer ülkelerden örnekler göstererek, borçların endişe verici düzeyde olmadığını iddia etmesini eleştirmiştir. Ona göre, iktisadi kalkınma ile borçlanma seyri paralel olmadığı için, borçlar endişe duyulacak seviyeye ulaşmıştır. Üretimde artış görülmemiş, dış ticaret ve ödeme dengesi günden güne bozulmuştur.²³⁷

Cumhuriyet gazetesinde yer alan bütçe değerlendirmesinde, Adnan Menderes'e paralel olarak Maliye Bakanı'nın, borçların endişe verici olmadığı yolundaki söylemlerinin gerçeği yansıtmadığı ifade olunmuştur. Borçlara ilişkin sunulan rakamları sadece muhalefetin olağan eleştirileri olarak görmek doğru değildir. Ayrıca vergilerin ve diğer mükellefiyetlerin ağırlığı ve vergilerin adaletsiz dağılışı bizzat Bakan tarafından kabul edilmiştir. Bu durumda yapılması gereken vergi sistemini adil bir şekilde düzenlemek, devlet hizmetlerinde önem sırasına göre hareket etmek ve tasarruf zihniyetini kökleştiren bir bütçe vücuda getirmektir. Bunları gerçekleştirmek için de, Maliye Bakanlığının defterdar zihniyetinden kurtulup, yüksek bir maliyeci zihniyeti ile çalışması gereğine değinilmiştir.²³⁸

1948 yılı bütçe görüşmelerinde Maliye Bakanı, ileri teknikli bir vergi sistemine sahip olan ülkelerde, milli gelirin % 20-% 25'inin vergi olarak alındığını, bizde ise bu oranın % 12-% 13 olduğunu ileri sürmüştür. Böylece vasıtalı vergilerin yüksek olan oranının abartılacak düzeyde olmadığını savunmuştur. Menderes ise genel bütçe, özel idare, belediye bütçeleri ve Köy Kanununa göre alınan salmalar ile harçları da hesaba katınca, 1 milyar 700 milyon olan vergi gelirin milli gelire oranının % 23 olduğunu iddia etmiştir.²³⁹

Bu iktisadi bozukluğun, devletçiliğin hatalı uygulamalarından kaynaklandığı görüşünde olan Menderes'e göre sorun, ılımlı ve ülke ihtiyaçlarına uygun bir Devletçilik politikası yerine, faaliyet sınırları belli olmayan, plansız bir Devletçiliğin uygulanmasıdır. Ayrıca, devlet idaresini müsrif olmak, Devlet iktisadi Teşekküllerinin artan masraflarına izin vermek ve müdahaleci uygulamalar yapmakla suçlamıştır.²⁴⁰

²³⁷ T.B.M.M.,a.g.e., s.300.

²³⁸ "Bütçe Müzakereleri ", Cumhuriyet, 23.02.1949, s.3.

²³⁹ T.B.M.M.,Tutanak Dergisi, Dönem:VIII, Cilt:16, s.300-301. (B:48, 21.02.1949)

²⁴⁰ T.B.M.M.,a.g.e., s.301.

Tarımsal faaliyetlere değinen Adnan Menderes, memleketin temel üretim kaynağını oluşturan ziraatın, kaderine terk edildiğini ifade etmiştir. Ziraat bütçesinin genel bütçeden aldığı ödenek % 3'ün altında gerçekleşmiştir. Zirai kredi kuruluşunun ödenmiş sermayesi 80 milyon lirayı bulmamıştır. Buna karşın yeni kurulmuş sayılan Sümerbank, Etibank ve Emlak Bankasına yüz milyonlarca sermaye aktarımı sağlanmıştır. 4 milyara yaklaşan zirai üretimde üretimi destekleyen zirai kredi toplamı 150-200 milyon lirayı aşmamıştır.²⁴¹

Tarımsal faaliyetlerin geliştirilmesinde su işleri ve yol yapımına gereken önem verilmemiştir. Milyonlarca çiftçi hala kağı ve kara sabanla üretimi sürdürmektedir. Menderes ayrıca ilk traktör 25-30 yıl önce gelmeye başlamasına rağmen traktör sayısının 500'ü aşmadığını iddia etmiştir. Nüfusun % 80'ini oluşturan köylü ve çiftçi kesimin, milli gelirin % 44'üne sahip olmasını eleştirmiştir.²⁴²

Menderes'in tarımsal faaliyetler konusundaki eleştirilerine cevaben Vedat Dicleli, Marshall Planından elde edilen yardımların büyük kısmının, ziraat alanında makineleşmeye, köylünün kalkınmasına, ulaşım olanaklarının geliştirilmesine ve tarımsal kredilerin çoğaltılmasına yönelik kullanıldığını ifade etmiştir.²⁴³

Abidin Daver yazısında ziraat, hayvancılık ve ormancılık gibi iktisadi kalkınmada önemli yeri olan alanları içeren Tarım Bakanlığı bütçesine 38,5 milyon lira gibi düşük bir ödenek ayrıldığına işaret etmiştir. Hasan Polatkan'ın ifade ettiği üzere emniyet ve asayişe ayrılan 77 milyon lira çok görülmemekle birlikte tarıma daha fazla ödenek ayrılması gereğine vurgu yapmıştır. Daver, Tarım Bakanlığı bütçesi konuşmalarında en iyi eleştirileri bizzat Tarım Bakanı Cavit Oral'ın yaptığını açıklamıştır: "*Sayın Bakan, her zaman olduğu gibi açık konuşmuş, realist ve samimi bir görüşle ziraat bakımından ne kadar geri olduğumuzu tebarüz ettirmiştir.*"²⁴⁴

Daver, tarım alanında yavaş ilerlediğimizi açıklamak için makine çağında 1000 tanesi hurda olmak üzere 3200 traktörün bulunmasını ve daha acı olarak 2 buçuk milyon çiftçi ailesinin yalnız yarım milyonunda pulluk kalanında ise hala kara saban kullanılmasını örnek göstermiştir. Bakana göre ziraatın en büyük sorunlarından biri nebat hastalıkları ve haşerelerle mücadeledir. Bu sebeple meyve ve hububat üretiminin yıllık zararı 450-500 milyon lirayı bulmaktadır. Bu sorunlar ile mücadelede yüzde elli oranında

²⁴¹ A.e.

²⁴² T.B.M.M.,a.g.e., s.302.

²⁴³ T.B.M.M.,a.g.e., s.327.

²⁴⁴ Abidin Daver, "Verimli ve İleri Bir Ziraat Memleketi Olmak İçin ", *Cumhuriyet*, 01.03.1949, s.1.

başarı sağlanması durumunda 250 milyon liralık bir üretim fazlasının mümkün olabileceği ifade olunmuştur.²⁴⁵

Menderes'e göre hayat pahalılığının hız kesmemesi ve maliyet fiyatlarının yüksekliği, ihraç mallarının satılmasında güçlükler meydana getirmektedir. Bu da üretimin arttırılmasını önleyici bir gelişmedir. Para ayarlaması sonrası, 1 milyar 400 bin tonu aşan ihracatın, 1948 yılında 800 bin tonda kalması, hükümetlerin savaş yıllarının etkisi geçtikçe ihracatın artacağı söylemlerini boşa çıkarmıştır. Ayrıca, 1948 yılında 178 milyon liralık altın ve döviz kaybı meydana gelmiştir.²⁴⁶

1948 yılı bütçe görüşmelerinde Maliye Bakanı Keşmir'in "*Halkımızın Devlet tahvillerine karşı güven gösterdiğini ve iç istikrazlarımızın her defasında umulan rağbete mazhar olduğunu Yüksek Huzurunuzda belirtmeyi bir vazife bilirim.*" sözlerine karşı Menderes, devlet tahvillerine olan rağbetin azaldığını, 1948 yılında 65 milyon liralık borçlanmanın 45 milyon lirasının, istenen şekilde sağlanamadığını ifade etmiştir. Buna göre iç borçlanma imkânları son noktasına gelmiştir. 1949 yılında borçlanılması planlanan 120 milyon liranın 80 milyon lirasının emekli sandığı tarafından karşılanacak olması bu görüşü güçlendirmektedir.²⁴⁷

Menderes'e göre, vergileri arttırma yoluyla dengeli bir bütçe elde etme imkânı olmadığı, iç borçlanma yolları kapandığı ve devlet borçlarının hızla arttığı bir ortamda çare, giderlerde esaslı tasarruflar yapmaktır. Bütçenin yaklaşık % 70'ini oluşturan özlük haklar, milli savunma ve devlet borçları ödeneklerinden indirme yapmaya imkân yoktur. Ancak, geriye kalan % 30'luk ödeneklerden kısıntıya gitme, tasarruf etmek mecburiyetinde olduğunu kavramak bakımından önemlidir. Örneğin, Meclis binası inşaatına ayrılan 5 milyon tasarruf edilebilir. Başta Cumhurbaşkanlığı masrafları olmak üzere milletvekilleri ödenekleri, resmi otomobillerden ve makam tahsisatlarından önemli indirmeler yapılabilir ve yardımlar bölümü kaldırılabilir. Ayrıca, iyi incelemeler sonucunda Milli Savunma Bütçesinde de tasarruf imkânları bulunabilir.²⁴⁸

Masraf bütçesinde en büyük paya sahip olan özlük haklar kısmında, 1929 yılında 54579 olan maaşlı ve ücretli memur sayısının 147539'a çıkması dikkat çekicidir. 31 Ocak 1946'da yayınlanan memurlar istatistiğine göre genel bütçe, katma bütçeler, belediyeler, özel idareler ve İktisadi Devlet Teşekküllerinde bulunan memurların toplamı 222167'dir.

²⁴⁵ A.e.

²⁴⁶ T.B.M.M., *Tutanak Dergisi*, Dönem:VIII, Cilt:16, s.302. (B:48, 21.02.1949)

²⁴⁷ T.B.M.M., *a.g.e.*, s.303.

²⁴⁸ T.B.M.M., *a.g.e.*, s.304.

Menderes bu rakamlardan hareketle, kadrolarda tasarruf meselesinin ele alınmamasını eleştirmiştir.²⁴⁹

1948 yılı bütçe görüşmelerinde Maliye Bakanının, “*Giderlerde en büyük tasarruf kadroların azaltılmasından beklenmekte ve bu iş layık olduğu ehemmiyetle ele alınmış bulunmaktadır*” sözleri yıllardır yinelenmesine rağmen, bu konuda adım atılmaması, meselenin hükümetçe önemsenmediğini göstermiştir. Bu bakımdan 1949 yılı bütçesi de, alışlagelmiş gidişin devamı anlamını taşımaktadır. Ona göre, başka bir zihniyet ve memleket görüşü bütçe üzerinde esaslı değişiklikler yapabilir.²⁵⁰ Bu sözler Menderes’in her fırsatta yinelediği, sizin hükümetleriniz yapamıyorsa biz yaparız söylemlerinin devamı niteliğindedir.

Adnan Adıvar, kadrolarda tasarruf konusuna değindiği yazısında, Bütçe Komisyonunun lağvettiği 17 adet memurun, kanuna aykırı olduğu gerekçesiyle iptali neticesinde, 4 ay süren görüşmelerde bu konuda bir adım atılmadığını aktarmıştır. Bu aşamada Adnan Menderes’in “*Bütçe Komisyonumuzun aylarca süren münakaşalar sonunda bütçede ancak binde bir değişiklik yapılabildiği düşünülürse hükümetten gelen tekliflerin mümkün olduğu kadar aynen kabul edilmesi icap ettiği fikrinin Bütçe Komisyonunda hâkim bulunduğu iddiasını reddetmek cidden zor olur.*” sözlerine katıldığını ifade etmiştir.²⁵¹

Millet Partisi Sinop milletvekili Suphi Batur, bütçede meydana gelen açıkların, hesaplama yapılacak usul değişikliği neticesinde takatimize göre bütçe hazırlamakla çözüme kavuşacağını ifade etmiştir. Açık bütçeler paranın istikrarı için tehlike arz etmektedir. Bütçe açığı vergiler ile kapatılmadığında borç alma veya enflasyon yolları ile kapatma gündeme gelir. Borç alma daha iyi bir yol gibi görünse de mevcut müşkülün geleceğe ertelenmesi sonucu devam edecek borçlanmalar enflasyonu zorunlu kılacaktır. Bu sebeple bütçe çalışmalarında ilk önce tahammül sınırlarını aşmadan tahsil edilebilecek gelir tespit edilmeli, sonrasında bu gelire göre yapılacak işler sıraya konulmalıdır.²⁵²

Para kıymeti üzerinde dış ödeme ve ticaret dengesinin önemine değinen Batur 7 Eylül kararlarını ve yol açtığı zorlukları şu sözler ile eleştirmiştir:

“1930 dan evvelki serbest ithalat rejimiyle 7 Eylül kararlarından sonra mevkii tatbiki konan, fakat acı tecrübelerden sonra vaz geçilen tahditsiz ithalat rejimi; ıstırabını bugün de

²⁴⁹ T.B.M.M.,a.g.e., s.305.

²⁵⁰ A.e.

²⁵¹ A. Adnan Adıvar, “Bütçe Müzakereleri”, **Akşam**, 23.02.1949, s.1

²⁵² T.B.M.M.,**Tutanak Dergisi**, Dönem:VIII, Cilt:16, s.307-308.(B:48,21.02.1949)

çekmekte olduğumuz derin izler bırakmıştır. Bir memleket, ithalatını ihracattan doğan alacaklarla ödeyebileceğine göre, ihraç kudreti serbest ithalata yetmeyen memleketler, ithalatını ihracat imkânlarına göre ayarlamak zorundadırlar. Bu basit kaidenin zaman zaman unutulması ve serbest ithalatın faydaları ileri sürülerek, her türlü yabancı mallara kapıların açılması, milli altın ve döviz stokunun kısa bir zamanda bir daha avdet etmemek üzere, elden çıkmasını intaç eder. Nitekim bizde de 7 Eylül kararlarını takip eden müddet zarfında bu vaziyet açıkça görülmüş, altın ve döviz stokumuz yarıdan aşağıya indikten sonradır ki yine ithalatın tahdidine avdet olunmuştur. 7 Eylülde paramız kıymetinde yapılan devalüasyon sayesinde ihracatımızın artık serbest ithalatı karşılayabilecek bir seviyeye varacağı beyan olunmuştu. Halbuki istihsal teşkilatı henüz gereği gibi inkişaf etmemiş memleketlerde devalüasyon ihracatını ancak kısa bir müddet için adeta saman alevi gibi artırabileceğini ve ondan sonra ihracatın miktarca yine eski seviyesine ineceği çoktan bilinen bir keyfiyetti. Bundan başka devalüasyonun memleket fiyatlarını yükseltip muhtelif sınırların gelirleri ile umumi fiyat seviyesi arasındaki ahenksizliği büsbütün vahim bir hale soktuğu da malum bir cihetti. İşte 7 Eylül kararları bahsettiğimiz bütün bu mahzurları memleket ekonomisine acı bir hatıra olarak bırakmış ve muvaffakiyetsizliğimiz bu tedbirleri müdafaa edenlerde dahi anlaşılmuş olsa gerektir. Bu mülahazalar neticesinde anlaşılıyor ki, paramızın kıymetini korumak için bir taraftan hakiki bütçe denkliliğine ehemmiyet verirken, diğer taraftan da dış ticaret muvazenemizin rasyonel denklik arzetmesine çalışmamız şarttır.”²⁵³

Batur, ziraatın kalkındırılmasının çiftçinin sermayelendirilmesi ile bağlantılı olduğunu söylemiştir. Ona göre, hammadde ile işlenmiş ürün arasındaki büyük fiyat farkı, çiftçinin sermaye birikimi imkânlarını kısıtlamaktır. Köylünün malı ucuza alınmakta, kendisine pahalıya verilmektedir. Gerçek üretici olan köylünün yerine, sermaye birikimini başka zümreler temin etmektedirler. Toprak dağıtımı konusuna da değinen Batur, 17. maddenin arazi sahiplerini baskı altında tutarak, onların eline bakan köylüleri olumsuz yönde etkilediğini savunmuştur.²⁵⁴

Batur, iktisadi sahada koyu bir müdahalecilik ve kuralsız bir devletçilik olduğunu ileri sürmüştür. Devlet, sermayeyi fuzuli işletmelere yatırarak, el atılmayacak sahalara girmiştir. Bu işletmeleri kurarken amaç, kardan ziyade üretimi arttırma olmalıdır. Ancak uygulamada Devlet İktisadi Teşekküllerinin israflarını örtmek için aşırı bir kar gayesiyle hareket edilmektedir. Bu yüzden, devletçiliğin kuruluşunda söylenen hızlı iktisadi kalkınma gayesi unutulmuş, kar peşinde koşan bir devlet kapitalizmi belirlemiştir.²⁵⁵

²⁵³ T.B.M.M.,a.g.e., s.308-309.

²⁵⁴ T.B.M.M.,a.g.e., s.309.

²⁵⁵ A.e.

Devlet kuruluşları, karı arttırmak için kendi alanlarında hükümeti tekel oluşturmaya zorlamışlardır. Özel teşebbüsü uzaklaştırma, kurulmasına izin vermeme ve ithalatı kendine göre ayarlama yolları ile rekabet ortamında elde edilemeyen karları, tekel uygulayarak sağlamışlardır. Ayrıca, siyasi bir takım görüşler ve bölge halkına hoş görünme amaçlı tesisler kurulmasını eleştirmiştir. Ona göre, özel teşebbüsü ürkütüp baskı altına alan ve gelişmesine engel olan devletçilik yerine, CHP Hükümeti devletçiliği belirli sınırlar içinde tutarak işletmelerde ciddi iyileştirmeler yapmalıdır.²⁵⁶

Menderes gibi Batur'da, bütçenin % 40,94'ne denk gelen özlük haklar bölümünde, gereğinden fazla memur istihdamının önlenememesini eleştirmiştir. Memur statülerinde planlaşmaya gidilerek, ihtiyaca göre kalifiye memur yetiştirilmelidir. CHP ve onun hükümetlerinin hatalı mali politikalarına vurgu yapan Suphi Batur, konuşmasını şu sözlerle tamamlar: *“Milli takati sarsan şimdiki bütçe ile devam ede gelmekte olan sistemin halkla Hükümet arasındaki kırıklığı idame ettireceği de bir hakikattir. Bu itibarla bütçeye vereceğimiz reyde müspet olmayacaktır.”*²⁵⁷

Ahmet Oğuz, üç vergi tasarısının geri alınmasıyla ortaya çıkan 80 milyon liralık açığı kapatmada, Günaltay Hükümetinin 8 milyon lirayı bulmayan tasarruf çabalarını eleştirmiştir. Yapılan tasarruf teklifleri reddedilmiştir. Ayrıca, Bütçe Komisyonunun uzun çalışmaları sonucunda sadece 406 bin liralık indirme sağladığını ve komisyonun hükümetin organı gibi hareket ettiğini söylemiştir.²⁵⁸

Oğuz, 1948 bütçe görüşmelerinde belirtilen, bütçe açığını engelleyici eksikliklerin, hala giderilmediğini ifade etmiştir. Milli gelir hesaplarının eksikliğini, ihtiyaçların zaruret derecesine göre belirlenmemesini, özel idareler, belediyeler ve köy bütçelerine ödenen vergi ve resimlerin bilinmemesini ve Devlet İktisadi Teşekküllerinin hesaplarının bütçeye yerleştirilmemesini eleştirmiştir.²⁵⁹

Oğuz ayrıca, 13 kuruşa mal olan benzinin tüketiciye 60 kuruşa sunulmasını, borçların bir yılda % 21,4 artarak 2 milyarı geçmesini, tedavül hacminin Devlet İktisadi Teşekküllerinin açıklarının karşılanması ve kredi maksadıyla sunulan bonolar için 51 milyon lira arttırılmış olmasını, 1948 yılında altın mevcudunda 7 ton, dövizde ise 153 milyon liralık eksilme olmasını eleştirmiştir. Devalüasyon sonrası altın stoklarında 66 ton, döviz mevcudunda 264 milyon lira azalma olmuştur. İktidarın, memleketin ağırlaşan ekonomik sorunlarını kavramaktan uzak olduğunu söyleyen Oğuz *“politika*

²⁵⁶ T.B.M.M.,a.g.e., s.309-311.

²⁵⁷ T.B.M.M.,a.g.e., s.311.

²⁵⁸ T.B.M.M.,a.g.e., s.312.

²⁵⁹ T.B.M.M.,a.g.e., s.313.

faaliyetlerinde doğruluktan ve ahlak prensiplerinden ayrılmayacak imanlı ve demokrat ruhlu ellerde” memleketin yükseleceğine inandıklarını ifade etmiştir.²⁶⁰

Afyonkarahisar milletvekili General Sadık Aldoğan, CHP hükümetlerinin memleket idaresinde koyu bir merkezîyetçilik anlayışına sahip olmasına tepki göstermiştir. Ona göre mahalli idarelere verilen önem arttırılmalı, politika statüsünün temeli belediyeler üzerine kurulmalıdır. 1 milyar 400 milyon seviyesinde olan genel bütçe masraflarına, özel idare ve belediyeler de eklenince 1 milyar 600 milyonu aşan bir rakama ulaşılmaktadır. Ancak, bu tutardan halk topluluklarının mahalli hizmetlerini ifade eden özel idarelere ayrılacak ödenek, genel bütçenin onda biri kadardır. Aldoğan ayrıca idari teşkilatın ilk kademeleri olan belediyelerin azlığına vurgu yapmıştır. Romanya’da 12 bin, Bulgaristan’da 10 bin civarında olan belediye sayısının, Türkiye’de 800 dolayında olduğunu söylemiştir.²⁶¹

Maliye Bakanı İsmail Rüştü Aksal, Menderes’in vergilerin milli gelire oranının % 23 olduğu açıklamalarına karşı çıkmıştır. Yayımlanan resmi istatistiğe göre 1944’te bu oran devlet vergileri, özel idareler, belediye ve köy bütçelerini de dâhil edince % 17,7’dir. Bakan bu değerlerin İsviçre’de % 17, İsveç’te % 17,4, İtalya’da % 25, Belçika’da % 31,1 ve İngiltere’de % 45,2 olduğunu açıklamıştır.²⁶²

Borçlar konusundaki eleştirilere de cevap veren Aksal, gerçekte borçların 360 değil, 136 milyon lira arttığını ifade etmiştir. Menderes’in 1948’de 65 milyonluk tahvilin piyasaya sunulduğu sözlerini düzelten Maliye Bakanı, asıl rakamın 26 milyonu eşhas ve kurumlara, 12 milyonu bankalara, 10 milyonu amortisman sandığına ve 51 milyon lirası da Merkez Bankasına olmak üzere toplamda 100 milyon lira olduğunu söylemiştir. Aksal’a göre, devlet tahvillerine olan rağbetin azalması, savaş sonrası vatandaşların paralarını başka yerlerde kullanma isteklerinden kaynaklanmıştır.²⁶³

İçişleri Bakanlığının bütçe görüşmelerinde söz alan Refik Koraltan, 1924’te 15 milyon lira olan bütçenin, 1949 yılında 96 milyonu aştığını söylemiştir. Bu artışa sebep olarakta bozulan asayişin önlenmesi için hükümetlerin daha fazla kuvvet oluşturmasını öne sürmüştür. Koraltan’ın “*Milletin itimadı yerine kendi maddi kuvvetlerine dayanan rejimler, milletin itibarını kaybederek hakimiyet ve iktidarını zor ile devam ettirmek isteyen sistemler vehimler ve endişelerin yarattığı ruh baskıları altında bir taraftan inzibat kuvvetlerini, diğer taraftan istihbarat vasıtalarını durmadan arttırmak yoluna girerler.*” yolundaki sözleri, tek parti sisteminin kendini korumak için ağırlaştırdığı

²⁶⁰ T.B.M.M.,a.g.e., s.316-317.

²⁶¹ T.B.M.M.,a.g.e., s.358-359.

²⁶² T.B.M.M.,a.g.e.,s.379.

²⁶³ T.B.M.M.,a.g.e., s.381.

bütçelere tepkiyi ifade etmektedir. Bürokrasi ve kırtasiyecilik gibi masrafları arttıran merkeziyetçi idarelerde, totaliter zihniyetin hâkim olduğunu söyleyen Koraltan, ayrıca seçim sisteminin tereddütleri kaldırarak şekilde düzenlenmesi gerektiğini söylemiştir.²⁶⁴

İçişleri Bakanı Emin Erişirgil, Koraltan'ın eleştirilerine verdiği cevapta, istatistiklere göre suçların 1947'de 2 bin, 1948'de ise 2 bin 300 kadar azaldığını belirtmiştir. Artan içişleri bütçesinde 1924 sonrası ilave edilen 117 ilçe ile 279 bucağın önemine vurgu yapmıştır. Ayrıca 1941 yılından sonra istihbarat ücretlerinde bir değişiklik olmadığını ve merkeziyetçilikten uzaklaşma için tasarlanan il idaresi kanununun meclise sunulduğunu söylemiştir.²⁶⁵

Cumhurbaşkanlığı bütçesi görüşmeleri sırasında müstakil demokratlardan Hasan Dinçer'in, bütçede tasarruflar yapılabileceğini önermesi üzerine Savarona yatının durumuna ilişkin değerlendirmeler yapılmıştır. Başbakan yardımcısı Nihat Erim'in yatın satılığa çıkarıldığını ifade etmesi üzerine söz alan Demokrat Parti milletvekili Abidin Potuoğlu görüşlerini bildirmiştir: *"Bu yatı ne fiyat bulursak satmalıyız. Hatta batırmalıyız. Yat için her sene bütçeden 400 bin lira ödenek verilmesi doğru değildir. Bari yatı bir tarafa çekelim, çürüsün gitsin..."* Bu sözler üzerine Kamil Coşkunoglu Atatürk'ün hatırası olan bu yatın satılmamasını istemiş, müze haline dönüştürülmesi suretiyle masraftan kaçınılmasını önermiştir.²⁶⁶

Halkevlerine ayrılan 1 milyon 950 bin liralık ödeneğe tepki gösteren Hasan Dinçer, Halkevlerine genel bütçe, özel idare, belediye ve köylerden yapılan yardımların toplamının 4 milyonu bulduğunu söylemiştir. Halkevlerinin CHP'nin malı olmaktan çıkmadığını ve partinin politikalarına sahne olduğunu söyleyen Dinçer, bu evlerin herkesin istifadesine açık olmasını ya da, genel bütçelerden yapılan yardımların kesilmesi gerektiğini vurgulamıştır.²⁶⁷

Cumhuriyet gazetesinde yer alan bütçe müzakereleri değerlendirmesinde tartışmaların ılımlı ve yapıcı bir hava içinde tamamlandığı aktarılmış, bu olay demokrasimizin gelişmesi bakımından memnunlukla karşılanmıştır. Başbakan Şemsettin Günaltay'ın konuşmalar sırasında ateşli bir tutumdan ziyade olgun ve sakin davranması övülmüştür. Yeni hükümetin, mevcut bütçe ve gelecek bütçeye dair vaatleri şu sözlerle açıklanmıştır:

²⁶⁴ T.B.M.M.,a.g.e., s.541-542.

²⁶⁵ T.B.M.M.,a.g.e., s.571.

²⁶⁶ "Savarona Yatı Satılığa Çıkarıldı", **Akşam**, 23.02.1949, s.1

²⁶⁷ T.B.M.M.,**Tutanak Dergisi**, Dönem:VIII, Cilt:16, s.598-599.

“Yeni kabine iş başına gelir gelmez, daha evvel pişirilip kotarılmış olan bir bütçe ile karşılaşmış ve vakit darlığı yüzünden bütçeye kendi damgasını vurmak imkânını bulamamıştı. Başbakan bütçenin kabulünden sonraki beyanatında, “Eğer gelecek bütçeyi yüksek Meclisinize takdim etmek bizim için mukadderse çok sıkı bir tasarruf zihniyetiyle ve mali kudretimizin çevresi içinde tanzim edilecek olan bütçede, yurt için hayati ve zaruri olan konuları, hoşça gidecek şeylerden evvel düşünmenin ana prensip olacağını belirtmek isterim.” vaadinde bulunmuştur.”²⁶⁸

5)1950 Yılı Bütçe Tartışmaları

1950 yılı ile birlikte bütçe yılı başlangıcı Mart ayına alındığından bütçe tartışmaları Şubat ayında yapılmıştır. 1950 seçimleri öncesi yapılan son bütçe tartışmalarında temel konular devletçilik, Marshall yardımları, bütçe açığı ve borçlar olmuştur.

Ahmet Oğuz, azaldığı söylenen devlet borçlarının, 18 Eylül 1949’da İngiliz lirası ve Avrupa ülkeleri paralarının düşürülmesi ve Merkez Bankasındaki nakitlerin başka bir rejime dönüştürülmesi sonucu elde edildiği gerekçeleriyle borçlarda hakiki bir azalma olmadığını iddia etmiştir. Hazinesinin Toprak Mahsulleri Ofisine, Gümrük ve Demiryollarına ve Devlet İktisadi Teşekküllerine olan borçları göz önüne alınırsa devlet borçlarının 3 milyara ulaşarak, bunların milli gelire oranının % 34’e yükseldiğini söylemiştir.²⁶⁹

Dalgalı borçlara da değinen Oğuz, 1947 yılında % 20,7 1948’de % 24,5 olan dalgalı borç oranının 1949’da % 29,7’ye yükseldiğine işaret etmiştir. Oğuz, ekonomide koyu bir müdahalecilik ve sınırsız bir devletçilik anlayışının egemen olduğunu, ülkenin şahsi idare rejiminden kurtulamadığını ve ülkenin ahlak prensiplerinden ayrılmayacak imanlı ellerde yükseleceğini ifade ederek sözlerine son vermiştir.²⁷⁰

Adnan Menderes sözlerine 1949 yılı bütçesinin genel bir değerlendirmesini yaparak başlamıştır. 1 milyar 371 milyon lira tahmin edilen giderlerin sene sonunda 1 milyar 393 milyona, 1 milyar 251 milyon lira hesaplanan gelirlerin 1 milyar 273 milyona çıktığını söylemiştir. Ortaya çıkan 120 milyon liralık açığın 80 milyon lirası Emekli Sandığından, 20 milyon lirası Amortisman Sandığından, geriye kalan 20 milyonu da piyasaya çıkarılan devlet tahvilleri satışından karşılanmıştır.²⁷¹

²⁶⁸ “Bütçe Müzakerelerinden İlhamlar”, **Cumhuriyet**, 03.03.1949, s.1.

²⁶⁹ T.B.M.M., **Tutanak Dergisi**, Dönem:VIII, Cilt:24, s.493. (B:45,13.02.1950)

²⁷⁰ T.B.M.M., **a.g.e.**, s.493-498.

²⁷¹ T.B.M.M., **a.g.e.**, s.499.

Menderes 1950 yılı bütçesinin de açık bütçeler serisini devam ettirdiğini, gelir bölümlerinin yüksek gösterildiğini ve açığa dâhil edilmesi gereken kısımların bütçeye alınmadığını ifade etmiştir. Ona göre gelir tahminlerine 20 milyon lira fazladan eklenmiş, PTT İdaresi ile Devlet Denizyollarının 40,7 milyon liralık açıkları bütçeye masraf olarak konulmamıştır. Toplamda 60 milyonu aşan bu fark bütçeye yansıtılmamıştır.²⁷²

Giderlerdeki 110 milyon liralık artışın 60 milyon lirası, bütçe giderler toplamının % 44'ünü oluşturan özlük haklar ve ödeneklere ayrılmıştır. Hükümetin emekliye sevk ile kadrolarda azalma ve tasarruf olacağı söylemlerine rağmen, yeni Emekli Kanununun Hazineye eklediği 33 milyon liralık yük, tasarruf vaaadinin gerçekleşmediğini göstermiştir.²⁷³

1950 yılı bütçesinde yatırımlar bölümü 176 milyon liradan 245 milyon liraya yükselmiştir. Menderes, bu miktarın gerçeği yansıtmadığını savunmuştur. Yatırımlar bölümünde yer alan tamir ve istimplâk gibi bazı masrafların üretimi arttırmaya yönelik olmadığını, önceki yıllarda yatırımlar bölümünde yer almadığı halde bu bölüme dâhil edilen masrafların bulunduğunu, yapılan uygulamayla amaçlananın, yatırımlar ödeneğinin yüksek gösterilmesi olduğunu iddia etmiştir. Ona göre muhalefetin etkisiyle, açık bütçelere denk bütçe demek âdeti mümkün olmadığından, açıkları ve borçları kabul edilebilir göstermenin yolu, yatırımlara ayrılan ödenekleri yüksek göstermektir.²⁷⁴

Menderes, zirai üretimin artmakta olduğu söylemlerinin gerçeği yansıtmadığını ifade etmiştir. 1938'de zirai üretim toplamı 100 kabul edilirse bu değer 1946'da 96, 1947'de 79, 1948'de 114 ve 1949'da 89 olduğunu açıklamıştır. Bu rakamlara göre, nüfus artmasına rağmen tarımsal üretimde bir artış gerçekleşmemiştir. Hayvan mevcudu konusunda, tarıma benzer olarak hayvan sayısında düşüş yaşandığını iddia etmiştir. Savaş öncesi 25 milyonu aşan koyun sayısının, savaş sonrası dönemde 17 milyon civarına gerilediğini söylemiştir.²⁷⁵

Üretim şartları gerilediği için, 1949 yılında 997 bin ton olan ihracat, 1934 seviyesinin altında kalmıştır. İsabetsiz bir iktisadi politika uygulanmış, devletçilik adı altında ekonomiye müdahale edilmiş, fiyatlar tespit edilmiş, büyük işletmelere devlet sahip olmuştur. Menderes, bu sebeplerden oluşan olumsuz ekonomik durumdan, devletçe takip edilen ekonomi politikalarını sorumlu tutmuştur.²⁷⁶

²⁷² A.e.

²⁷³ A.e.

²⁷⁴ A.e.

²⁷⁵ T.B.M.M.,a.g.e., s.505.

²⁷⁶ A.e.

Muhalefetin Marshall planından elde edilen yardım miktarının az olduğu ve iyi kullanılmadığı söylemlerine tepki gösteren Diyarbakır milletvekili İhsan Hamit Tigrel, Marshall'ın açıklamalarından sonra inceleme amaçlı gelen Tovber'in raporundan bahsetmiştir. Tigrel raporda Türkiye'nin savaşa girmemiş, geçim zorluğu olmayan ve servetleri mevcut bir ülke olduğu, bu sebeple kredi ve hibe yoluyla yardıma ihtiyacı olmadığı ifadelerinin yer aldığını açıklamıştır. Buna rağmen, hükümetlerin çabalarıyla önce 10 sonra 50 ve Marshall planıyla da 114 milyon dolarlık yardım sağlandığını ifade etmiştir.²⁷⁷

Vergi sistemine değinen Demokrat Parti Kütahya milletvekili Hakkı Gedik, artan devlet masraflarının aynı oranda gelirle karşılanamadığını ve uygulamada dengenin sağlanamadığını söylemiştir. Cumhuriyet öncesi mevcut olup kaldırılan vergilerin, ad değiştirilerek tekrar yürürlüğe konulmasını eleştirmiştir. Gedik, 1938 ile 1950 yıllarının vergi oranlarını kıyaslamıştır. Buna göre ticari ve sınaî faaliyetlerden alınan Kazanç Vergisi 10,5 milyondan 124 milyona, Muamele Vergisi 11 milyondan 127 milyona, Şeker ve Glikoz İstihlak Vergisi 625 binden 125 milyon liraya yükselmiştir. Bu vergiler arasında vasıtalı vergiler 806 milyon ile % 61,41 vasıtasız vergiler ise 445 milyon lira ile % 33,94'lük orana sahip olmuştur.²⁷⁸

Gedik'e göre, hükümetlerin II. Dünya Savaşı süresince, milli savunma masraflarının artması sebebiyle, yatırımlara verilen ödeneğin azaldığı söylemleri doğru değildir. 1939 yılında bütçenin % 42'si savunma giderlerine ayrıldığı halde, yatırımlara % 21,44'lük pay verilmiştir. 1950 yılı bütçesinde % 30'lara gerileyen milli savunma masraflarına karşın, yatırım oranı % 16,48 olarak gerçekleşmiştir. Gedik, bu rakamları, milli savunmanın azalan ödeneğinin, aynı oranda yatırımlara yansıtılmadığının kanıtı olarak yorumlamıştır.²⁷⁹

Gedik, 1950 yılı bütçe kanunu tasarısı gerekçesinde belirtilen % 30'luk tarımsal üretim artışının doğru olmadığını savunmuştur. 1934-1938 yıllarını kapsayan beş yılın ortalama buğday üretimi 3.708.000 tondur. Bu değer tarımsal üretimin en çok olduğu 1948 yılı ile kıyaslanmıştır. Hâlbuki 1944-1948 döneminin ortalaması 3.416.000 tondur. 1934-1938 ile 1944-1948 dönemlerinin karşılaştırmasında 7.304.000 tonluk hububat ortalamasının 6.440.000 tona düştüğü görülür. Gedik, bu rakamlara göre üretimde %

²⁷⁷ T.B.M.M.,a.g.e., s.509.

²⁷⁸ T.B.M.M.,a.g.e., s.511.

²⁷⁹ T.B.M.M.,a.g.e., s.514.

30'luk bir artış değil, buğdayda % 11, hububatta ise % 12'lik bir azalma olduğunu ifade etmiştir.²⁸⁰

Maliye Bakanı Aksal tarımsal üretim eleştirilerine cevaben, Avrupa İktisadi İşbirliği çalışmalarının savaş öncesi dönemi yakalamaya çalıştığını, büyük bir savaş devam ederken ve sonrasında büyük üretim artışları beklemenin doğru olmadığını açıklamıştır.²⁸¹

Aksal, özellikle ABD yardımıyla 650 milyon lirayı bulan yatırım miktarının, yeni bir dönem açacağını iddia etmiştir. Yapılan ithalatta, üretimi arttırıcı malzemelerin oranı 1947'de % 36,6 1948'de % 44,4 ve 1949 yılında % 49'a ulaşarak artış göstermiştir. Aksal, Marshall yardımlarının ülke çıkarlarına uygun kullanılmadığı, bütçe açıklarına ayrıldığı eleştirilerine Marshall Planı yardımının içeriğini açıklayarak cevap vermiştir. ABD yabancı yardımı kanunu hükümlerine göre, hibe ve tiraj hakları üretimi arttıracak kaynakların temini, mali istikrarın sağlanması ve iç borçların azaltılmasına yöneliktir. Bakan, Marshall yardım planının esasını oluşturan mali istikrarın temini konusuna önem verildiğini, yardımların tüketime karşılık tutulmadığını, bu bakımdan yardımın ülke çıkarlarına uygun kullanılmadığı sözlerinin gerçeği yansıtmadığını ifade etmiştir.²⁸²

1950 yılı bütçe görüşmelerini değerlendiren Nadir Nadi, muhalefetin eskiye oranla hükümetin çabalarını dikkate değer gördüğünü ancak yeni bütçeyi uygun bulmadıklarını söylemiştir. Muhalefet açığı kapatmak için emisyonla başvurma ve borç alma yerine mutlaka masraflarda kısıntı yapılması gereğine değinmiştir. Buna karşın Adnan Menderes'in uzun konuşmasında bu sorunun çözümüne ilişkin öneriler sunmadığını açıklamıştır. Nadi yazısını, sorunun çözümsüzlüğüne ilişkin şu sözler ile sonlandırmıştır:

*“Fakat nasıl edelim de bütçemizi denk getirelim? Kısıntı yapabileceğimiz maddeler hangileridir? Devlet İdaresi aksatmadan bu proje üzerinde kaç milyonluk bir indirim sağlayabiliriz? İşte çözülemeyen noktalar bunlardır. İçinde bulunduğumuz şartları göz önünde tutarsak, bize öyle geliyor ki, bu noktalar bir daha seferki bütçe konuşmalarına kadar düşümlü kalacaktır.”*²⁸³

İktidarın el değiştirmesi ile 29 Mayıs 1950'de açıklanan DP'nin hükümet programında, her yıl kabaran bütçe rakamlarının üretimin arttırılmasına ayrıldığı ifade edilmiştir. Borçlar toplamı iki buçuk milyara yaklaşmış, tarımsal üretim 15-20 yıl önceki

²⁸⁰ A.e.

²⁸¹ T.B.M.M.,a.g.e., s.525.

²⁸² T.B.M.M.,a.g.e., s.525-527.

²⁸³ Nadir Nadi, “Seçimli Bütçe”, *Cumhuriyet*, 15.02.1950, s.1.

düzeyinde kalmıştır. Dış ticaret hacmi 1934-1936 yıllarına göre daha düşük seviyede gerçekleşmektedir. 214 ton olan altın stokunun 130 tona düştüğü ve döviz stoklarının tamamen tüketildiği açıklanmıştır.²⁸⁴

Demokrat Parti'nin böyle bir durumda iktidar vazifesini üstlendiği ifade olunmuş ve iktisadi ve mali sahada izlenecek yol şu dört madde ile açıklanmıştır:

1-Bütün Devlet hizmetlerinin görülmesinde azami tasarruf zihniyetiyle hareket ederek Devlet masraf ve külfetlerini asgariye indirmek ve Devlet bütçelerini iktisadi bünyemizin takatiyle mütenasip ve hakiki manasıyla muvazenede bir hale getirmek. Ancak bu suretledir ki iktisadi bünye ferahlığa kavuşturulmuş ve yarının iktisadi refahı ve mali istikrarı teminat altına alınmış olacaktır.

2- İktisadi cihazlanmamızı süratlendirmek. Bu maksatla;

A-Bütçede investisman mahiyetinde olan kısmı mümkün olduğu kadar genişletmek ve bunun dışındaki bütün imkânlarımızı da yalnız ve yalnız istihsale matuf mevzulara tevcih etmek

B-Hususi teşebbüsün kendini hukuki ve fiili emniyet altında hissetmesini sağlayacak bütün tedbirleri almak ve onun süratle gelişmesine yardım etmek

C-Memlekette mevcut sermayenin istihsale aksamasını kolaylaştırmak

Ç-Yabancı teşebbüs sermaye ve tekniğinden geniş ölçüde faydalanabilmenin şartlarını tahakkuk ettirmek ve icaplarını yerine getirmek.

3-İktisadi cihazlanmamız için Devlet bütçesinden investisman mahiyetinde ayrılacak tahsisat memleketimizin tabii şartları göz önünde bulundurularak vücuda getirilecek bir plana bağlamak.

*4-İstihsal hayatının Devletin zararlı müdahalelerinden ve her çeşit bürokratik engellerden kurtarmak.*²⁸⁵

Cihat İren 1950'de DP'nin iktidara gelmesi ile 1951 yılına ilişkin hazırlanan bütçeyi değerlendirdiği yazısında, muhalefette iken DP'nin bütçe muvazenesine önem veren ve mali politikanın temeli gören, iktidara geldiğinde bütçeyi denkleştireceğini vaat eden söylemlerine yer vermiştir. İren, bütçe komisyonundaki tartışmalara rağmen şimdiye kadar görülmemiş bir bütçe açığıyla karşılaşıldığını açıklamıştır. Meclise verilen bütçede 233 milyon lira açık vardır. Mülhak bütçelerin 118 milyon liralık açığının ve bütçeye konulmayan bazı masraflarında eklenmesiyle açığın artacağı ortadadır. İren, yazısını şu sözler ile sürdürmüştür:

²⁸⁴ Arar, a.g.e., s.212.

²⁸⁵ Arar, a.g.e., s.214-215.

“Şu verdiğimiz izahattan da anlaşılıyor ki, bugün dört yüz milyona varan bütçe açığı, memleketin atisi için ciddi endişe vericidir. İlim ve siyaset adamlarımız, bu vahim vaziyet karşısında elleri kolları bağlı beklememelidirler. Asıl dert hala zannedildiği gibi bütçe muvazenesinde değil, fakat onun ardında iktisadi muvazenedir. Devletin iktisadi siyaseti tespit edilmedikçe, prensip ve sistemler tebellür etmedikçe bu fasit daireden çıkmak mümkün olamayacaktır.”²⁸⁶

²⁸⁶ Cihat İren, “Bütçe Muvazenesi”, **Türkiye İktisat Mecmuası**, Sayı:30, Ocak 1951, s.3-8.

II. BÖLÜM

DÖNEMİN EKONOMİK GELİŞMELERİ VE BÜTÇE GÖRÜŞMELERİNE YANSIMALARI

A)Ekonomiye Yön Veren İç ve Dış Gelişmeler

Savaş sonrası döneme yeni ekonomi politikası arayışları ile girilmiştir. Bu arayışlarda ülke içi gelişmeler kadar dış etmenlerin de etkisi olmuştur. Diğer bir söylem ile dış gelişmeler iç politikayı ve güdülecek ekonomi politikalarını etkilemiştir. Otoriter tek partili rejimlere karşı liberal demokrasinin egemenliği önem kazanmış, ABD ve Batı ittifakını isteyen bir ülkenin bu gelişmeleri takip etmesi zorunlu görülmüştür.

1946 yılı siyasi ve iktisadi bakımlardan dönüm noktası olmuştur. Tek parti rejiminden çok partili parlamenter rejime geçiş başlamış, 5 Eylül 1945'te Milli Kalkınma Partisi, 7 Ocak 1946'da ise Demokrat Parti kurulmuş, 21 Temmuz 1946'da ilk kez tek dereceli seçim yapılmıştır. Bu süreç 14 Mayıs 1950'de seçim yoluyla iktidarın el değiştirmesine yol açan siyasi dönüşüme zemin hazırlamıştır. İktisadi sahada 16 yıldır uygulanan kapalı, korumacı, dış dengeye dayalı ve içe dönük iktisat politikaları gevşetilmiş, ithalat serbestleştirilerek arttırılmış, dış açıklar kronikleşmeye başlamış, dış yardım, kredi ve yabancı sermaye yatırımları ile ayakta duran bir ekonomik yapı yerleşmiştir.¹

Demokrat Parti'nin devletçilik karşıtı liberal ekonomi politikası takip edeceğinin anlaşılmasının ardından, savaş yıllarında çıkartılan ve üreticiler açısından sıkıntılara yol açan Toprak Mahsulleri Vergisi 23 Ocak 1946'da yürürlükten kaldırılmıştır.²

14 Ağustos 1946 tarihli hükümet programında, savaş şartlarının zorunlu kıldığı sınırlayıcı tedbirlerden arta kalanların kaldırılacağı belirtilmiştir. Ayrıca İthalat Birlikleri ile Ticaret Ofisinin de kaldırılacağı, ithalatın kolaylaştırılacağı, dış ticarete çok taraflı ve geniş sahalı mal mübadelelerini mümkün kılan serbest döviz ile ticaret sistemine katılımın gerçekleştirileceği ifade olunmuştur.³

Peker'in muhalefete yönelik sert tavrı İnönü'yü rahatsız etmeye başlamış, 26 Ağustos 1947'de yapılan oylamada Peker Hükümetine 35 güvensizlik oyu verilmiştir.

¹ Korkut Boratav, "Türkiye İktisadi Tarihi", **Yakınçağ Türkiye Tarihi**, C:1, Haz., Sina Akşin, İstanbul, Milliyet Yayınları, [t.y.], s.339.

² Turan, **a.g.e**, s.280-281.

³ İsmail Arar, **Hükümet Programları 1920-1965**, İstanbul, Burçak Yayınevi, 1968, s.172.

Böylece CHP içinde Peker'e karşı Nihat Erim'in liderliğinde 35'ler grubu oluşmuştur. Recep Peker ve DP'yi uzlaştırma amacı güden İnönü, 12 Temmuz 1947'de yayınlanan bildirisinde, her iki partiye eşit mesafede olduğunu ve muhalif partinin iktidar partisi şartlarında çalışma imkânına sahip olması gereğine yer vermiştir. Recep Peker muhalefetin artması sonucu 9 Eylül 1947'de istifa etmek durumunda kalmıştır.⁴

Recep Peker, CHP'nin tek parti olarak iktidarda bulunması gerektiğine inanmış, DP'nin kuruluşuna karşı çıkmıştır. Aşırı devletçilik uygulamaları taraftarı olan ve liberalizmi toplum düzenini bozacak bir sistem olarak gören Peker'in, hükümetin kuruluşu sonrası eski düşüncelerinden vazgeçmesi ilgi çekicidir. 7 Eylül kararları ve ticaretin serbestleştirilmesi gibi konularda, devletçiliğe aykırı olarak liberal ekonomik politikaların uygulanmak istenmesinde, eleştirilerin dozunu azaltma amacı da vardır.⁵

CHP içinde İnönü'nün desteğinde ılımlı ve liberal eğilimli grup güç kazanmıştır. Peker sonrası kurulan Hasan Saka Hükümeti ile ilişkiler yumuşamaya başlamıştır. Hükümet programında DP'nin devletçilik eleştirileri dikkate alınmıştır. Devletçiliğin sınırlarının belirlenmesi, özel girişimcilerle rekabet edilmemesi ile yerli ve yabancı sermayenin desteklenmesine değinilmiştir.⁶

17 Kasım 1947'de toplanan CHP'nin VII. Kurultayında devletçilik ilkesine özel teşebbüsü göz ardı etmeyen bir bakış açısı getirilmiştir. Dış yardımsız kalkınmak imkânsızdır anlayışı yerleşmiştir. Kurultayda parti içi reformcu kanat yenilmiş, demokrat, solcu ve ilerici oluşumlar ezilmiştir.⁷ Korkut Boratav'dan farklı olarak Cemil Koçak bu durumu, Peker ve grubunun seçimi kaybetmesi ile sertlik yanlısı grubun siyasal sahneden ayrıldığı sözleri ile nakletmiştir.⁸ Kurultayda DP'nin kurulmasına yol açan etkenlerden biri olan, gerektiğinde küçük çiftlikleri de kamulaştırma yetkisi veren Toprak Kanunu'nun 17. maddesinin kaldırılması için hükümete yetki verilmiştir.⁹

12 Temmuz Beyannamesi, Peker Hükümeti'nin istifası ve CHP'nin 7. Büyük Kurultayı çok partili hayata geçiş aşamasında önemli dönüm noktaları olmuştur. Süreç, DP'nin yeterince liberal olmamakla eleştirdiği Hasan Saka Hükümeti'nin istifası sonrası 9 Haziran 1948'de 2. Hasan Saka Hükümeti'nin kurulması ile devam etmiştir. Liberal

⁴ Koçak, a.g.e., s.187.

⁵ Teoman Gül, **Türk Siyasal Hayatında Recep Peker**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1998, s.103.

⁶ Turan, a.g.e., s.291.

⁷ Boratav, a.g.e., s.341.

⁸ Koçak, a.g.e., s.188.

⁹ Turan, a.g.e., s.291.

eğilimli kişiler hükümette yer bulmuştur. Böylece, DP'nin devletçilik ve ekonomi politikalarına olan saldırılarının önlenebileceği umulmuştur.¹⁰

DP'de kurucular ve örgüt arasında meydana gelen fikir ayrılıkları sonucu 13 DP milletvekili partiden ayrılarak Müstakil Demokratlar Grubu'nu kurmuştur. Bu grup 20 Haziran 1949'da toplanan 2. Büyük Kongre'de başarı yakalayamayınca 20 Temmuz 1948'de kurulan Millet Partisi'ne katılmıştır. MP yalnız CHP ile değil aynı zamanda DP ile de mücadele etmiştir. Görüşleri temelde benzer olsa da MP uygulamada DP'nin sertlik yanlısı kanadını temsil etmiştir.¹¹

16 Şubat 1950'de gizli oy, açık tasnif yöntemi esasları ile çoğunluk ilkesine dayalı seçim sistemi yasalaşmıştır. 27 Nisan 1950'de ilan edilen CHP seçim bildirisinde; Devletçilik uygulamasının daraltılacağı, devletin ekonomik alandaki rolünün kısıtlanacağı, özel girişimciliğe daha fazla fırsat verileceği ve yabancı sermayeye imkan tanınacağı açıklanmıştır.¹²

DP, 8 Mayıs'ta yayınladığı seçim bildirisinde, CHP'nin vaatlerinin hayali olduğunu söylemiştir. DP seçilmeleri halinde vergilerde indirim yapılacağı, ekonomide devlet müdahalesinin asgari seviyeye düşürüleceği, özel girişimciliğin hızla geliştirileceği, siyasal rejimin demokratik bir anlayışla ele alınacağı ve millete mal olmuş inkılâpların korunacağı vaatlerini dile getirmiştir.¹³

Millet Partisi, 9 Nisan'da yayınladığı seçim bildirisinde şef yönetimini ortadan kaldıracığını, devlet sermayeciliğine son vererek girişimciliği serbest bırakacağını ve köylüyü refaha kavuşturacağını ilan etmiştir.¹⁴

Seçimden zaferle ayrılan DP, 29 Mayıs'ta açıkladığı hükümet programında, ülkenin geniş imkânlarıyla uzun yılları israf ettiğini ve doğal gelişme seyri hatalı politikalar ile engellendiğini söylemiş, önceki yönetimi müdahaleci ve tekelci bir devlet tipi ortaya çıkarmakla itham etmiştir. Ayrıca bu devlet tipinin masrafları arttırarak ülkeyi borçlanma yoluna soktuğunu ve üretim hayatını kısırlaştırarak iktisadi kaynakların gelişmesine engel olduğunu belirtmiştir.¹⁵ Karayollarına önem verileceği söylenerek, cumhuriyetin kuruluşundan itibaren takip edilen demiryolu siyasetinin terk edileceği ima edilmiştir.

¹⁰ Koçak, a.g.e., s.189.

¹¹ Koçak, a.g.e., s.191.

¹² Turan, a.g.e., s.296-298.

¹³ Turan, a.g.e., s.299.

¹⁴ A.e.

¹⁵ Arar, a.g.e., s.210-211.

Menderes'in eleştirilerine yanıt vermek isteyen CHP milletvekilleri kendilerine söz verilmeyince, 1946'da DP'li milletvekillerinin yaptığı gibi salonu terk etmişlerdir.¹⁶

Savaş koşullarının doğurduğu seferberlik zamanında, üretimde düşüşler yaşanmıştır. Savaş sonrası artan ithalat ile dış ticaret fazlalığı yerini açığa bırakmıştır. Döviz ve altın rezervlerinin korunması isteği, hazırlanan devletçi yatırım programlarının finansmanı için dış kredi imkânlarının araştırılmasına yol açmıştır. Bu doğrultuda, 1945 Ekim'de Amerikan Export-Import bankasından 500 milyon dolar kredi talep edilmiştir. Mart 1946'da 25 milyon dolar verilebileceği açıklanmıştır.¹⁷

II. Dünya Savaşı'ndan önce milletlerarası kuvvet dengesini oluşturan devletlerden Almanya, İtalya ve Japonya yenilmiş, İngiltere ve Fransa savaşta galip gelmelerine rağmen uzun savaş döneminde büyük yara almışlardır.

II. Dünya Savaşı sonrasında iki süper güç ortaya çıkmıştır. Daha önce dünya politikasında etkin olmayan Birleşik Amerika ve Sovyet Rusya milletler arası politikanın nabzını ellerine almışlardır. Amerika, savaş sonrası Monroe Doktrinini¹⁸ terk etmiş ve etkinliğini giderek arttırmıştır. Sovyet Rusya aktif ve yayılcı politikasının yanında yaptığı teknolojik atılım sayesinde ön plana çıkmıştır.¹⁹

Savaşın sonlarına doğru toplanan Yalta Konferansı'nda Sovyetler, Boğazlar ile ilgili değişiklik taleplerini bildirmiştir. Savaş sonrası toplanan San Francisco Konferansı ile özgür milletlerin katılacağı yeni bir Birleşmiş Milletler teşkilatı kurmak, demokrasi ilkelerini sağlamak ve milletler arası saldırganlığı önlemek amaçlanmıştır. 25 Haziran 1945'te imzalanan anlaşmanın ertesi günü, Sovyetler dostluk anlaşmasını yenilemek için Kars, Ardahan ve Boğazlarda ayrıcalık istemiştir. İnönü bu isteklere "*Hiç kimseye ne bir hak, ne de bir toprak borcumuz vardır!*" sözleriyle tepkisini dile getirmiştir.²⁰

Potsdam Konferansı esnasında Sovyetlerin Türkiye üzerindeki emelleri açıkça görülmüştür. Stalin Boğazlarda üs ile Kars ve Ardahan bölgelerinin kendine bırakılmasını istemiştir. Churchill bu istekleri Türkiye'nin egemenlik haklarına aykırı olduğu gerekçesiyle kabul etmemiştir. Truman ise sınır değişikliğinin iki ülkeyi ilgilendirdiğini

¹⁶ Turan, a.g.e., s.308-309.

¹⁷ Yahya S. Tezel, **Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi**, 5.bs., Ankara, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2002, s.222.

¹⁸ ABD Başkanı Monroe, 2 Aralık 1823'te Kongre'ye gönderdiği mesaj ile Amerikan dış politikasını şekillendirmiştir. Buna göre Amerika'nın Avrupa devletleri ile ilgili sorunlara ilgisiz kalması öngörülmüştür. Bununla birlikte Avrupa devletleri de kıta Amerika'sının sorunlarına karışamaz.

¹⁹ Fahir Armaoğlu, **20.Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1980)**, c:1, 7.bs., Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1991, s.419-420.

²⁰ Şevket Süreyya Aydemir, **İkinci Adam İsmet İnönü**, c:2, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1968, s.277-278.

açıklamıştır. Üç lider Boğazlar sözleşmesinin Türkiye ile yapılacak görüşme sonrası değiştirilmesi konusunda hemfikir olmuşlardır.²¹

1925 yılında uygulamaya geçen Türk-Sovyet tarafsızlık ve saldırmazlık paktının, 19 Mart 1945'te tek taraflı olarak feshedilmesi ile bozulan ilişkiler, 1946'da Potsdam kararları uyarınca Türkiye'ye verilen nota ile daha da gerilmiştir.²²

Türkiye'nin Batı ile çok yönlü buluşmasında ve ABD ile siyasal-ekonomik-askeri-kültürel ilişkilerinin gelişmesinde Missouri Zirhlisi'nin Nisan 1946 tarihindeki ziyareti önemli bir dönüm noktası olmuştur. Bu ziyaret ABD'nin Türkiye'ye desteğinin yanında Sovyetlere verilen bir gözdağı olarak ta yorumlanmıştır. ABD, İngiltere'nin yarattığı boşluğu doldurmaya başlamış, Türkiye'de Sovyet baskısına yalnız direnmekten kurtulmuştur.²³

Türkiye ve Yunanistan'ın maruz kaldığı Sovyet baskısı karşısında Amerikan Başkanı Truman'ın Yunanistan'a 300, Türkiye'ye ise 100 milyon dolarlık askeri yardım yapılması kararı Sovyetlerin gerilemesine yol açmıştır.²⁴

Türkiye'ye yapılacak Amerikan yardımlarının Sovyet Rusya ve komünizm tehdidi, demokrasi söylemi ve Türk ordusunun bütçeye getirdiği yük gerekçeleriyle yapılması öngörülmüştür. Amerikan raporlarında, Türk Silahlı Kuvvetlerine yıllık gelirin yarısının ayrıldığı, kendi kaynakları ile modernize edilmesi durumunda ise yıkıma uğramış diğer devletlere kıyasla daha iyi olan Türk ekonomisinin iktisadi yapısının bozulacağı ifade edilmiştir.²⁵

Sovyet tehdidine maruz kalan ülkeleri destekleme anlamı taşıyan Truman Doktrini'ni takiben Haziran 1947'de, Avrupa'yı ekonomik bakımdan kalkındırma kararı olan Marshall Planı ortaya atılmıştır. Bunun üzerine 1947 yılı Eylül ayında Sovyet Rusya, Yugoslavya, Bulgaristan, Romanya, Macaristan, Polonya, Çekoslovakya, Fransa ve İtalya komünist partileri liderleri Polonya'da toplanmış ve 5 Ekim 1947'de Cominform'un²⁶ kurulduğunu ilan etmişlerdir.²⁷

²¹ Turan, **a.g.e.**, s.259-260.

²² Oral Sander, **Siyasi Tarih 1918-1994**, 7.bs., Ankara, İmge Kitabevi, 1998, s.195-227.

²³ Cüneyt Akalın, "Missouri'nin Ziyaretinin Tarihsel Anlamı", **T.C. İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Dergisi Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları**, Sayı:3, Yıl:2/2003, s.1-11.

²⁴ Armaoğlu, **a.g.e.**, s.431.

²⁵ Eminat Malkoç, "Türk Basınında Truman Doktrini ve Türkiye'ye Amerikan Yardımları (1947-1950)", **T.C. İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları**, Sayı:9, Yıl:5/2006, s.95.

²⁶ Truman Doktrini ve Marshall Planı'na duyulan tepkiyi de dile getiren teşkilatın amaçları şunlardır: 1) İşçilerin yegane vatani olarak Sovyetler Birliği'nin savunulması 2) Birleşik Amerika tarafından temsil edilen emperyalizme karşı mücadele 3) Bütün dünyayı kapsayacak olan bir Sovyetler Cumhuriyeti'nin kurulması.

²⁷ Armaoğlu, **a.g.e.**, s.436-437.

Bu dönemde Batı ile kurulmaya çalışılan ilişkilerde İkinci Dünya Savaşı ve sonrasında Türkiye'nin toprak bütünlüğüne yönelik Sovyet tehlikesi, ekonomik kalkınmayı gerçekleştirmede gerekli görülen dış yardımı temin etme çabası ve modernleştirme hareketini güçlendirme isteği etkili olmuştur.²⁸

B) Tarımsal Alandaki Faaliyetler ve Bütçe Görüşmelerine Yansımaları

II. Dünya Savaşı yıllarında milli savunmaya ayrılan ödeneklerin artması, genç nüfusun önemli bir kısmının silah altına alınması, tarımda makineleşme için gerekli ithalatın yapılamaması ve sulama imkânlarının geliştirilememesi tarımsal üretimin savaş öncesine kıyasla düşük düzeyde kalmasına yol açmıştır.

Savaş sonrası döneme, toprak mülkiyeti üzerine yapılan hararetli tartışmalarla girilmiştir. Bu dönemde meclis gündemini meşgul eden diğer konular şunlardır: Toprak Mahsulleri Vergisinin kaldırılması, tarımsal ürünlerin ihracatının kolaylaştırılması, tarımsal eğitim ve öğretimin yaygınlaştırılması, çiftçiye pazarlama fırsatları yaratmak için ulaşım olanaklarının geliştirilmesi, toprak ıslahı, sulama ve gübreleme imkânlarının arttırılması, tarımda makineleşme sürecinin hızlandırılması, Ziraat Bankasının yapılandırılması bağlamında tarımsal kredilerin çoğaltılması, hayvan ıslahının yapılması, hayvanları bulaşıcı hastalıklardan koruyucu önlemlerin alınması, ormancılıkla geçimini sürdüren köylünün ormanlardan faydalanma olanaklarının geliştirilmesi ve ormanların korunmasının sağlanmasıdır.

İktisadi varlığımızın temeli olan tarımın verimi, üretim ve nakil vasıtalarının yetersizliği, bilgisizlik, iklim şartları ve bölünmüşlüğü ve ekime açılmamış yerlerin yol açtığı toprak darlığı gibi şartların yanı sıra toprakların tasarruf sistemlerindeki uygunsuzluklar sebebiyle de Türk çiftçisini memnun edici düzeyde değildir. Türkiye'de ekilen toprak hem azdır hem de işletimden doğan sorunlardan dolayı verimi düşüktür. Yarıya yakını buğdaya ayrılan işletilen arazinin 1934-1938 ortalaması hektar başına 8,9 kentaldir. Bu oran Felemenk'te 30, Büyük Britanya'da 23,8, Almanya'da 22,8, Fransa'da 15,9 ve İtalya'da 14,5'tur. Köylü, kendine üretim yapmaktan ziyade pazar için üretim yapan ve böylece sanayi ürünleri talep eden bir duruma getirilmelidir. Orta Anadolu

²⁸ Oral Sander, **Türkiye'nin Dış Politikası**, 2.bs., Ankara, İmge Kitabevi, 2000, s.156.

çiftçisinin, masraflarının % 58'inin gıda maddelerinden oluştuğu düşünülürse, diğer medeni ihtiyaçlara yeterli payın ayrılmadığı ortaya çıkar. Bu oran örnek bir tarım ülkesi olan Danimarka'da ve Amerika'da % 33'tür.²⁹

1930'ların sonlarına doğru tarımsal arazi mülkiyetinin dağılımı ve üretimin toplumsal örgütleniş biçimlerine duyulan tepkiler, CHP liderleri arasında toprak reformu düşüncesinin yaygınlaşmasına sebep olmuştur. Atatürk, Kasım 1936'da Meclis'i açış konuşmasında vatanın sağlam temellere oturması ve yapılandırılması için her çiftçi ailesinin geçimine yetecek kadar toprağa sahip olması gerektiğine vurgu yapmıştır.³⁰

Daha Cumhuriyet'in kurulmadığı 1922 yılında, "*Türkiye'nin hakiki sahibi; hakiki müstahsil olan köylüdür... Köylü efendimizdir.*" sözleriyle köylüye ve ziraata verdiği önemi gösteren Atatürk, Kasım 1937 Meclis açılışında toprak reformunun hedeflerini açıklamıştır. Buna göre, ülkede toprağı olmayan çiftçi kalmayacak, bir çiftçi ailesinin geçinebileceği toprak hiçbir koşulda bölünmeyecek ve büyük çiftçilerin işletebilecekleri arazi genişliği, bölge nüfusu ile toprağın verim derecesine göre sınırlandırılacaktır.³¹

500 dönümden fazla toprağı olan çiftçi aileleri bütün çiftçi ailelerinin % 1,5'unu oluşturmakla birlikte işlenen toprağın % 24,8'ine sahiptirler. Zor şartlar altında geçimini sürdüren 75 dönümden az toprağı olan aileler, bütün çiftçi ailelerinin % 75,5'ini kapsamaktadır. Bunlar zirai toprakların % 29'4'üne sahiptirler. Toprağın dağılışındaki bu adaletsizlik ortamında Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'na gidilmiştir.³²

1940-1944 yıllarında, gelen göçmenlere yer bulmak, siyasi amaçlarla yapılan nakil ve tehcirler ile göçebe iskânları dâhilinde olmak üzere 53.000 aileye toplam 875.000 dekar gibi küçümsenmeyecek oranda bir toprak dağıtımı yapılmıştır.³³

İkinci Dünya Savaşı sebebiyle ara verilen toprak reformu çalışmaları savaş sonrası Meclis gündemini meşgul etmeye başlamıştır. 1945 Mayıs ayında "çiftçiye toprak dağıtılması ve çiftçi ocakları kurulması hakkındaki kanun tasarısı" topraksız ya da az topraklı çiftçiye toprak verme, tarımsal alanların devamlı işlenmesini sağlama ve arazi mülklerinin aşırı büyüme ve küçülmelerini önleme amaçlarıyla Meclis'e sunulmuştur.³⁴

Hükümet tasarısı; çiftçiyi topraklandırmak, dağınık toprakların toplulaştırılması, toprakların parçalanmasını önleyici kayıtlar, işletmecilik hakkında kayıtlar (en çok ne

²⁹ Ömer Lütfi Barkan, "Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu ve Türkiyede Zirai Bir Reformun Ana Meseleleri", **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, c:6, Sayı: Ekim1944-Ocak 1945, s.55-95.

³⁰ Tezel, **a.g.e.**, s.378-381.

³¹ Aydemir, **a.g.e.**, s.64.

³² Aydemir, **a.g.e.**, s.336.

³³ Barkan, **a.g.e.**, s.60-62.

³⁴ Tezel, **a.g.e.**, s.382-383.

kadar arazi işletilebilir), icar, isticar, ortakçılık ve murabahacılık usullerinin kaldırılması ve teknik ıslahat hükümlerini içermiştir. Teknik bakımdan topraklar sürekli işlenmiyordu. Dinlendirme metodu kullanılıyor böylece üretim yarıya düşüyordu.³⁵

Bu kanunla, özel mülkiyette bulunan tarım arazilerinin verimi yüksek yerlerinde 200, kurak ve verimsiz yerlerinde ise 500 dekaradan fazla olanlar kamulaştırılacaktı. Böylece iki milyon civarında olduğu tahmin edilen, toprağı az ya da hiç olmayan çiftçi ailesinin, geçimini sağlayabileceğı tasarlanmıştır.³⁶

Topraksız ziraat işçisini ve ortakçıyı oturdukları ve işledikleri topraklara yerleşebilmek için 15 ve 16. maddelerin 500 ve 200 dekar olarak belirlenen kotalarına bakılmaksızın daha aşağılara inmek kaydıyla kamulaştırılmasına izin veren 17. madde, toprağı bir sermaye olarak kullanmak ve başkaları vasıtasıyla işletmek isteyenlerin aleyhine bir durum arz etmiştir.³⁷

Başta Adnan Menderes, Cavit Oral, Emin Sazak ve Halil Menteşe gibi büyük arazi sahipleri olmak üzere, tasarıya karşı önemli bir muhalefet hareketi meydana gelmiştir. Güçlü muhalefetin etkisiyle çiftçi ocakları tasarıdan çıkarılmıştır. Ancak, İsmet İnönü'nün ısrarı ile başkalarının arazilerini işleyen tarım işçilerine, çalıştıkları arazinin 90 dönümden fazlasının dağıtılmasına olanak sağlayan 17. madde tasarıya dâhil edilmiştir. Bu maddenin de yer aldığı tasarı 11 Haziran 1945'te kanunlaşır.³⁸

Büyük arazi sahiplerinin çıkarlarıyla ters düşen Çiftçiyi Topraklandırma Kanununun etkisiyle, parti içindeki siyasi ayrılık iyice gün yüzüne çıkar ve muhaliflerin Demokrat Partiyi kurmalarını hızlandıran süreç başlar. 7 Haziran 1945'te Celal Bayar, Fuat Köprülü, Refik Koraltan ve Adnan Menderes genişletilmiş bir demokrasi uygulaması için dördümlü önergeyi vermişlerdir. 21 Eylül 1945'te Menderes ve Köprülü CHP'den çıkarılmış, 26 Eylül 1945'te ise Bayar milletvekilliğinden istifa etmiştir.

Topraklandırma kanunu daha çok kamu mülkiyetinde olan toprakların dağıtılması şeklinde olmuştur. 1950 yılı başında yasada yapılan değişiklik ile özel mülkiyete bırakılan toprak miktarı genişletilmiştir. Neticede kooperatifleşme ve topraksız köylünün üretimini arttırmayı hedefleyen kanun bekleneni vermemiştir.³⁹

4753 sayılı Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'nun 17. ve diğer pek çok maddesi uygulanma imkânı bulamamıştır. Adnan Menderes, Cavit Oral, Emin Sazak, Şeref Uluğ

³⁵ Aydemir, a.g.e., s.339.

³⁶ Yakup Kepenek, Nurhan Yentürk, **Türkiye Ekonomisi**, 19.bs., İstanbul, Remzi Kitabevi, 2007, s.108.

³⁷ Barkan, a.g.e., s.71-72.

³⁸ Tezel, a.g.e., s.386.

³⁹ Kepenek, a.g.e., s.108.

ve çevreleri sonuna kadar bu kanuna karşı olmuştur. Kanunun ideolojisinin oluşturulmasında ve sunulmasında baş aktörlerden olan Ziraat Vekili Raşit Hatiboğlu Ağustos 1945'te görevinden ayrılmak zorunda kalmıştır.⁴⁰

Yerine kanunun baş muhaliflerinden olan Cavit Oral geçirilmiştir. Cavit Oral, zaten uygulanmayan 4753 sayılı kanunun tadilini hazırlayıp meclise sunmuştur. Seçimlere bir buçuk ay kala 27 Mart 1950'de çıkarılan 5618 sayılı "Çiftçiyi topraklandırma hakkındaki 4753 sayılı kanunun bazı maddelerinin değiştirilmesine ve bu kanuna bazı maddeler ve geçici maddeler eklenmesine dair" kanun ile çiftçiyi topraklandırma konusu amacından daha da saptırılmış olur.⁴¹

Savaş yıllarında artan giderleri karşılamak üzere, 1943 yılında uygulamaya konulan Toprak Mahsulleri Vergisinin, 1946 yılı itibariyle kaldırılması kabul edilmiştir. 3 yıl boyunca uygulanan bu vergi yıllık 100-120 milyon lira gibi önemli bir gelir sağlamasına karşın, Türk çiftçisini rahatlatma amacıyla kaldırılmıştır.⁴²

Bu vergiye göre çiftçilerin, ürünlerinin % 8 ile % 12'sini hükümet görevlilerine teslim etmeleri gerekmekteydi. 1944 yılında yapılan düzenlemeyle bu oran % 10 olarak belirlenmiştir. 1943-1946 yıllarında, genel ve il özel idareleri bütçelerinin toplamında verginin payı % 5 ile % 7 arasında değişiklik göstermiştir.⁴³

1943 yılında uygulamaya konulan 4429 numaralı kanun ile ölçme usulüne göre uygulanan Toprak Mahsulleri Vergisi, 4553 numaralı kanun ile vergiye esas olan ürünlerin miktar tahmini esasına dönüştürülmüştür.⁴⁴

1943 yılında 110-130, 1944'te 124 ve 1945'te 75 milyon lira olmak üzere toplamda 319 milyon liralık bir gelir temin edilmesi tahmin edilen vergiden 1943'te 59,6, 1944'te 47,2, 1945'te 66,7 ve 1946'da 60 milyon lira olmak üzere toplamda 233,5 milyon lira gelir sağlanmıştır. İlk yıl uygulanan ve 130.000-140.000 memurun çalıştığı varsayılan ölçme metodu ile 20,7 milyon lira masraf yapılmıştır. Böylece 1943 yılı gelirinin 1/3'ünün masraflara ayrıldığı ortaya çıkmıştır. Tahmin usulünün kullanılması ile azaltılan kadrolar sayesinde masraf 1944'te 11,2, 1945 yılının ilk yedi aylık döneminde 7 milyon liraya düşmüştür. Buna rağmen masrafların toplanan verginin 1/6'sını oluşturması bu verginin pahalı olduğunun bir göstergesi olmuştur.⁴⁵

⁴⁰ Aydemir, a.g.e., s.343.

⁴¹ A.e.

⁴² T.B.M.M., **Tutanak Dergisi**, B:13'e ek, Bütçe Kanunu Tasarısı, S. Sayısı:5, D:VII, C:20, s.4.

⁴³ Tezel, a.g.e., s.440.

⁴⁴ Suad Başar, "Toprak Mahsulleri Vergisi Kalkınca", **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, c:7, S:Ekim 1945-Temmuz 1946, s.95-96.

⁴⁵ Başar, a.g.e., s.102-103.

1946 yılı gelir tahminlerinin 1944 yılından düşük hesaplanmasının ana nedeni toprak mahsulleri vergisinin kaldırılması olmuştur. Yıllık geliri 124 milyon lira olan vergi kaldırılmasına rağmen 1946 yılı içinde arta kalanlarından 75 milyon lira gelir sağlanacağı hesaplanmıştır.⁴⁶

1925 yılında kaldırılan aşar vergisinin bir benzeri olan bu vergi, tarımsal üreticilerin ürünlerinin belirli kısımlarını, hükümetin tayin ettiği fiyatlardan devlet kuruluşlarına satılmasını zorunlu kılmıştır. Bu özelliği ile köylülerin tepkisine yol açan vergi, CHP'ye karşı artan muhalefetin tetikleyici unsurlarından biri olmuştur.

Maliye Bakanı İsmail Rüştü Aksal, 1950 yılı bütçe görüşmelerinde hububat üretiminde artış yaşandığını ifade etmiş, Adnan Menderes ve Kütahya milletvekili Hakkı Gedik buna karşı çıkmışlardır. Menderes, 1938 yılı zirai üretimini temel alarak verdiği rakamlar ile Aksal'ın ifadelerini çürütmeye çalışmıştır. Gedik ise savaş öncesi ile sonrası 5 yıllık ortalamaları aktararak hububat üretiminde düşüş olduğunu açıklamıştır. Aksal, tarımsal üretim veriminin yüksek olduğu 1948 yılını referans alarak savaş öncesi yıllar ile kıyaslamıştır. 1948 yılı hububat üretimi verileri savaş öncesi yıllardan fazla olduğu için Aksal haklı çıkmıştır. Ancak Maliye Bakanı 1949'da hububat üretiminin gerilediğini kabul etmiştir.⁴⁷

Tablo 2.1 Başlıca tahılların üretimi, ekim alanı ve verimi

Yıl	Buğday			Arpa			Mısır		
	Üretim 1000 ton	Ekim Alanı hektar	Verim Kg./hek.	Üretim 1000 ton	Ekim Alanı hektar	Verim Kg./hek.	Üretim 1000 ton	Ekim Alanı hektar	Verim Kg./hek.
1940	4067	4.381.420	928	2249	2.092.789	1074	757	509.990	1485
1945	2189	3.742.006	585	934	1.625.410	575	295	510.071	578
1946	3648	3.830.504	952	1654	1.735.996	953	595	565.551	1052
1947	3246	4.176.913	777	1512	1.804.726	838	531	534.637	993
1948	4867	4.538.190	1086	2167	1.828.240	1186	696	534.938	1300
1949	2517	4.007.810	628	1247	1.758.719	709	724	600.579	1206
1950	3872	4.477.191	864	2047	1.901.910	1076	628	593.161	1058

Kaynak: Türkiye'de Toplumsal ve Ekonomik Gelişiminin 50 Yılı, Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara, 1973, s.118-120.

Tablo 2.1 ve 2.2'de görüldüğü gibi 1946-1950 yıllarında tarım ürünleri üretiminde genel olarak bir artış yaşanmıştır. Bu artışta, savaşın sona ermesiyle genişleyen işgücü imkânları, işlenen toprak miktarı ile traktör sayısında meydana gelen yükselmeler ve

⁴⁶ Tutanak Dergisi, a.g.e., s.107.

⁴⁷ T.B.M.M., Tutanak Dergisi, D:VIII, C:24, s.486-514.(B:45, 13.02.1950)

tarımsal kredilere ayrılan sermayelerin genişletilmesi etkili olmuştur. 1948 yılında 1940 yılına yakın bir tarımsal üretim çizgisi yakalanmıştır. Bu artışlara rağmen üretimde istikrar sağlanamamıştır.

Tablo 2.2 Başlıca sınaî bitkilerin üretimi, ekim alanı ve verimi

Yıl	Tütün			Şeker Pancarı			Pamuk		
	Üretim 1000 ton	Ekim Alanı hektar	Verim Kg./hek.	Üretim 1000 ton	Ekim Alanı hektar	Verim Kg./hek.	Üretim 1000 ton	Ekim Alanı hektar	Verim Kg./hek.
1940	71	78.054	914	553	40.887	13.521	77	324.636	238
1945	70	98.049	710	567	55.326	10.240	54	231.377	235
1946	98	123.248	795	622	35.438	17.542	59	246.692	239
1947	102	132.481	709	598	42.104	14.215	51	205.930	250
1948	83	106.099	783	726	49.066	14.806	58	297.761	195
1949	100	127.420	786	818	51.209	15.967	104	305.305	341
1950	93	123.343	727	855	50.953	16.781	118	448.459	264

Kaynak: Türkiye’de Toplumsal ve Ekonomik Gelişmenin 50 Yılı, Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara, 1973, s.119-123.

Tarımsal eğitimin yaygınlaştırılması anlamında önemli bir proje olan Köy Enstitüleri 1940 yılında kurulmaya başlanmıştır. Köy öğretmenliğinin yanında tarımın bilimsel metotlarla yapılmasını sağlama, model çiftlikler, bağlar, bahçeler ve atölyeler kurarak köylülere yol gösterme Köy Enstitülerinin amaçları arasında yer almıştır. 1941’de 5400 olan öğrenci sayısı 1946’da 14500’e yükselmiştir. Ancak tutucu kesim ve büyük arazi sahiplerinin muhalefetiyle karşılaşan CHP geri adım atmıştır. Tezel’e göre kırsal kesime çağdaş bilgi ve modern tarım teknikleriyle yol gösterecek olan teknik personelin yetiştirilememesinin, doğal olarak tarımsal gelişmenin sınırlı kalmasının en önemli nedenlerinden biri enstitülerin amacından saptırılmasıdır.⁴⁸

Bu döneme, 4 Temmuz 1948 yılında Türkiye ile ABD arasında imzalanan Ekonomik İşbirliği Anlaşması ile Marshall Planı çerçevesinde verilmeye başlanan yardımlar damgasını vurmuştur. Türkiye’nin hazırladığı sanayi ağırlıklı kalkınma planına yardım etmeyi reddeden ABD, Marshall Planına uygun olarak, verilecek yardımın tarımsal üretimin artırılması, tarım aletlerinin modernleştirilmesi ve ulaşım olanaklarının geliştirilmesi yönünde kullanılmasını istemiştir. Türkiye bu doğrultuda Marshall Planı kredilerinin önemli bir kısmını tarımsal üretimi arttırmaya harcamıştır.

⁴⁸ Tezel, a.g.e., s.414-415.

1946'da 1356 olan traktör sayısı 1948 yılında 1756'ya ulaşmıştır. II. Dünya Savaşı yıllarında askeri harcamaları karşılamakta zorlanan hükümet Ziraat Bankasının sermayesine başvurmuştur. Bu sebeple 1940-1944 yıllarında tarımsal kredilerde önemli bir azalma meydana gelmiştir.⁴⁹

Tablo 2.3 Tarımsal girdilerin sayısal gelişimi 1945-1950

Yıllar	İşlenen Alan (bin hektar)	Artış Oranı (%)	Traktör Sayısı	Artış Oranı (%)	Tarımsal Kredi (milyon TL)	Artış Oranı (%)
1945	12664		1156		113	
1946	13093	3,4	1356	17,3	176	55,8
1947	13575	3,7	1556	14,7	243	38,1
1948	13900	2,4	1756	12,9	236	-2,9
1949	13264	4,6	9170	422,2	337	42,8
1950	14542	9,6	16585	80,9	412	22,3

Kaynak: Yakup Kepenek, Nurhan Yentürk, Türkiye Ekonomisi, 19.bs., İstanbul, Remzi Kitabevi, 2007, s.109.

21 Şubat 1949 tarihli bütçe görüşmelerinde tarımsal faaliyetlere değinen Adnan Menderes ilkel aletlerle tarım yapıldığına işaret etmiş, traktör sayısının 500'ü aşmadığını söylemiştir.⁵⁰ Yukarıdaki tabloda görüldüğü üzere Menderes'in bu konuda sunduğu veriler doğru değildir. 1948'de 1756 olan traktör sayısı Marshall Planı yardımları çerçevesinde büyük bir artış göstererek 1949'da 9170'e ulaşmıştır.

Tarımsal krediler savaş sonrası düzenli bir artışla 1946-1950 döneminde 176 milyon liradan 412 milyona yükselmiştir. Tarımda makineleşme konusu, işlenen alan miktarına paralel bir seyir izlemiştir. 1946'da 13093 hektar olan işlenen alan 1950'de 14542'e çıkmıştır.⁵¹

Marshall Planı yardımlarının etkisi traktör sayısı ve tarımsal kredilerin artışında açıkça görülmüştür. Buna karşın işlenen alan miktarında görülen artış aynı hızda gerçekleşmemiştir.

1946-1950 döneminin geneline bakıldığında, tarımsal üretim ve hayvan mevcudunda savaş öncesi dönemin gerisinde kaldığı söylenebilir. İyi bir hâsılat yılı olan 1948 haricinde, hububat üretimi 1940 yılı seviyesini yakalayamamıştır. Tütün, fındık, pamuk ve şeker pancarı gibi ürünler iktisadi değerleriyle kolaylıkla pazarlanabilmiştir. Tütün, fındık ve incir büyük oranda ihraç edilmiştir. 1941-1945 yıllarında % 62'si ihraç edilen tütünün

⁴⁹ Tezel, a.g.e., s.411.

⁵⁰ T.B.M.M., **Tutanak Dergisi**, D:VII, C: 16, s.302. (B:48, 21.02.1949)

⁵¹ Kepenek, a.g.e., s.109.

1946-1950 yıllarında % 53'ü ihraç edilmiştir. Aynı dönemde findığın toplam üretimde ihracata ayrılan oranı % 27'den % 40'a yükselmiştir.⁵²

Gerek sürücü gerekse traktör bakım ve onarımı konularında yeterli yan hizmet sağlanamamıştır. Nitelikli iş gücü yanında gübreleme ve sulama konularında da traktör verimini arttırması umulan gelişme gerçekleşmemiştir. Bu dönemde kimyasal gübre kullanımı hızla artmıştır. 1946-1947'de 0.23 bin ton olan gübre kullanımı 1951-1952'de 16,7 bin tona yükselmiştir. Buna karşın sulanan alan miktarı konusunda daha düşük bir gelişme seyri meydana gelmiştir.⁵³

1949-1950 yıllarında tarımsal eğitim konusunda gelişmeler yaşanmıştır. 1950'de bölge tarım okullarının öğrenci sayısının 476'ya çıkacağı hesaplanmıştır. Ayrıca, beş teknik tarım okulunda 1270, iki teknik bahçivanlık okulunda 824, tarım alet ve makineleri uzmanlık okulu ve makinist okullarında öğrenci sayıları 65 olarak tespit edilmiştir.⁵⁴

1949 yılında Marshall yardım programı ile 4 bin traktör ve bunlara uygun tarım aletleri getirilmiş ve 1950 yılı için 1500'e yakın traktör sipariş edilmiştir. Bu traktörleri kullanacak makinistleri yetiştirmek amacıyla 1949 yılında bin kişilik kurslar açılmıştır. Traktör ve makinelerin uzun ömürlü olmalarını sağlamak için 1950 yılında iki bin kişinin makinist kurslarında eğitim almaları planlanmıştır. Bunun dışında tarım, veteriner ve toprak işleri kursları faaliyet göstermiştir.⁵⁵

Ülkenin ziraat, hayvancılık ve ormancılık politikalarını yürütmek ve bu konuları kapsayan hizmetleri düzenlemek ve geliştirmek olan Tarım Bakanlığının 1950 yılı genel bütçesinde payı önceki yıllara göre önemli bir değişiklik göstermeyerek % 3 olmuştur. 1949 yılında 36 milyon lira olan Tarım Bakanlığı bütçesi 7 milyonluk artışla 43 milyon liraya yükselmiştir.⁵⁶

Tarım Bakanlığı, beş yıllık tarımsal kalkınma programı adı altında hazırlayıp özel bir komisyona incelettiği programı hükümete sunmuştur. Sunulan kalkınma programının ana hedefi, tarımsal üretimleri arttırmak ve ürünlerin kalitesini yükseltmektir. Çiftçiyi üretim vasıtalarıyla donatmak kapsamında köylünün iyi tohumluk ihtiyacını karşılamak, tohumların yarıdan fazlasını ilaçlamak ve Marshall Planı ile sağlanan tarım aletlerini taksitle satmak amaçlar arasında yer almıştır. Teknik ziraat bilgisini köye ulaştırmak ve

⁵² Tezel, **a.g.e.**, s.358.

⁵³ Kepenek, **a.g.e.**, s.108-109.

⁵⁴ T.B.M.M., **Tutanak Dergisi**, S. Sayısı:170, D:VIII, C:24, s.444-445.

⁵⁵ Tutanak Dergisi, **a.g.e.**, s.451.

⁵⁶ Tutanak Dergisi, **a.g.e.**, s.461.

üretimde zarar veren hastalıklarla mücadele ederek tarım işlerini geliştirmek bakanlığın diğer hedefleri arasında yer almıştır.⁵⁷

Tarımsal kalkınma programı hayvancılık alanında iş ve irat hayvanlarının sayı ve verimlerini arttırmayı, bulaşıcı ve paraziter hastalıklarla savaş ve tedavi işlerine önem vermeyi, teknik eleman sayısını çoğaltmayı ve teknik bakım işlerinin ülke geneline yayılmasını sağlamayı amaçlamıştır.⁵⁸

1949 yılında beş yıllık tarımsal kalkınma programı uygulanmaya başlamıştır. 1949 yılı iş programına göre dağıtılması gereken 80 bin ton iyi tohumluğun 12 bin tonu dağıtılmıştır. Kurulması gereken 4 devlet çiftliğinden biri Muş'ta kurulmuştur. Tohum ıslahı faaliyetleri kapsamında ABD'den getirilen 8 pamuk çeşidi denenmiştir. Ürünlere zarar veren hastalıkla mücadelede, ilaçlanan tohumluk miktarı 100 bin tondan 200 bin tona çıkarılmıştır. Sulama işlerini bilimsel kurallara göre yapmak amacıyla 3 yerde kurulan deneme tarlaları faaliyete geçirilmiştir. Açılan kurslarda 1350 makinist yetiştirilmiştir. Marshall Planı kapsamında gelen traktörlerde, yedek parça azlığı ve onarım imkânlarının kısıtlılığı sorun oluşturmuştur. Bu bağlamda, % 10 olarak kabul edilen toplam yardımların içindeki yedek parça oranının, 1950'de % 20'ye çıkarılmasına karar verilmiştir.⁵⁹

Hayvancılık sahasında salgın hastalıklarla mücadele, yeni veteriner sağlık kurumlarının oluşturulması ve zootekni işleriyle hayvan ıslahına uygun damızlık yetiştirme konularına ağırlık verilmiştir. Enenmesi gereken 100 bin hayvana karşın, 265 bin adede ulaşılarak programın üstünde bir başarı sergilenmiştir.⁶⁰

1950 yılı iş programı, 1949 yılında başlamış olan işlerin genişletilmesini hedeflemiştir. Buna göre; ıslah edilmiş tohumluk dağıtma işlerinin 100 bin tona çıkarılması, devlet çiftliklerine üç tane daha ilave edilmesi, Ege bölgesinde pamuk üretme çiftliği açılması, tarımsal öğretim faaliyetlerinin arttırılması, Ankara'da yeni bir tarım alet ve makineleri ile bitki enstitülerinin kurulması, süt işleme merkezi açılması ve zirai ekonomi servisi kurulması planlanmıştır.⁶¹

29 Mayıs 1950'de açıklanan DP hükümet programında nüfusun % 80'inin tarımla meşgul olduğu düşünülürse tarımı ön plana alan bir görüşle hareket edileceğine vurgu yapılmıştır. Bu maksatla tarımsal kredi, küçük ve büyük su işleri, tarımsal alet ve

⁵⁷ Tutanak Dergisi, a.g.e., s.461-462.

⁵⁸ Tutanak Dergisi, a.g.e., s.462.

⁵⁹ Tutanak Dergisi, a.g.e., s.463-464.

⁶⁰ Tutanak Dergisi, a.g.e., s.464-465.

⁶¹ Tutanak Dergisi, a.g.e., s.465-466.

vasıtaların temini, hastalık ve haşerelerle mücadele, iyi tohum ve tohumları ıslah konuları ile ziraat tekniğinin geliştirilmesi çalışmalarına önem verileceği açıklanmıştır. Milyarı aşkın bütçede Tarım Bakanlığına ayrılan ödeneğin uzun yıllar 30 milyon lira civarında seyrettiği ve bu oranın toplam bütçe miktarının % 3'ünü geçmediği belirtilmiştir.⁶²

Tarımsal kredi olanaklarının genişlemesi, traktör sayısının hızla artması, karayolu ulaşımının geliştirilmesi ve tarım ürünleri fiyatlarının etkin denetlenmesi sonucu tarımda değişim hızlanmıştır. Bunun yanında üretim tekniği ve ürün dokusu gibi konularda da niteliksel değişim yaşanmıştır.⁶³

Marshall Planı sonrası dönemde, hızla artan traktör sayısı ve tarımsal kredi olanaklarının tarımsal üretim ve işlenen alan miktarında yükselmelere yol açtığı görülmüştür. 1946 yılında 176 milyon lira olan tarımsal krediler 1950'de 412 milyona, 1356 olan traktör sayısı 16585'e çıkmıştır. Traktör sayısında yaşanan patlamaya rağmen, tarımsal üretimin istenilen seviyeye getirilememesi nitelikli iş gücü, gübreleme ve sulama konularında görülen eksikliklerden kaynaklanmıştır.

C) Sanayi Alanındaki Faaliyetler

1) Savaş Sonrası Kalkınma Plan ve Programları

Madencilik, imalat, enerji ve ulaştırma sektörlerinde önemli yatırımları içeren 1938 programı, İkinci Dünya Savaşının başlamasıyla büyük oranda kesintiye uğramıştır. Savaş yıllarında devlet sanayi sektörünü geliştirme çalışmaları sürdürülmüştür. Şevket Süreyya Aydemir'in başkanı olduğu, Ekonomi Bakanlığına bağlı Sanayi Tetkik Heyeti, bu çalışmalarda etkili olmuştur.⁶⁴

Şükrü Saraçoğlu Hükümeti 1944 yılında, harp sonrası kalkınma plan ve programlarının hazırlanmasına karar vermiştir. Plan Maliye Bakanı Nurullah Esat Sümer, Ekonomi Bakanı Fuat Sirmen, Ticaret Bakanı Celal Siren ve Tarım Bakanı Şevket Hatiboğlu'na bağlı bakanlıklar arası bir koordinasyon eliyle yürütülecekti. Ekonomi Bakanlığı merkezinde, Ekonomi Bakanlığı müsteşarı Nihat Odabaşoğlu'nun komisyon başkanlığında ve Ekonomi Bakanlığı Sanayi Tetkik Heyeti Reisi Şevket Süreyya

⁶² Arar, a.g.e., s.219.

⁶³ Kepenek, a.g.e., s.107-108.

⁶⁴ Tezel, a.g.e., s.313.

Aydemir'in komisyon sekreterliği ve raportörlüğünde yapılması öngörülen çalışmalar komisyondan çok Sanayi Tetkik Heyeti Reisliği etrafında gerçekleşmiştir. Plan dokümanının geliştirilmesinde Birinci ve İkinci Sanayi Planlarının uygulanmasında görev alan Sümerbank ve Etibank'ın önemli katkıları olmuştur.⁶⁵

Şevket Süreyya Aydemir ve Sümerbank Konjonktür Müşaviri İsmail Hüsrev Tökin, program ve planlar için beraber hazırladıkları şemayı Ekonomi ve Maliye Bakanlıklarına sunmuşlardır. Birinci ve İkinci Beş Yıllık Sanayi Planları eleştirilmiş, yeni hazırlanacak sanayi planında; hammadde bazları, tesis yerleri, iş ve ihtisas kadrosu, sosyal ihtiyaçları ve meseleleri, tesis seyrini tespit edecek stüasyon esaslarına göre hazırlanmış investisyon ve finansman safhaları ile yalnız sanayi safhasında kalınmayıp enerji bazları ve enerji siyaseti, münakale sistemi ve münakale siyaseti ve sanayinin yurt içinde coğrafi dağılışı ve memleketin iktisadi reyonlaştırılması konularının da işlendiği çok yönlü bir planın gereğine değinilmiştir.⁶⁶

Sümerbank, Etibank ve bazı bakanlıkların hazırladığı yeni yatırım projeleri, Kimya Sanayi Planı ile Makine, Madeni Eşya ve Malzeme Sanayi Planı olmak üzere 1944 yılı sonlarında taslağa dönüştürülmüştür. Saraçoğlu hükümeti, Kimya Sanayi Planı'nı Kasım 1944'te, özel girişimcilerin de plandaki tesisleri kurmasına engel olunmaması koşuluyla kabul etmiştir. Bu koşul, koyu bir devletçilik anlayışını yansıtan çalışmalar karşısında, CHP'li yöneticilerin endişelerini yansıtmıştır.⁶⁷

Bu dönemde komitede adı geçen bakanlıkların dışında diğer bakanlıkların da planlar hazırladığı görülmüştür. 1946 yılında hazırlanan 15 yıllık bir demiryolu ve liman yapım programı, 1 milyar TL harcama ile 2310 km yeni demiryolu ve 5 limanın geliştirilmesini öngörmüştür. Aynı yıl 600 milyon liraya mal olacak 20.000 km karayolu programı hazırlanmıştır. Ayrıca 190 milyon liralık yatırım ile yedi yıllık bir Büyük Su İşleri programının hayata geçirilmesi önerilmiştir. Sağlık Bakanlığı da 1946 yılında Birinci On Yıllık Sağlık Planını yayınlamıştır.⁶⁸

Milli Eğitim Bakanlığı, 1942 yılında Mesleki ve Teknik Öğretim Müsteşarlığınca hazırlanan, eğitim programını yönlendirme amaçlı Türkiye Endüstrisinin Gelişim Programı'nı yayınlamıştır. Programda yatırım konuları ve yerlerini gösteren 92 tür sanayi içeren yatırımlar listesi oluşturulmuştur. Programda yer alan birçok konunun kalkınma

⁶⁵ Aydemir, a.g.e., s.387-388.

⁶⁶ İlhan Tekeli, "II. Dünya Savaşı Sırasında Hazırlanan Savaş Sonrası Kalkınma Plan ve Programları..." **ODTÜ Geliştirme Dergisi**, 1979-1980 Özel Sayısı, Ankara, Saim Toraman Matbaası, 1981, s.298.

⁶⁷ Tezel, a.g.e., s.313.

⁶⁸ Tekeli, a.g.e., s.299.

programında bulunması, Türkiye Endüstrisinin Gelişim Programı'nın hazırlanacak planı etkilediği görüşünü güçlendirmiştir.⁶⁹

Savaş yıllarında Milli Savunma Bakanlığı ve Genel Kurmay Başkanlığının talepleri doğrultusunda Ekonomi Bakanlığının hazırlıkları ve savaş nedeniyle İkinci Sanayi Planının uygulamaya konulamamış projeleri de hazırlanan planda etkili olmuştur.⁷⁰

Komisyonun yaptığı çalışmalar üç grup şeklinde ortaya konmuştur:⁷¹

*I. Türk sanayiinin, harp zamanından sulh zamanına intikal ve sulh zamanının muhtemel yeni şartlarına intibak devresinde korunması ve gelişmesi ile ilgili genel problemler hakkında rapor. II. Bu raporun teknik kısımlarının hulasası ile, jeopolitik mahiyette umumi görüşleri ihtiva eden öz rapor. III. Ele alınan konulardan Sümerbank ve Etibank'a ait olanlar üzerinde etraflı programlar, planlar...*⁷²

Genel Raporda Türkiye sanayinin gelişimi, mevcut sanayi yapısının yetersizlikleri ve sorunları, sanayileşme stratejisi ve politikaları ile farklı sanayi kesimlerinde yapılacak yatırımlar sunulmuştur. Öz Raporda genel raporun özeti ile birlikte iş ve işçi meseleleri, gümrük politikaları, uluslar arası para düzeni içinde Türkiye'nin konumu ve fiyat politikaları gibi sorunlara yer verilmiştir. Üçüncü gruptaki çalışmalarda ise tek tek projeler veya projelerin oluşturduğu programlar ortaya konulmuştur.⁷³

Şevket Süreyya Aydemir Mayıs 1945'te hazırladığı Öz Rapor'da savaş sonrası muhtemel dünya yapısını, Türkiye'nin karşılaşacağı dış etkileri, sanayileşme ve iktisadi kalkınmada izlenmesi gereken yöntemleri açıklamıştır. Devletin ekonomideki ağırlığını arttırmasını öneren Aydemir, Türkiye'deki devletçiliği üçüncü bir yol olarak kapitalizm ve sosyalizmden farklı tanımlamıştır. Özel sektörün küçük ve orta büyüklükteki işletmelere yöneleceğini belirterek, savaş sonrası sanayi sektörünün gittikçe devlet eliyle teşkilatlanmak zorunda kalacağını, böylece devletin sanayide hâkim durumunu daha da geliştireceğini ifade etmiştir.⁷⁴

Öz raporda yer alan *"Bu haddizatında çetin durum içinde, bir taraftan demokrasi âleminin bir zaafı olan müstemleke ve yarı müstemleke şeriatı içine düşmemek, diğer taraftan da milli tekâmülümüzün seyrini arızaya uğratacak her türlü tazyik ve tesirlerden*

⁶⁹ Tekeli, a.g.e., s.299-300.

⁷⁰ Tekeli, a.g.e., s.300.

⁷¹ "Uygulamayı temin maksadıyla, planlama ile ilgili kuruluşlar arasında imzalanan protokoller" maddesi IV. kısım olarak raporda yer almıştır. Bkz.: İlhan Tekeli-Selim İlkin: **Savaş Sonrası Ortamında 1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı**, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara, 1981, s.2.

⁷² Aydemir, a.g.e., s.392.

⁷³ Tekeli, a.g.e., s.300-301.

⁷⁴ Tezel, a.g.e., s.314-315.

korunmak ve bunun için istihsalde hem sanayi, hem ziraati geliştireceği ve ulaştırma işlerini genişleterek memleketi süratle bir kül haline koyacak çareler bulmak...” ifadeleri ile iktisadi bağımsızlığın sağlanması gereğinin her alanda kalkınma ile mümkün olacağı vurgulanmıştır.⁷⁵

Planda makineleşme hedefi, sanayinin kurulması yanında kültür inkılâbına dayanma, ziraatın verimliliği, istihsalin artışı, hammaddelerin işlenmesi ve ham ile işlenmiş ürün arasındaki işçiliğin ve farkın yurttan kalması gibi sosyal ve ekonomik temellere dayandırılmıştır.⁷⁶

Kalkınmada izlenmesi gereken yol kadrocu ideolojik çizgi ile tutarlı olarak anti-kolonyal bir nitelik göstermekle beraber “polikültür” politikası önerilmiştir:

*“Binaenaleyh polikültür ve sanayi, harp sonrasında etrafımızı saracak iktisat nizamları arasında kendisine sarılacağımız ana inkişaf mihverini teşkil eder... Polikültür... evvela ziraatte çeşitliliği istihdaf eder ve çeşitlilikte memleket sanayii için hammadde tedariki gayesi de vardır. Aynı zamanda memlekette bu sanayileşme hareketini besleyerek böyle bir polikültür, milli vasıflı bir gelişmenin ilk şartıdır. Yurdumuz için dileğimiz böyle bir gelişmedir.”*⁷⁷

Bu ifadelerden hareketle sanayileşme ve tarımsal gelişme arasında, İkinci Sanayi Planında olduğu gibi tarımsal gelişmeyi etkileyen bir sanayileşme ilişkisinin kurulduğu görülmüştür.

Savaş sonrası planı mekânsal örgütlenme bakımından kendinden önceki ve daha sonra yapılacak planlardan farklılık göstermiştir. Kadro dergisinde olduğu gibi sanayi kompleksleri vasıtasıyla bölgesel ekonomiler kurmaya değinilmiştir. Dış ilişkilerde sanayii koruyucu gümrük siyasetinin takip edilmesinin uygun olacağı açıklanmıştır.⁷⁸

Savaşın sonlarına doğru, demokratik rejimlerin ve liberal ekonomi politikalarının giderek ağırlık kazandığı, buna bağlı olarak özel kesimin aktifleştiği ve yabancı sermayeye karşı ılımlı yaklaşıldığı bir dönemde hazırlanan planda, sanayileşmede devlet kesimine öncelik verilmiştir. *“Harp sonrasında devletçi sektör muhtelif şartlar ve sebeplerle milli iktisadiyatımızda gittikçe genişleyen bir hisseyi ve vazifeyi temsil edecek ve bu suretle bilhassa sanayimiz gittikçe devlet elinde teşkilatlanan bir faaliyet şubesi*

⁷⁵ İlhan Tekeli-Selim İkin, **Savaş Sonrası Ortamında 1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı**, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara, 1981, s.2.

⁷⁶ İlhan Tekeli, “II. Dünya Savaşı Sırasında Hazırlanan Savaş Sonrası Kalkınma Plan ve Programları...” **ODTÜ Geliştirme Dergisi**, 1979-1980 Özel Sayısı, Ankara, Saim Toraman Matbaası, 1981, s.302.

⁷⁷ Tekeli, **a.g.e.**, s.303-304.

⁷⁸ Tekeli, **a.g.e.**, s.305.

olmak zorunda kalacaktır...” Özel kesim için ise küçük ve orta üniteler şeklindeki tesisler ile devletin elinde bulunması milli bir gereklilik olmayan sanayi alanları uygun görülmüştür.⁷⁹

Yabancı sermayenin devlet kesimi aracılığıyla gelmesi taraftarı olan plan, Türk parasının değeri ve ihraç olanaklarının sınırlılığı konularında da önerilerde bulunmuştur. Paramızın yabancı paralar karşısındaki durumunu ayarlamak anlamına gelen devalüasyon veya deflasyon siyasetini izlemeden fiyatları düşürmeye ve emisyon hareketlerini üretimi arttırıcı faaliyetlere dayandırmak seçeneklerinden ikincisi tavsiye edilmiştir.⁸⁰

Projelerin belirlenmesinde iki farklı metot uygulanmıştır. İlki mevcut sanayi kuruluşlarının revizyon ile ölçeklerinin büyütülmesi ve verimliliklerinin arttırılmasına yöneliktir. Diğeri ise, gelecekteki ülke taleplerinin dikkate alındığı projeleri içermektedir. Proje konuları seçilen planda iki yatırım programı oluşturulmuştur. Tekstil, kâğıt, selüloz, inşa malzemesi, kimya, makine madeni eşya ve malzeme sanayileri, madencilik ve elektrik santrallerinden oluşan birinci programın toplam maliyeti 1.345 milyon lira olmuştur. Bunun 610 milyon liralık bölümünün döviz olarak ödenmesi gerektiği hesaplanmıştır.⁸¹

2) İvedili Sanayi Planı

Ekim 1945’te, Sümerbank’ça uygulanması tasarlanan imalat sanayi ve Etibank’ça uygulanacak madencilik ve enerji projelerini kapsayan geniş bir taslak bakanlıklara dağıtılmıştır. Türkiye’nin ithal ettiği ürünlerin yurt içinde üretilmesini amaçlayan taslak, 1938 Planı’nın uygulanamayan projelerine de yer vermiştir. Bir milyar lirayı bulmayan gelir bütçesinde, planın uygulanabilmesi için 1 milyar 345 milyon liraya ihtiyaç duyulmuştur.⁸²

İkinci programda Sümerbank ve Etibank’ın hemen uygulayacağı yatırımlara yer verilmiştir. Bundan hareketle Sümerbank’a 110, Etibank’a ise 165 milyon liralık sermaye gerektiği belirlenmiştir. Sümerbank ve Etibank’ın uygulayacağı bu program “Beş Yıllık İvedili Sanayi Planı” olarak adlandırılmıştır.⁸³

⁷⁹ Tekeli, a.g.e., s.306.

⁸⁰ Tekeli, a.g.e., s.306-307.

⁸¹ Tekeli, a.g.e., s.308-309.

⁸² Tezel, a.g.e., s.316.

⁸³ Tekeli, a.g.e., s.309.

Ekonomi Bakanlığı, Sümerbank ve Etibank'ın projelerinden öncelikli uygulanacak olanlarını başbakanlığa sunmuş, Bakanlar Kurulu da Ağustos 1945'te bankaların beş yılda uygulayacağı bu İvedili Planı kabul etmiştir. Özel çelik fabrikası kurulmasından vazgeçilip diğer projelerde üretim kapasiteleri arttırıldığından, Sümerbank'ın üstlendiği projelerin maliyeti 110 milyon liradan 158 milyona çıkmıştır. 1946 yılında yapılan değişiklik ile maliyeti 128 milyona düşürülen plan Nisan 1946'da Bakanlar Kurulunca onaylanmıştır. Merkez Bankası tekstil, kâğıt, makine, demir ve çelik sanayi ile ilgili projeleri uygulamada, Sümerbank'a 100 milyon liralık kredi açılmasına karar vermiştir.⁸⁴

Planın Kimya Sanayisi bölümü 25 Kasım 1944'te onaylanmıştır. 14 Ağustos 1945'te beş yıllık bir dönemde uygulanacak yatırımların girişimlerine başlama kararı verilmiştir. 13 Kasım 1945'te planın Makine Madeni Eşya ve Malzeme Sanayisine ait bölümü kabul edilmiştir. 8 Mart 1946'da, daha önce 110 milyon olarak belirlenen Sümerbank yatırımlarının 158 milyona gerçekleştirilebileceği hesaplanmıştır. Bakanlar Kurulu sonrası Sümerbank yatırımları için 55 milyon liralık bağlantı yetkisi tanınmıştır. Mayıs 1946'da, kâğıt ve tekstil satın alma bağlantılarının yapılmasına, demir-çelik ve makine bağlantılarının ertelenmesine karar verilmiştir.⁸⁵

26 Haziran 1946'da, 165 milyon olan Etibank programının 341 milyona mal olacağı hesaplanmıştır. Bu sebeple Ekonomi Bakanlığı, 12 Temmuz 1946'da 55 milyon lira dış harcama yetkisi verilen Sümerbank'a, kâğıt için 10.350.000 TL ve tekstil için 7 milyon lira ilave verilmesi için Başbakanlığa başvurmuştur. Finansmanda yaşanan sıkıntılar hükümeti iç borçlanma yoluna gitmeye zorlamıştır. 3 Haziran 1946'da çıkan 4398 sayılı kanunla “...hâsılatı ekonomik giderlerine karşılık tutulmak üzere 150 milyon TL'ye kadar uzun vadeli iç istikraz akdine Maliye Bakanının yetkiliği kılındığı...” açıklanmıştır.⁸⁶

İktisat Vekili Fuat Sirmen planın hazırlanıp uygulamaya konulması safhalarında sergilediği istekli davranışları ile dikkat çekmiştir. Zonguldak kömür havzası yolculuğunda Sirmen'in sözleri:

“Hiçbir şeyi tesadüfe bırakmayacağım. Yorulmayacağım. Bu işlere hepinizi, herkesi inandırmak için ne lazımsa yapacağım. Anlatmaktan bıkmayacağım. Bir defa, beş defa, on defa anlatacağım. Ta ki, hepiniz, herkes, neler hazırlandığını, neler yapmak istediğimizi ve neler yapılabileceğini öğrensin ve inansın...”

⁸⁴ Tezel, a.g.e., s.319.

⁸⁵ Tekeli, a.g.e., s.320-321.

⁸⁶ Tekeli, a.g.e., s.321.

Ağustos 1946'da değişen hükümet ile birlikte Fuat Sirmen İktisat Vekilliği görevinden alınmıştır. Şevket Süreyya Aydemir'e göre bu olay ile birlikte harp sonrası kalkınma programları kabinedeki hazırlayıcısını ve sözcüsünü yitirmiştir.⁸⁷

Kurulan Recep Peker Hükümeti ve devalüasyon kararı planın uygulanmasında belirsizliklere yol açmıştır. Etibank'ın yapacağı Eğrelî Kömür Havzası umumi amenajmanı genişletmesi ve devalüasyon sonrası oluşan kur farkları nedeniyle 24 Aralık 1946'da yapılan son belirlemede, Sümerbank'ın 202 milyon lirası dış olmak üzere toplamda 301.520.000 liralık, Etibank'ın ise 204 milyon lirası dış olmak üzere 395.400.000 liralık yatırıma ihtiyacı olduğu hesaplanmıştır.⁸⁸

Recep Peker Hükümeti'nin istifası sonrası gözden geçirilen İvedili Sanayi Planı ekonomik kaygılarla daraltılmış, 301 milyon lira olan Sümerbank Programı 190 milyon liraya düşürülmüştür. Böylece makine sanayisi gerçekleşme olanağını kaybetmiştir. Yapılan değişikliklere katılmayan Şevket Süreyya Aydemir 13 Kasım 1947'de görevinden alınmıştır.⁸⁹

Aydemir'in görevinden alınmasından önce Başbakanlığın Ekonomi Bakanlığı'na gönderdiği yazıda yer alan "*gönderilmiş tekliflerin incelenmesi ve gerekiyorsa yeniden teklifte bulunulması*" ifadesi planın önemini yitirdiğini göstermiştir.⁹⁰

Ekonomi Bakanlığının Kasım 1947'de hazırladığı raporda, makine fabrikası ve azot endüstrisi projelerinin ertelenebileceği, tekstil ve kâğıt endüstrisinin tamamlanması, Karabük tesislerinin iyileştirilmesi ve Sivas çimento fabrikasının genişletilmesi gerektiği belirtilmiştir. Ertelenebilecek projelerin maliyeti 160 milyon lira, tamamlanması lüzumlu görülenler ise 180 milyon lira olarak hesap edilmiştir.⁹¹

Tekstil sektöründe Bakırköy fabrikası, İzmir'de kurulan pamuklu kombinası ve Konya Eğrelisi'ndeki iplik fabrikasının projeleri 1947 sonu itibarıyla sürdürülmüştür. Ekonomi Bakanlığı tahmin hesaplarına göre, 1947-1950 yıllarında ortalama 15300 ton ipliğe ihtiyaç duyulacak, 7400 ton olan üretim İvedili Plan dâhilinde 5600 ton arttırılacak ve 1950'de ithalat gereksinimi % 15'e düşecektir. Pamuklu dokumada 25500 ton olan ihtiyaç sürdürülen projelerle 14800 tondan 18500 tona çıkarılacak böylece pamuklu dokumada ithalat gereksinimi % 27'ye inecektir. Ayrıca, Bursa Merinos ile Hereke ve

⁸⁷ Aydemir, a.g.e., s.400.

⁸⁸ Tekeli, a.g.e., s.322.

⁸⁹ Tekeli, a.g.e., s.322-323.

⁹⁰ Aydemir, a.g.e., s.406.

⁹¹ Tezel, a.g.e., s.324.

Defterdar fabrikalarına eklenecek tezgâhlarla yün ipliği ve yünlü kumaşta ithalata gereksinim duyulmayacak seviyeye ulaşılması öngörülmüştür.⁹²

1947 sonu itibariyle, Karabük Demir-Çelik fabrikalarının genişletilmesiyle ilgili üç yol belirlenmiştir. Kapasitelerine göre 58, 99 ve 129 milyon liralık maliyet hesapları çıkarılmıştır. Yıllık 245 bin ton ihtiyaca rağmen, Karabük 70 bin tonu karşılayabiliyordu. Birinci seçeneğin uygulanması ile sağlanacak 80 bin ton üretim artışı, ithalat ihtiyacını % 39'a indirecekti.⁹³

İvedili Plan'ın kâğıt alanındaki projeleri ile mevcut 22 bin tonluk üretim kapasitesine, 23 bin 600 ton daha eklenecek, böylece 50 bin tonu bulan ihtiyacın çoğunluğunun karşılanması mümkün olacaktır. Plan gereği makine ve kimya sanayi ile ilgili projelerin ertelenmesine karar verilmiştir.⁹⁴

1947 yılı sonunda 100 bin tonu devlet sektöründe olmak üzere çimento üretim kapasitesi yıllık 410 bin tondur. Plan dâhilinde Sivas çimento fabrikasının genişletilmesiyle 90 bin tonluk ek çimento üretimi sağlanacak ve 600 bin ton olan gereksinimin % 83'ü yerli üretimle sağlanabilecektir.⁹⁵

1946 yılı sonunda yapılan hesaplamada Sümerbank yatırımları için 301 milyon liralık ödeneğe ihtiyaç duyulmuştur. İç ve dış siyasi dönüşümler hükümeti, 1947 yılı başlarında yeni bir plan için girişimde bulunmaya ve devletçi iktisat politikalarından ayrılmaya zorlamıştır. Hükümet, Kemal Süleyman Vaner başkanlığında, liberal iktisat politikaları yanlılarından oluşturulan bir kurulu, değişen siyasi yapıya uygun bir iktisadi kalkınma planı hazırlamakla görevlendirmiştir.⁹⁶

3) Türkiye İktisadi Kalkınma Planı (1947 Vaner Planı)

Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu ile açığa çıkıp, Demokrat Partinin kurulması ile güçlenen muhalefet, özel teşebbüsün güvenli çalışması bakımından devletin ekonomik faaliyetlerinin sınırlarının belirlenmesi gereğine vurgu yapmıştır. Bu yaklaşım, CHP döneminde hazırlanan plan ile farklılık göstermiştir. DP'den liberalleşme kozunu almak isteyen CHP, Bretton Woods sistemine katılmak için devalüasyon dahil gerekli

⁹² Tezel, a.g.e., s.325-326.

⁹³ Tezel, a.g.e., s.326.

⁹⁴ Tezel, a.g.e., s.326-327.

⁹⁵ Tezel, a.g.e., s.327.

⁹⁶ Tezel, a.g.e., s.323.

düzenlemeleri yapmaya çalışmakla birlikte, ABD'ye yaklaşarak dış yardım temin etmeye ağırlık vermiştir.⁹⁷

Dış ilişkilerde meydana gelen değişiklikler, çok partili parlamenter demokrasiye geçiş süreci ve dış ticarete liberalleşme eğilimleri gibi faktörler İvedili Plan'ın uygulanmasını güçleştirmiştir. Peker hükümeti, dış çevrelerin bu tarz bir kalkınma planını desteklemeye yanaşmamaları ve liranın devalüe edilmesi sonucu maliyetlerin artması ile plana yeni ödenek ayrılmasına son vermiştir.

Boğazlardaki Sovyet tehdidi karşısında ABD askeri ve iktisadi yardımını elde etmeye çalışan hükümetler, kalkınmada devletin ağırlıklı rol oynadığı sanayi planlarından vazgeçerek, liberal iktisat politikalarına önem vermeye başlamışlardır.

Bu gelişmelerin ışığında yeni bir plan hazırlama ve kaynak temin edilmesi konularında Ticaret Vekili Tahsin Bekir Balta'nın, 1947 yılı bütçe görüşmelerindeki sözleri dikkate değerdir:

“Şimdiye kadarki C.H.P. hükümetleri gibi Hükümetimiz de yeni dünya şartlarının bahsettiği imkanlardan faydalanmak suretiyle esaslı bir sanayileşme ve kalkınma programı hazırlama yönündedir...Bir memleketin ihtiyacı bulunan iktisadi teşebbüsleri, faaliyeti normal vergi kaynaklarıyla yapmak ne adalete uygundur ve ne de maddeten mümkündür...[Bunları] Memlekette mümkün olan kredilerden, icabında memleket dışı kredilerden de faydalanmak suretiyle behemehal bu işi tahakkuk ettireceğiz...”⁹⁸

Şubat 1947 Recep Peker hükümeti döneminde Ekonomi Bakanlığı Baş Müşaviri Kemal Süleyman Vaner'e iç ve dış gelişmeleri daha iyi yansıtan bir plan hazırlaması görevi verilmiştir. Bu çalışmada yer alan iktisatçıların önemli bir bölümünü liberal bir anlayışa sahip Türk Ekonomi Kurumu üyeleri oluşturmuştur. Kurumun yayın organı olan Türk Ekonomi Dergisi'nde, 1946 yılı başlarında yayınlanan Türkiye İçin Bir Ekonomi Programı Tasarısı adlı çalışmada yer alan “...milli ekonominin gelişmesinde özel teşebbüs ve sermayenin birinci planda gelmesi... Devletin iktisadi hayatta aktif bir rol oynaması, tamamlayıcı hallere ve büyük kamusal işlere inhisar...” şeklindeki söylemler liberal ekonomi politikalarını yansıtmıştır.⁹⁹

Türkiye İktisadi Kalkınma Planı'nın amacı; “Memleketimizin toprakaltı ve toprak üstü servetleriyle su mahsullerini ve su kuvvetlerini değerlendirmek ve böylece iş ve

⁹⁷ Tekeli-İlkin, a.g.e., s.5.

⁹⁸ Tekeli-İlkin, a.g.e., s.6-7.

⁹⁹ Tekeli-İlkin, a.g.e., s.7-8.

makine gücünün ve toprağın verimini arttırmak suretiyle başta Türk köylüsü olmak üzere, yurttaşlarımızın yaşama seviyesini yükseltmek...” sözleriyle açıklanmıştır.¹⁰⁰

Marshall Planı çerçevesinde, ABD'nin Avrupa İmar Programına yapacağı yardımlardan faydalanmak isteyen Türkiye, Avrupa Kalkınma Programından 615 milyon dolarlık dış yardım isteğinde bulunmuştur. İvedili Plan'ın devlet sanayisi ağırlıklı projelerini de içeren bu istek kabul görmemiştir.¹⁰¹

1948-1952 yılları arasındaki beş yıllık dönemi kapsayan Türkiye İktisadi Kalkınma Planı zirai kalkınmayı ön planda tutmuştur. Diğer sektörler tarımsal gelişmeye yardımcı olacak şekilde tasarlanmıştır. Planın bu doğrultuda hazırlanmasında, Avrupa'nın kalkınmasına yardımcı olarak Marshall Planı yardımlarından faydalanma gayesinin etkisi olmuştur.¹⁰²

Planda, zirai kalkınmada ulaşım sektörünün önemi şu sözlerle belirtilmiştir:

*“Türk çiftçisinin modern istihsal ve nakil vasıtalarıyla teçhiz edilmesi ve memleket şartları içinde en uygun tarım tekniğine alıştırılması, büyük ve küçük su işlerinin tamamlanması suretiyle geniş ölçüde sulama ziraatinin tatbiki, topraklarımızın uzvi ve suni gübrelerle beslenmesi suretiyle yurdumuzun zirai istihsalinin beş yıl içinde ehemmiyetli derecede artırılmasını derpiş eyliyen zirai kalkınma planının tahakkuku her şeyden evvel memleketimizin münakale sisteminin boşluklarının doldurulmasına ve mevcut yollar ve vasıtaların ıslah ve tevsiine bağlı bulunmaktadır.”*¹⁰³

Türkiye İktisadi Kalkınma Planı: tarım, ulaştırma, büyük su işleri, enerji, demir-çelik, çimento, madenler ve sanayi sektörlerinde yapılacak işleri, yatırım miktarlarının iç ve dış ödemelerini, projeler uygulandığında ulaşılabilecek milli geliri ve ticaret dengelerinde meydana gelecek değişiklikleri ayrıntılı olarak göstermiştir.¹⁰⁴

Planının ana fikirlerinden olan “*hususî teşebbüslerin faaliyet göstermek istedikleri veya isteyecekleri sahalarda tam bir serbesti ve emniyet içinde inkişaf etmelerini sağlamak ve fertler tarafından başarılabilir her türlü iktisadi faaliyetlerin hususî müteşebbisler ve sermayelere hasredilmesi*” ilkesi Demokrat Parti'nin istemine uygun olarak planın liberal yaklaşımını sergilemiştir.¹⁰⁵

¹⁰⁰ Tekeli-İlkin, a.g.e., s.49.

¹⁰¹ Tezel, a.g.e., s.324.

¹⁰² Tekeli-İlkin, a.g.e., s.16.

¹⁰³ Tekeli-İlkin, a.g.e., s.49.

¹⁰⁴ Tekeli-İlkin, a.g.e., s.17.

¹⁰⁵ Tekeli-İlkin, a.g.e., s.16.

Bu ilkeye uygun olarak madenkömürü, büyük linyit havzaları, büyük elektrik santralleri, demir-çelik fabrikaları, demiryolları ve kısmen denizyollarının devlet vasıtasıyla kurulup işletilmesi, bunların dışındaki her türlü faaliyetlerin özel girişimciler eliyle yürütülmesi ve bu alanda yer alan devlet işletmelerinin zamanla özel sermayelere devredilmesi hususu planda yer almıştır.¹⁰⁶

Hazırlanan plan “Turkish Recovery Program” adıyla 3 Kasım 1947’de Marshall Planı hazırlık komitesine sunulmuştur. Kasım 1947’de uygulamadan kalkmış olan Savaş Sonrası Kalkınma Planında bulunan çoğu proje başka şartlarda da olsa 1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı içinde yer almıştır. Dış alım bağlantıları yapılan tekstil ve kâğıt sanayileri ile Sivas Çimento ve Karabük Fabrikalarının genişletilmesi projelerinin 1950’lerin başında hayata geçirilmesiyle plan kısmen uygulama imkânı bulmuştur.¹⁰⁷

Şevket Süreyya Aydemir’in hazırladığı Öz Rapor ve sonrasında oluşturulan İvedili Plan dâhilinde ABD’den iktisadi yardım elde etmenin zorluğu anlaşıldığından, liberal iktisadi politikaları yansıtan bir kalkınma programının hazırlanmasına karar verilmiştir. Vaner başkanlığında 1947’de tamamlanan plana göre, tarımsal kalkınmaya öncelik tanınmış, bunun için de ulaştırma olanaklarının geliştirilmesine ağırlık verilmiştir. Planda 10 bin kilometre karayolu, 1600 kilometre demiryolu ve İstanbul, Samsun, Trabzon ve Eğrelî limanlarının yapımı yer almıştır. Vaner planı, özel girişimcilerin faaliyette bulunduğu veya bulunacağı alanlarda serbestliğe vurgu yapmıştır.¹⁰⁸

a)Türkiye İktisadi Kalkınma Planının Sektörlere Göre Hedefleri

Tarım sektöründe 1948-1952 yıllarında hububat ekim alanının % 10 üretimin ise % 15,4 artacağı, böylece üretimin 9.797.000 tona ulaşacağı öngörülmüştür. Pamuk üretiminde ekim sahasının % 20 üretimin % 50 oranında artmasıyla 90.000 tona, kenevir üretiminde büyük bir artışla 52.500 tona ve yağlı tohum üretiminde % 70 artışla 359.000 tona ulaşılması hedeflenmiştir.¹⁰⁹

¹⁰⁶ Tekeli-İlkin, **a.g.e.**, s.51.

¹⁰⁷ Tekeli, **a.g.e.**, s.323.

¹⁰⁸ Tezel, **a.g.e.**, s.327.

¹⁰⁹ Tekeli-İlkin, **a.g.e.**, s.19.

Tablo 2.4 Tarım üretimi hedefleri

Yıllar	1944/1945 (ton)	1952 (ton)
Hububat	6.970.000	9.797.000
Bakliyat	122.000	190.000
Yağlı tohumlar	84.000	310.000
Pamuk	36.000	90.000
Keten	2.000	6.000
Kenevir (lif)	11.000	52.000

Kaynak: İlhan Tekeli-Selim İlkin, Savaş Sonrası Ortamında 1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara, 1981, s.58.

Üretimde meydana gelecek yükselmelerde ekim sahalarının genişletilmesinin yanında verimlilik artışına önem verilmiştir. Bunu sağlamak için tarımda makineleşme gereğine değinilmiş, 3700 traktör ile 3350 biçerdöver alınması ve 250.000 pulluk yapılmasına karar verilmiştir. Basit tarımsal araçların Türkiye’de yapılması uygun bulunmuştur. Bu kapsamda yıllık kapasitesi 50.000 pulluk, 5000 tırmık ve kazayağı ile 200.000 uç demiri olan zirai aletler fabrikasının kurulması öngörülmüştür.¹¹⁰

1600 km yeni demiryolu, 500 lokomotif, 200 yolcu ve 10.000 yük vagonu da dahil olmak üzere demiryolları için 1.065.000 milyon lira ödenek ayrılmıştır. Bu miktar şose ve köprüler için ayrılan 262 milyon lira ile kıyaslandığında dikkat çekicidir. Tarımsal gelişmeyi sağlamak için karayollarına ağırlık verilmesi beklenirken, demiryollarının gerisinde kalması, sektör kurumlarının mevcut proje önerilerine bağlı kalınması ile gerekçelendirilmiştir.¹¹¹

Büyük su işleri kapsamında mevcutlar ile birlikte 1952 yılına kadar toplam 29.300 hektarlık bataklığın kurutulması, 148.500 hektarlık arazinin korunması ve 331.500 hektarlık arazinin sulanması öngörülmüştür. Sektöre tanınan önceliğe kıyasla büyük su işlerine ayrılan 155.000 milyon liralık düşük ödenek mevcut projelerin kısıtlılığında kaynaklanmıştır.¹¹²

Enerji sektöründe, taşkömürü üretiminin 1946 yılında 2.444.000 bin tondan 1952 yılında 4.300.000 tona, linyit üretiminin 490.000 tondan 1.110.000 tona ve elektrik üretiminin 552 milyon kilovat saatten 1 milyon 520 bin kilovat saate ulaşması tasarlanmıştır. Plana göre kurulacak Tunçbilek termik ve Çağlayık, Sarıyar, Adala ve

¹¹⁰ A.e.

¹¹¹ Tekeli-İlkin, a.g.e., s.20.

¹¹² A.e.

Kadıncık hidrolik santralleri ile elektrik enerjisi arttırılacak ve toplam enerji üretiminde payı % 5 olan hidrolik kaynakların 1952'de % 48'e çıkması sağlanacaktır.¹¹³

Tablo 2.5 1948-1952 Yıllarında çimento durumu hesapları

Yıllar	1948	1949	1950	1951	1952
İhtiyaç (ton)	800.000	910.000	1.060.000	1.015.000	1.015.000
Üretim (ton)	400.000	450.000	730.000	1.015.000	1.015.000
Açık (ton)	460.000	460.000	330.000	_____	_____

Kaynak: İlhan Tekeli-Selim İlkin, Savaş Sonrası Ortamında 1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara, 1981, s.128.

Mevcut 400 bin tonluk çimento üretiminin Sivas, Kartal, Zeytinburnu ve Darıca fabrikalarının üretimlerini arttırmalarının yanında, Karadeniz Eğrelisi'nde kurulacak 300.000 ton kapasiteli yeni fabrika ile 1952'de 1 milyon 15 bine çıkacağı tahmin edilmiştir. Böylece 1951 yılı ile birlikte memleket ihtiyaçlarının iç üretimle karşılanması mümkün olacaktır.¹¹⁴

Tablo 2.6 Maden sektörü hedefleri

Yıllar	1946 (ton)	1952 (ton)	Sarfolunacak Para (TL)
Krom	89.200	155.000	2.600.000
Bakır	10.000	24.700	15.800.000
Kükürt	4.200	5.000	5.250.000
Demir cevheri	112.000	520.000	12.000.000
Kurşun	_____	2.000	7.100.000
Tuz	280.000	425.000	17.000.000

Kaynak: İlhan Tekeli-Selim İlkin, Savaş Sonrası Ortamında 1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara, 1981, s.132.

2.600.000 liraya mal olacak lavöri tesisatının kurulması ile yıllık krom üretiminin 155.000 tona çıkarılması planlanmıştır. Ergani bakır madeninde kurulacak flotasyon tesisatı ile yıllık 3.000-3.500 ton arasında bakır üretiminde artış olacağı, ayrıca yıllık 12.000 ton Blister bakırın üretileceği Murgul Bakır İşletmesine ait tesisatın 1952 yılından itibaren faaliyete geçmesiyle üretimde önemli artışların yaşanacağı öngörülmüştür. 5.250.000 milyon liralık sermaye ile kurulacak flotasyon ve rafinaj tesisleri sayesinde kükürt üretiminin 5.000 tona yükseltilmesi, Bolcardağ ve Keban tesislerinin devreye

¹¹³ Tekeli-İlkin, a.g.e., s.59-121.

¹¹⁴ Tekeli-İlkin, a.g.e., s.59-128.

girmesiyle kurşun üretiminin 2.000 tona ulaştırılması, Divriği demir madeninin 112.000 ton olan yıllık üretiminin Karabük Demir ve Çelik Fabrikalarının ihtiyacı doğrultusunda 520.000 tona çıkarılması ve Çamaltı tuzlasının kapasitesinin arttırılması ile yıllık tuz üretiminin 425.000 tona yükseltilmesi hedeflenmiştir.¹¹⁵

Etibank maden işletmeleri kapsamında 1949 yılı üretimleri ve 1950 yılı tahminleri: Eğrelî Kömür İşletmesinin 1949 yılı üretimi 4.180.000 tondur. 1950’de 4.208.000 ton olacağı hesap edilmiştir. Linyit üretimi 950.000 tondur, 1950’de 1.005.000 tonu bulacağı öngörülmüştür. 1949’da krom üretimi 150.000 tondur. 1950’de 160.000 tonu bulacağı tahmin edilmiştir. Mevcut kromların yarısı özel teşebbüsün elinde bulunmaktadır. Divriği demir madenlerinde 215.000 olan üretimin 1950’de 285.000 tona ulaşacağı hesaplanmıştır. Ergani bakır madenin 11.000 tonluk üretiminin değişmeyeceği, buna karşın 1949’da 2.500 ton olan satışın 1950’de 8.000 tona yükseleceği öngörülmüştür. Keçiborlu kükürt madenlerinin 2.900 tonluk üretiminin 3.000 tona çıkarılması, 1949’da 5.200 ton ile en yüksek seviyesine çıkan satışın, 1950’de yine stoklardan takviye edilmesi ile 4575 ton olacağı düşünülmüştür.¹¹⁶

Tablo 2.7 Sanayi alanındaki hedefler

Yıllar	1946 (ton)	1952 (ton)
Pamuklu iplik	7.360	15.264
Pamuklu dokuma	14.843	30.736
Yünlü iplik	2.378	3.864
Yünlü dokuma	5.179	6.735
Kenevir lifi	600/800	50.000
Kenevir(sicim, urgan, kanaviçe)	1.000	4.700
Asit, nitrik	_____	6.000
Suni gübre	6.500	44.000
Şeker	96.000	133.000

Kaynak: İlhan Tekeli-Selim İlkin, Savaş Sonrası Ortamında 1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara, 1981, s.60.

Tarımsal kalkınmanın sağlanmasında araç olarak görülen sanayi sektöründe, tarımsal ürünlerin değerlendirilmesi dahilinde yeni işletmeye açılacak tesisler ile birlikte önemli

¹¹⁵ Tekeli-İlkin, a.g.e., s.132-139.

¹¹⁶ Ziya Tansu, “Devlet Sanayii Gelişiyor Sümerbank iki senede 152 milyon sarfiyla büyüyor”, **Türkiye İktisat Mecmuası**, Sayı:24, Şubat 1950, s.106-107.

üretim artışlarının yaşanacağı hesaplanmıştır. Pamuklu dokuma sanayisinde Bakırköy, Adana, İzmir ve Eğreli fabrikalarının yanında özel girişimin de yeni bir iplik fabrikası kurması programlanmıştır. Yünlü dokuma sanayisinde Hereke, Defterdar ve Merinos fabrikalarının genişletilmesinin yanı sıra yeni yünlü dokuma, iplik ve tiftik fabrikalarının kurulması, şeker alanında ise fabrikaların yenilenmesi ve Adana’da 48.000 ton kapasiteli yeni bir kamış şekeri fabrikasının kurulması planda yer almıştır.¹¹⁷

Sanayi bakımından başat rol üstlenen Sümerbank’ın işlettiği fabrikalar beş gruba ayrılır: 1-İplik ve dokuma, kendir, suni iplik, 2-Kâğıt ve selüloz, 3-Demir ve çelik, 4-Deri, kundura ve 5-Toprak. 1948 yılı istatistiklerine göre bu fabrikaların satış hacimleri 366 milyon 378 bin, devlete ödenen vergiler ise 73 milyon 373 bin liradır. Sümerbank’a bağlı kuruluşların genişletilmesi ve yeni tesisler kurulması amacıyla 1951 yılı sonuna kadar 152 buçuk milyon lira ödenek ayrılması kararlaştırılmıştır.¹¹⁸

Tablo 2.8 1947 Vaner Planı 1948-1952

Sektörler	Toplam Harcama		Dövizle Yapılacak Harcama	
	milyon TL	%	milyon TL	%
Tarım	612	16.4	280	15.4
Büyük su işleri	155	4.2	13	0.8
Ulaştırma	1628	43.7	779	42.9
Enerji	598	16.0	327	18.0
Demir-çelik sanayi	128	3.4	93	5.1
Çimento sanayi	23	0.6	11	0.6
Diğer imalat sanayi	525	14.1	288	15.8
Madencilik	60	1.6	25	1.4
Toplam	3729	100.0	1816	100.0

Kaynak: Yahya S Tezel, Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi, 5.bs., Ankara, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2002, s.328.

Tarım ve ulaştırma yatırımlarının ağırlıkta olduğu 4 milyar lirayı bulan planda, imalat sanayinde pamuk, yün ve kenevir gibi tarımsal ürünlerin kullanıldığı üretimlere yer verilmiştir. Vaner Planı, bu yatırım programlarıyla tarımda % 6,5 sanayide % 14,8 ticarete % 10,2 diğer hizmetlerde % 1,2 mesken gelirlerinde % 5,5 ve genelde % 8 oranında yıllık büyüme hızını yakalamayı hedeflemiştir.¹¹⁹

¹¹⁷ Tekeli-İlkin, a.g.e., s.21-22.

¹¹⁸ Tansu, a.g.e., s.105.

¹¹⁹ Tezel, a.g.e., s.328.

Planın uygulanabilmesi için 1.815.836 lirası dış, 1.912.981 lirası da iç olmak üzere toplamda 3.728.817 liraya ihtiyaç duyulmuştur. Bu çerçevede, 1948-1952 devresinde dış ödemeler dengesinin 708 milyon dolar açık vereceği hesabına istinaden 648 milyon dolar dış kredi isteğinde bulunulmuştur. Buna karşın Merkez Bankası'nın döviz ve altın rezervlerini koruması amaçlanmıştır. İhracatın kademeli olarak artması ile 1946 yılında 432 milyon lira olan seviyesinden 1952'de 1 milyar 168 milyona ermesi umulmuştur. 1946 yılında 223.900 TL olan ithalatın 1947'de 564 milyona, 1948'de ise büyük bir sıçrayışla 1 milyar 245 milyona çıkması, 1950 yılında 1 milyar 382 milyon liraya ulaştıktan sonra 1952'de 1 milyar 246 milyon düzeyine gerilemesi öngörülmüştür.¹²⁰

Kişi başına ortalama gelirin yıllık ortalama % 6,5 artışla 1948'de 388 liradan 1952'de 503 liraya çıkması, yine aynı dönemde tarımsal kesimde kişi başına gelirin yıllık ortalama % 5 artışla 215 liradan 259 liraya ulaşması umulmuştur. Planın kapsadığı alanlarda çalışan işçi sayısının 130 binden 1952'de 280 bine ulaşmasıyla, istihdam kapasitesinin 150 bin arttırılması hesaplanmıştır.¹²¹

b)Türkiye İktisadi Kalkınma Planının Uygulaması

Planın Marshall yardımlarından faydalanmayı esas aldığı düşünülürse bu konuda bir etkisi olmamıştır. Planın sonraki dönemlerde Demokrat Parti tarafından uygulamaya konulduğu söylemleri gerçeği yansıtmaz. Planın içerdiği sanayi, maden ve altyapı projelerinin birçoğu İkinci Sanayi Planı ve İvedili Sanayi Kalkınma Planında yer almıştır. Bu bakımdan DP'nin uygulamalarını tek bir plana bağlamak doğru olmayacağı gibi Vaner Planını uyguladıkları da söylenemez. Örneğin, Vaner Planında demiryolu projeleri ağırlıkta olmasına rağmen DP döneminde karayollarının geliştirilmesine önem verilmiştir. İç ve dış baskılar altında CHP döneminde hazırlanan planın, kalkınmada devlet yerine özel sektöre, sanayi yerine tarıma ve finansmanda dış kaynak sağlamaya odaklanması CHP ile DP'nin Vaner Planı konusunda çelişmediğini göstermiştir.¹²²

1948 yılında 1756 olan traktör sayısının 1952'de 31.415'e yükselmesi ile planlanan 3.700 yeni traktör alınması hedefi aşılmıştır. Traktör sayısındaki bu hızlı yükseliş tarımsal gelişme hedeflerinin belirli alanlarda aşılmasına yol açmıştır. Öngörülen 250.000 pulluğa karşın temin edilen pulluk sayısı 200.000 olmuştur. 3350 biçerdöver alınması hedefine

¹²⁰ Tekeli-İlkin, a.g.e., s.22-63.

¹²¹ Tekeli-İlkin, a.g.e., s.23.

¹²² Tekeli- İlkin, a.g.e., s.24-25.

2954 alım yapılması ile yaklaşılmıştır. Hububat ekim sahası hedefine 1953'te ulaşılmıştır. 1952'de gerçekleşen hububat üretimi plan hedeflerini geçmiştir. Yağlı tohumların 1952'de 359 bin ton olan üretim hedefi 480 bin ton olarak gerçekleşmiştir.¹²³ Pamuk üretiminde 1952'de ulaşılması beklenen 360.000 hektar ekim alanı hedefi 1950 yılında 448.459 hektara ulaşılması ile aşılmıştır.¹²⁴

Milli gelirden tarım sektöründe öngörülen yıllık % 6,5 artış hızı hedefi % 5,6 olarak gerçekleşmiştir. Sanayide beklenen % 14,8 gibi yüksek bir artış hızı hedefi planlanan birçok projenin hayata geçirilememesi sebebiyle % 6,5 düzeyinde kalmıştır. Bu istatistikler ışığında Vaner Planının uygulama imkânı bulamadığı söylenebilir.¹²⁵

c) Avrupa İktisadi İşbirliği Komitesine 2. Kez Sunulan Yatırım Programı

İvedili Plan ve hazırlanmakta olan Vaner Planından izler taşıyan bir programla, Avrupa İktisadi İşbirliği Komitesine 615 milyon dolarlık kredi talebiyle başvurulmuştur. Türkiye'nin savaşın sebep olduğu yıkımın dışında kaldığı gerekçesiyle, ABD bu kredi talebini reddetmiştir. Bunun üzerine, 1948-1952 yıllarında 4 milyar lirayı bulan Vaner Planı yatırımlarından vazgeçilerek, maliyeti daha düşük yatırımların yer aldığı bir program hazırlanmak zorunda kalmıştır. Türkiye hazırladığı yeni program ile Nisan 1948'de Avrupa İktisadi İşbirliği Teşkilatı Anlaşması'na katılmıştır.¹²⁶

Tablo 2.9 Avrupa İktisadi İşbirliği Komitesine 2. kez sunulan yatırım programı 1948-1952

Sektörler	Milyon TL	Harcama dağılımı %
Tarım	101	13
Madencilik	80	11
İmalat	65	9
Elektrik enerjisi	42	6
Ulaştırma	442	61
Toplam	730	100

Kaynak: Yahya S. Tezel, Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi, 5.bs., Ankara, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2002, s.330.

¹²³ Tekeli-İlkin, a.g.e., s.25.

¹²⁴ Türkiye'de Toplumsal ve Ekonomik Gelişiminin 50 Yılı, Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara, 1973, s.123.

¹²⁵ Tekeli-İlkin, a.g.e., s.26.

¹²⁶ Tezel, a.g.e., s.329.

4 milyar lirayı bulan yatırım harcamaları, 1 milyar liranın altına indirilmiştir. İmalat sanayinde yeni projeler iptal edilmiş, İvedili Plan'a göre başlanmış projelerin tamamlanması hedeflenmiştir. Elektrik enerjisi ve sulama projelerine ayrılan ödenekler iyice azaltılmıştır. 730 milyon liralık toplam maliyette, 442 milyon lira ile karayolu öncelikli ulaştırma projeleri, en büyük paya sahip olmuştur.¹²⁷

Milletlerarası İmar ve Kalkındırma Bankası adına incelemelerde bulunan uzmanların raporlarına istinaden yayınlanan makalede, Türk sanayisine ilişkin bazı değerlendirmelere yer verilmiştir. Türkiye'nin fabrika işletmek ve ticari sahalarda meşgul olmak geçmişi olmaması neticesi devletin fabrika açıp işletmesi yaygınlık kazanmıştır. Özel girişimciler hükümetin ezici rekabetinden çekindikleri için kararsızlık içindedirler. Buna karşın hükümet, özel girişimcilerin % 50 kar getirmeyen işler ile ilgilenmediklerini ve büyük tesislere yatırımdan ürktüklerini savunmaktadır. İdari aksaklıklar, teknik gelişme ve usta işçi yetersizlikleri konularında sıkıntı çekilmektedir. Milletlerarası Kalkındırma Bankası'nın Türk sanayisinin gelişmesinde önemli katkıları olabilir. Raporun son kısmında bankanın Türkiye'ye yapacağı yardımın faydalarından bahsedilmiştir.¹²⁸

Ahmet Hamdi Başar hiçbir ülkede sanayinin Türkiye'de ki kadar perişan olmadığını ifade etmiştir. Ona göre bizdeki sanayi kapkaç sanayidir. Maliyetler yüksek olmasına rağmen en kötü kalitedeki üretimler bile sahiplerine büyük karlar temin etmektedir. Bu yüzden desteğe muhtaç olmadan yaşayacak bir sanayinin kurulmasına çalışılmalı, yeni sermaye kaynakları ve ucuz krediye olanak verecek bir düzenleme yapılmalıdır.¹²⁹

İkinci Dünya Savaşı sonrası, özel girişimcinin desteklenmesi politikası, giderek yaygınlık kazanmıştır. Devletçi yatırım programları uygulanmasına rağmen, özel sanayi kuruluşları gelişimlerini sürdürmüştür. Savaş sonrası sanayileşme politikalarında gündeme gelen, özel girişime kredi olanaklarının sağlanması konusu, 1949'da Dünya Bankası'nın bu doğrultudaki görüşleriyle daha da teşvik edilmiştir.¹³⁰

Bu girişimler, 1950 seçimlerinden önce, iç ve dış kredi imkânları sunarak, özel sanayinin gelişmesini sağlayacak Türkiye Sınai Kalkınma Bankasının kurulmasıyla sonuçlanmıştır. Sermayesinin % 75'ini özel ticari bankalar, % 15'ini ticaret ve sanayi odaları ve borsaları % 10'unu ise özel sınaî kuruluş ve kişiler oluşturmaktadır. Banka borç senedi satışı, dış krediler ve devletin sağlayacağı kaynaklardan yararlanarak sermayesini arttırabilecektir. Hükümet banka ortaklarına yıllık % 6 kar garantisi vaat etmiştir. Bunların

¹²⁷ Tezel, a.g.e., s.329-330.

¹²⁸ Ahmet Hamdi Başar, "Sanayimizin Perişan Hali", **Türkiye İktisat Mecmuası**, Sayı:18, Temmuz 1949, s.5.

¹²⁹ Başar, a.g.e., s.6-7.

¹³⁰ Tezel, a.g.e., s.333.

dışında bankanın dışalım kotalarından belirli bir payı kullanmasına da imkân tanınmıştır.¹³¹

Özel sanayinin gelişmesine katkıda bulunmak, sınaî kuruluşların yerli-yabancı ortaklığı şeklinde kurulmasını teşvik etmek ve pay senedi ile tahvillerin özel mülkiyete geçmesini sağlamak, Türkiye Sınaî ve Kalkınma Bankasının temel amaçları arasında yer almıştır. Banka orta ve uzun vadeli sanayi kredileri açarak, yeni işletmelere ortak olarak ve yeni girişimler kurarak hedeflerini gerçekleştirmiştir.¹³²

1946-1950 dönemi boyunca, sınaî gelişmede özel girişimcileri teşvik eden söylemlerde artış görülmüştür. Devletçi yatırım planları, mevcut iç ve dış siyasi yapıdaki dönüşümlerle, liberal iktisat politikalarına kaymıştır. Ancak, özel kesimin geliştirilmesine yönelik bu değişim, kamu sanayi yatırımlarının gelişmesini engellememiştir.

Sınaî üretimde dışalım yerine yerli üretim türü sanayileşmenin ilk aşaması olan temel ya da dayanıksız tüketim mallarının yerli üretimini sağlama gerçekleştirilmiştir. Sınaî üretim tüketim ve bazı ara malları alt sektörlerinde genişlemiş, buna karşın dayanıklı tüketim malı ve yatırım malları alt sektörlerinde önemli bir ilerleme kaydedilmemiştir.¹³³

4) Kalkınma Planlarının Bütçe Görüşmelerine Yansımaları

1946 yılı bütçe görüşmelerinde Maliye Bakanı Nurullah Esat Sümer savaş sonrası kalkınma plan ve programlarından bahsetmiş, iktisadi kalkınmada makineleşmenin önemine değinmiştir. Yapılan incelemelere göre madenler ve diğer alanlardaki endüstrileşme için gerekli makine ve vasıtalar için 300 milyon liralık, gemiler, liman tesisleri, lokomotifler, vagonlar, atölyeler, ocaklar ve posta telgraf malzemesi için 330 milyon liralık, demiryolları, şoseler, sular ve limanlar inşaatları için gerekli makine ve malzeme ile hidrolik ve termik santralleri için 150 milyon liralık, tarım, sağlık ve Tekel Bakanlıkları ihtiyaçları için de 120 milyon lira olmak üzere plan dâhilinde 900 milyon liralık tesisat malzemesinin ve makinenin ithal edilmesi gerekmiştir. Maliye Bakanı, gerekirse altın stoklarının kullanılacağını ve uygun şartlarda dış kredi olanaklarından faydalanılacağını açıklamıştır.¹³⁴ Kısıtlı bütçe imkânlarıyla gerçekleştirilmesi mümkün olmayan planlar sonraki yıllarda giderek önemlerini kaybetmişlerdir.

¹³¹ Kepenek, a.g.e., s.112.

¹³² A.e.

¹³³ Kepenek, a.g.e., s.115.

¹³⁴ T.B.M.M., *Tutanak Dergisi*, D:VII, C:20, s.86-87. (B:12, 17.12.1945)

1948 yılı bütçe görüşmelerinde Maliye Bakanı Halit Nazmi Keşmir, Birleşik Amerika Devletlerinin açtığı Avrupa'nın kalkınmasına yönelik krediler için hazırlanan planın uygulanması girişimlerine başladığını açıklamıştır. Üretimi arttırmaya yönelik tarım, ulaştırma, büyük su işleri, demir-çelik, çimento, çeşitli madenler ve sanayi alanlarında girişilecek faaliyetlerin tespit edilerek finansman yollarının bulunması gerektiğini ifade etmiştir. Böyle geniş kapsamlı bir plan için dış krediye ihtiyaç olduğunu vurgulamıştır.¹³⁵

4 milyon liraya yaklaşan maliyeti ile bütçenin ödeme kudretini aşan ve dış borç ile kredi temin etme girişimleri de sonuçsuz kalan İktisadi Kalkınma Planı bütçe görüşmelerinde tartışma konusu olmamıştır.

D) 7 Eylül 1946 Devalüasyonu

1) Devalüasyon Öncesi Siyasi ve Ekonomik Durum

Türkiye II. Dünya Savaşına katılmamasına rağmen savaş yıllarında ithalat ve ihracat oranlarında önemli düşüşler meydana gelmiş ve dış ticaret daralmıştır. Savaş döneminde genel bütçeden Milli Savunma Bakanlığına ayrılan ödenek arttırıldığından yatırımlara verilen ödenekler de azalmıştır.

İş gücünün temelini oluşturan genç nüfusun silah altına alınması, tarım üretiminin azalmasına ve genel olarak üretim gerilemesine yol açmıştır. Üretimin azalmasına rağmen, talebin artması ise fiyatların yükselmesiyle birlikte hayat pahalılığını doğurmuştur.

1946 yılı başında güçlü bir muhalefet partisi olarak Demokrat Partinin kurulmasının ardından baskı uygulamakla itham edilen hükümetin, devletçi ekonomi politikalarına eleştiriler artmaya başlamıştır. 1940 yılında İthalatçı Birliklerinin kurulması, 1941 Mayısında kliring, özel takas ve serbest dövizli üç ödeme sistemini içeren dış ticaret kararlarının kabul edilmesi ve ihracatta prim uygulaması devletin dış ticareti kontrol etmesine olanak sağlamıştır.¹³⁶

Savaş yıllarında dış ticaret hacmi daralmasına rağmen, ithalat olanaklarının kısıtlı olması ve dünya fiyatlarının getirdiği avantaj sayesinde dış ticaret fazlalık vermiştir. 1940

¹³⁵ T.B.M.M., *Tutanak Dergisi*, D:VIII, C:8, s.277-279. (B:23, 26.12.1947)

¹³⁶ Tezel, *a.g.e.*, s.182-183.

yılı başında 26.2 ton olan altın rezervi 1946 Eylül'ünde 210.8 tona ulaşmıştır. Para hacminde meydana gelen büyük artışla, paranın iç değerinde düşüşler görülmüştür. 1940 yılında 433 milyon 800 bin lira olan para hacmi 1945'te 918 milyon 567 bin liraya çıkmıştır. Buna karşın Türk lirasının yabancı paralar karşısındaki değeri yüksek tutulmuştur.¹³⁷

II. Dünya Savaşı sonrası Almanya ve İtalya'nın dünya ticaretinden çekilmeye başlaması, Rusya'nın Boğazlar tehdidiyle ilişkilerin bozulması, dünya siyaset ve ekonomisinde artan ABD ağırlığı ile liberal dış ticaret politikalarının ve ticaretin özgür ortamda yapılmasını sağlayacak yeni kambiyo sisteminin gündeme gelmesi, Türkiye'yi yeni şartlara uyum sağlamaya yöneltmiştir.

Savaş zamanının üretim ve dış ticaret koşullarının ürünü olan, kliring ve takas gibi serbest ticareti sınırlayan mevzuat sistemi ile iç dış fiyat düzensizliği yeni dış ticaret ilkelerine uygun olmadığından, dış ticaret ve dış kredi imkânları olumsuz etkilenmiştir. Yüksek olan ihraç fiyatlarının, barış zamanında bu seviyede kalmayacağı da hesap edilince çözüm yolu, yeni dış ticaret ve para sistemine uyum sağlama olarak gözükmüştür. Temmuz 1944'te ticareti zorlaştıran para istikrarsızlıklarının giderilmesi ve dünya ticaretinin özgür bir ortamda yapılmasını amaçlayan Bretton Woods¹³⁸ anlaşmasının kabul edilmesi, Aralık 1945'te Milletlerarası Para Sandığının kurulmasıyla sonuçlanmıştır. Para işbirliği kurma ve teşvik etme, maddi destek sağlama, altına bağlı para sistemi yerine sabit ama ayarlanabilir kambiyo kurları sistemine geçme, üye ülke parası için saptanan kıymet oranının % 10'u aşan seviyede değiştirmek için sandıkla görüşme, sistemin içeriğini oluşturmuştur.¹³⁹

Devalüasyon kararının alınmasında, ABD kredisine yönelik beklentiler dış gelişmelerin bir boyutu olarak dikkat çekmiştir. Türkiye'nin altın ve döviz rezervlerini

¹³⁷ Serkan Tuna, "Cumhuriyet Döneminin İlk Devalüasyonu 7 Eylül 1946," **Akdeniz İİBF Dergisi**, C:7, Sayı:13, Mayıs 2007, s.88-89.

¹³⁸ Dünya ticaretini serbestleştirecek bir uluslar arası ticari ve mali sistem kurmak amacıyla 1944 yılında Bretton Woods'ta bir konferans toplanmıştır. Konferansta ortaya atılan iki plandan, Avrupa merkezli bir fon kurarak çok taraflı bir takas sistemi oluşturmayı ve dış ticaret önemine göre parayı tahsis etmeyi temel alan İngiliz J. M. Keynes'in planı yerine, ABD merkezli ve ABD'nin ekonomik gücünü kurulacak para sistemine yansıtmayı hedef alan ABD'li H. B. White'in planı benimsenmiştir. Bu sisteme göre, üye ülkelerin kotaları oranında söz sahibi olacakları uluslararası bir kuruluşun emrine, ülkelerin iktisadi güçlerine göre istikrar fonu verilecek ve ödemeler dengesinde açık veren ülkeler bu fondan borç alabilecektir. White'in planı doğrultusunda 27 Aralık 1945'te IMF(Uluslararası Para Fonu) kurulmuştur. Onu ikinci temel kuruluşu olan Dünya Bankası izlemiştir. Türkiye her iki kuruluşa 11 Mart 1947 tarihinde üye olmuştur. IMF'nin görevi "*ülkelerin dış ödeme dengesizlikleri yüzünden uluslar arası ticaretin daralmasını önlemek, aynı zamanda uluslararası alanda enflasyonu engellemektir.*" Bu kuruluş aynı zamanda, dış ödemeler dengesinde sorun yaşayan ülkelere borç alma imkânı tanıyordu. Kısa vadeli, az gelişmiş ülkelerin sorunlarına çözüm oluşturmayan borçlar sunan IMF'ye karşın, 1945 yılı sonunda kurulan Dünya Bankası uzun vadeli ve yatırım amaçlı borç veren bir kuruluştur.

¹³⁹ Tuna, **a.g.e.**, s.89-90.

koruma isteği, kalkınma için iç ve dış kredi imkânlarının araştırılmasına sebep olmuştur. Devletçilik uygulamalarının devamı olan, ithal ikameci ekonomi politikalarını kapsayan yatırım planı için, ABD'den istenen 615 milyon dolarlık kredi talebi olumsuz sonuçlanmıştır.

Bu dönemde ABD ile ekonomik ve siyasi yakınlaşmayı sağlayacak bir gelişme olarak Missouri zırhlısının İstanbul'a gelişi dikkat çekmiştir. Washington Büyükelçisi Münir Ertegün'ün naşını getiren Missouri zırhlısı 5 Nisan 1946'da İstanbul'a demirlemiştir. Aynı gün ABD Başkanı Truman, Orta Doğu ve Boğazların ABD için önemini vurgulayarak gerektiğinde yardımcı olunacağını belirtmiştir. Ayrıca Truman'ın temsilcisi Weddell'in "*Missouri ile Türkiye'ye memleketlerimiz arasındaki büyük dostluğu sembolize etmek üzere geldik*" sözleri siyasi açıdan Boğazlardaki Sovyet tehdidine karşı ABD'nin Türkiye'nin yanında yer alacağını göstermiştir. Türk-Amerikan ilişkilerini geliştiren diğer bir olay ise, 7 Mayıs 1946'da, ABD'nin savaş sırasında Ödünç Verme ve Kiralama Yasası yoluyla Türkiye'ye verdiği borçların silinmesi anlaşmasının kabul edilmesi olmuştur.¹⁴⁰

Maliye Bakanı Nurullah Esat Sümer, 1945 yılı yedi aylık bütçe tasarısı sırasında dünya pazarları ile ilişkilerin geliştirilmesi konusunda çalışmaların yapıldığını, savaşın fiyatlarda meydana getirdiği baskının iç ve dış etkenlerle yakından ilişkili olduğunu söylemiştir. Paranın kıymetini belirlemeden önce, iç ve dış koşulların belirginlik kazanması gerektiğini vurgulayan bakan, bu kararlar serbest dünya ticareti ilkelerine uyum sağlanacağını da sözlerine eklemiştir.¹⁴¹

Maliye Bakanı Sümer, 1946 yılı bütçe görüşmelerinde yine bu konuya değinmiştir. Ülkedeki genel fiyat düzeyinin çok fazla artması ve milli paranın dış gücünün sabit kalmasının dış ticareti olumsuz etkilediğini belirterek, para ayarlamasının gerekli olduğunu söylemiştir. Bu düzenlemenin, iç ve dış koşullar dikkatlice incelendikten ve uygun bir zaman tespit edildikten sonra gerçekleştirilmesi gerektiğini söyleyerek, devalüasyon kararına temkinli yaklaşmıştır.¹⁴²

Ocak 1946'da açıklanan Demokrat Parti programında bu gereklilik şöyle ifade edilmiştir: "*Paramızın kıymetini, serbest piyasa döviz kıymetleriyle, memleketimizin iktisadi ve mali durumuna en uygun şekilde, ayarlamak, ve bu esas üzerinde tam bir istikrar sağlamak zarureti karşısındayız. Bu yolda gereken tedbirler bir an evvel*

¹⁴⁰ Erhan Çağrı, "ABD ve NATO'yla İlişkiler," **Türk Dış Politikası 1919-1980**, C:1., Haz., Baskın Oran, 12.bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2006, s.524-525.

¹⁴¹ Tuna, **a.g.e.**, s.95.

¹⁴² T.B.M.M., **Tutanak Dergisi**, D:VIII, C:2, Ankara, TBMM Basımevi, s.83-85.

alınmalıdır."¹⁴³ Devalüasyon kararı sonrası DP, bu madde ile çelişen söylemler kullanarak iktidara eleştirilerde bulunmuştur.

14 Ağustos 1946 tarihinde açıklanan Recep Peker Hükümetinin programında, savaş şartlarının bozduğu ticaret düzenini sağlamak için ticareti sınırlayan unsurların kaldırılması ve serbest sisteme geçiş, öncelikli ekonomik hedefler arasında gösterilmiştir. Dış ticarete, çok taraflı ve geniş sahalı mal alım satımlarına olanak sağlayan, serbest dövizle ticaret sistemine katılmanın önemine değinilmiştir.¹⁴⁴

2) Devalüasyon Kararı ve Tepkiler

ABD ile gelişmeye başlayan ekonomik ilişkiler, paranın iç piyasada aşırı değerlenmesi ve dış ticaret fazlasının yarattığı stokların belirleyici olduğu dış ticaret ortamında, 7 Eylül 1946 tarihinde devalüasyon kararı, CHP Meclis Grubunda alınır ve kamuoyuna açıklanır.¹⁴⁵

Grup toplantısında Başbakan Recep Peker ve Maliye Bakanı Halid Nazmi Keşmir, iktisadi dengeyi kurmak için yeni fiyat seviyesinin belirlenmesi gerektiğini söylemişlerdir. Böylece fiyat yüksekliğinden satılmayan ürünlerin ihraç edilebileceğini ve ithalatın genişleme imkânına kavuşacağını savunmuşlardır. Döviz primleri sistemi yerine, uygun bir seviye belirlenerek, ithalatın kolaylaştırılması da sağlanacaktır. Çok taraflı milletlerarası ticaret sistemine istikrarlı, sağlam bir para ile katılmak ve ticaretin gelişmesine katkı sağlayacağı düşünülen Bretton Woods'a uymak, kararın uluslararası boyutunun gerekçeleri olarak ileri sürülmüştür.¹⁴⁶

Yapılan Merkez Bankası açıklamasına göre, 9 Eylül 1946 tarihi itibarıyla, döviz prim uygulamasına son verilmiş, 130 kuruş olan 1 doların alış fiyatı 280, satış fiyatı da 282,80 kuruş olarak belirlenmiştir. Ticaret Bakanlığının ithalatın genişlemesine yönelik tedbirleri içeren tebliğine göre, ithalata büyük ölçüde döviz tahsis edilmesine, birçok malın ithalinin serbestleştirilmesine, İthalatçı Birliklerinin fiyat kontrollerinin kaldırılmasına ve ithal izni işlemlerinin hızlandırılmasına karar verilmiştir. Bu kararlar ihracatın ve döviz gelirlerini arttıracak yeni önlemlerin neticesi beklenilmeden alındığı gerekçeleriyle eleştirilere maruz kalmıştır.¹⁴⁷

¹⁴³ Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler 1859-1952*, 3.bs., İstanbul, Arba Yayınları, 1995, s.669.

¹⁴⁴ Arar, *a.g.e.*, s.172.

¹⁴⁵ Tuna, *a.g.e.*, s.89.

¹⁴⁶ Tuna, *a.g.e.*, s.96-97.

¹⁴⁷ *A.e.*

Devalüasyon kararı sonrası Maliye Bakanı Halit Nazmi Keşmir, savaş sırasında fiyatların gelişmiş ülkelerden çok daha fazla arttığını söyleyerek iki çözüm yolundan bahsetmiştir. İlki fiyatları geriletme anlamına gelen deflasyon yoludur. Ancak üretim ve üretici açısından kayıplara yol açabileceğinden daha gerçekçi olan para ayarlaması yoluna gidilmiştir. Böylece ihracatçıya faydalı olunacağı iddia edilmiştir. Prim sistemine son verilmesiyle % 40 ve % 48 olan ihracatın prim desteğinin % 55 olacağı, ihracat yapamama tehlikesinin kalkacağı ve ithalat olanaklarının gelişerek piyasaların rahatlayacağı açıklanmıştır. Keşmir ayrıca, para ayarlamasıyla dünya ticaretine normal usullerle katılma yolunun açılacağını savunmuştur.¹⁴⁸

Demokrat Parti muhalefeti 7 Eylül Devalüasyonunun sorgulanmasında etkili olmuştur. DP programında, para kıymetini serbest piyasa döviz kıymetleri ve memleketin iktisadi durumuna uygun şekilde ayarlamının gereğine atıfta bulunulsa da, devalüasyon kararı sonrası iktidara olan eleştirilerini yoğunlaştırmıştır.¹⁴⁹

1946 Ekim ayında yapılan DP kongrelerinde genel başkan Celal Bayar, devalüasyon kararının paranın iç ve dış değerleri arasında uyumu sağlayamadığını ve geçim şartlarının bu karardan olumsuz etkilenerek zorlaştığını savunmuştur. Sonrasında, iktisadi konularda kendilerinin de görüşünün alınacağına hem fikir olunmasına rağmen, 7 Eylül kararlarında kendilerine başvurulmaması, iç ve dış koşulların gereği gibi incelenmeden kararın uygulamaya konulmasıyla yaşam standartlarının ağırlaştırılması, eleştirilerin temelini oluşturmuştur.¹⁵⁰

3)Devalüasyon Kararının T.B.M.M.’ye Yansımaları

19.10.1946 tarihinde Demokrat Parti milletvekili Ahmet Oğuz verdiği soru önergesiyle devalüasyon kararı ve uygulamalarını meclis gündemine taşımıştır. 13.11.1946’da Maliye Bakanı Halit Nazmi Keşmir sorulara yanıt verir ve meclis karşılıklı tartışmalara sahne olur.¹⁵¹

Oğuz, paranın dış kıymetinin ayarlanmasında hangi ölçülerin temel alındığını, fiyat dengesizliğinden dolayı ihraç edilemediği söylenen ürünlerin niteliklerini, üretim vasıtaları ithali için gerekli döviz ihtiyacını, ihracatın ithali karşılması için hangi

¹⁴⁸ Tuna, a.g.e., s.97.

¹⁴⁹ Tunaya, a.g.e., s.669.

¹⁵⁰ Tuna, a.g.e., s.104.

¹⁵¹ T.B.M.M., *Tutanak Dergisi*, D:VIII, C:2, 13.11.1946, s.19.

bilgilerin mevcut olduğunu, bu kararı tamamlayan iktisadi tedbirleri, bütçeye vereceği yükü, sabit gelirliye etkileri sebebiyle yardım konusunu, ithalat ve tüketim ürünlerinde artış olacağına göre buna karşın alınan tedbirleri, piyasada altın satışındaki amaç ile emisyon ve miktarı hakkında ne düşünüldüğünü sormuştur.¹⁵²

Hükümet adına sorulara yanıt veren Keşmir, tedavüldeki para hacminin yükselmesi, ithalat olanaklarının azalması, milli savunma ihtiyaçlarının ve tüketimin artmasıyla üretimin aynı oranda gelişmemesi gibi sebeplerle fiyatlarda 4 katlık artışın görülmesinin, Türk parasının iç pazarda satın alma gücünü düşürdüğünü söylemiştir. Bununla birlikte, dış pazarlardaki satın alma gücü, kambiyo sınırlaması ve prim uygulamasıyla Türk lirasının iç ve dış değerleri arasında dengesizliğe yol açmıştır. Ayrıca, ihracat yapamama tehlikesiyle karşı karşıya kalma ve Bretton Woods anlaşmasına katılma isteği, para ayarlaması kararına yol açan diğer sebepler arasında gösterilmiştir.¹⁵³

Bakan, para ayarlamasını desteklemek amacıyla bütçe ihtiyaçlarını emisyon ve dalgalı borç yollarına başvurmadan, normal gelirlerle karşılamaya önem verildiğini açıklamıştır. İktisadi kalkınma işleri için gerek duyulduğunda, uzun vadeli ve düşük faizli borçlanmaya gidilmesi ile dalgalı borçların sistematik bir şekilde kapatılması planlanmıştır.¹⁵⁴

Ahmet Oğuz, uygulamanın üretimi ve ihracatı arttırıp üreticiyi memnun edeceği görüşüne katılmadığını ifade etmiştir. Ona göre bu karar dünya ticareti yakından takip edilmeden alınmıştır. İhracat güçlüğü çekildiği söylenmesine rağmen, verdiği rakamlarla Türk mallarına olan talebin artmaya başladığını ileri sürmüştür. Bretton Woods anlaşmasına da değinen Oğuz, şimdiye kadar serbest hareket edildiği halde, buraya katılma ile dış ticarete, kambiyo fiyatlarında ve ödeme dengesinde bağımlı hale gelineceğini ve kambiyo fiyatlarının belirli bir seviyede tutulacağını söylemiştir. İhracat, ithalatı karşılamadığına göre iktisadi faaliyetlerin devam edebilmesi için altın rezervlerinin tüketileceğini ifade etmiştir.¹⁵⁵

Oğuz'un devalüasyon kararının, iç ve dış şartlar göz önüne alındığında, yanlış bir zamanda uygulamaya konulduğu eleştirisine cevaben Bakan, kararın içerde fiyatların düşmeye, dışarıda ise yükselme eğilimi göstermeye başladığı bir anda alınması bakımından, doğru bir zamanlama yapıldığını savunmuştur.¹⁵⁶

¹⁵² Tutanak Dergisi, a.g.e., s.19-20.

¹⁵³ Tutanak Dergisi, a.g.e., s.20.

¹⁵⁴ Tutanak Dergisi, a.g.e., s.22.

¹⁵⁵ Tutanak Dergisi, a.g.e., s.28-30.

¹⁵⁶ Tutanak Dergisi, a.g.e., s.34.

Kararın alınmasından üç ay sonra gazetecilerle yaptığı bir görüşmede Başbakan Recep Peker, 7 Eylül kararlarının memleketi mutlaka daha ferahlı, daha aydınlık ufuklara götüreceğine dair sarsılmaz bir inanç taşıdığını ifade etmiştir.¹⁵⁷

Devalüasyon kararının ardından, çeşitli basın organlarında olumsuz ihtimaller göz ardı edilmemekle beraber, piyasaların olumlu tepki verdiği görüşleri ağırlık kazanmıştır. Zaman geçtikçe, dış ticarete ve ihracatta beklenen sonuçların elde edilememesi, basında ve DP söylemlerinde, karara yönelik eleştirilerin artmasına sebebiyet vermiştir. Devalüasyon kararı ve etkilerine yapılan eleştiriler, 1947 yılı ve sonrası bütçe görüşmelerinde sıkça yer bulmuştur.

Haziran 1947'de Milletlerarası Para Sandığının 1 doları 280 kuruş olarak kabul etmesi, devalüasyon kararının uluslararası düzeyde onaylanmasını sağlamıştır.¹⁵⁸

Bu dönemde diğer bir gelişme, paranın değerinde meydana gelen dış kaynaklı değişiklik olmuştur. 1949 yılında, İngiltere ve onu takip eden diğer Avrupa ülkelerinin, dolar karşısında paralarını devalüe etmelerine Türkiye'nin katılmaması, liranın Avrupa paralarına oranla % 30 değer kazanmasına yol açmıştır.¹⁵⁹

ABD ile ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi, Türk dış ticaretinin liberalleşmesi ve uluslararası ticaret kuruluşlarına katılmada önem taşıyan 7 Eylül kararları, tarımsal üretim ve ihracat artışı ile fiyat istikrarının sağlanması konularında beklentileri karşılayamamıştır. 1946 yılı sonrası ithalatın artış hızı ihracatı geçmiş, dış açıklar kronikleşmiştir.

E) CHP'nin Devletçilik Uygulamaları ve Türkiye İktisat Kongresine Yansımaları

İnönü, 1930 yılında yaptığı konuşmada, liberalizmin ülke ihtiyaçlarına ve milletin eğilimine uygun olmadığını açıklamış, ekonomide mutedil devletçi olduklarını söylemiştir. İsmet İnönü ve Ahmet Hamdi Başar iktisadi devletçilik deyimini kendilerinin kullandığını ifade etmişlerdir. Ancak 1912'de devletçilik teriminin Ahmet Cevat, etatizm teriminin ise 1910'da Osman Macit tarafından kullanıldığı görülmüştür. 1931'de CHP

¹⁵⁷ Nadir Nadi, "Devletçilik Hedefidir", *Cumhuriyet*, 04.12.1946, s.1.

¹⁵⁸ Tuna, *a.g.e.*, s.102.

¹⁵⁹ Tezel, *a.g.e.*, s.185.

programına devletçi deyimi konulmuş, 1935 Kurultayı'nda parti tüzüğüne girmiş, 1937 yılında ise anayasa ilkesi olmuştur.¹⁶⁰

Atatürk iktisat politikasındaki aksaklıkları görmüş, devletçiliğin aşırı doktriner eğilimlere araç yapılmasını uygun görmemiştir. Devletin işletmecilikte başarılı olmadığını bilen Atatürk piyasada devlet baskısının artmasından ve kamu iktisadi kuruluşlarının mali durumlarından endişe duymuştur. 1 Kasım 1937 tarihli nutkunda zorunluluk olmadıkça piyasalara karışılmayacağını, bununla birlikte piyasanın başboş bırakılmaması gerektiğine değinmiştir. Kamu iktisadi kuruluşlarının mevcut zihniyet ile gelişmesi mümkün değildir. KİT'ler kazanç değil yük olma istikametine girmiştir. Bu sebeple mali denetimleri düzenlenmelidir.¹⁶¹

Atatürk'ün ekonomi felsefesine ilişkin şu sözler zorunlu devletçilik anlayışının bir ifadesidir:

“Türkiye'nin tatbik ettiği devletçilik sistemi, XIX. Asırdan beri sosyalizm nazariyecilerinin ileri sürdüğü fikirlerden alınarak tercüme edilmiş bir sistem değildir. Bu, Türkiye'nin ihtiyaçlarından doğmuş, Türkiye'ye has bir sistemdir. Devletçiliğin bizce manası şudur: Fertlerin hususi teşebbüslerini ve faaliyetlerini esas tutmak, fakat büyük bir milletin bütün ihtiyaçlarını ve birçok şeylerin yapılmadığını göz önünde tutarak, memleket iktisadiyatını Devletin eline almak. Türkiye Cumhuriyeti Devleti, Türk Vatanında asırlardan beri ferdi ve hususi teşebbüslerle yapılamamış şeyleri bir an evvel yapmak istedi ve görüldüğü gibi, kısa zamanda yapmaya muvaffak oldu. Bizim takip ettiğimiz yol, görüldüğü gibi, liberalizmden başka bir sistemdir.”¹⁶²

Nadir Nadi Türkiye'deki devletçiliğin kendine has özelliklerini açıkladığı yazısında bizdeki uygulamaları batı dünyası ve Rusya'dan ayırmıştır. Türk ekonomisinin gelişim seyri süresince kapitalist burjuva oluşumuna fırsat vermediğini dile getirmiştir. Normal oluş şartlarının beklenmesi, endüstri mekanizmasının kurulmasını geciktireceğinden harekete geçilmiştir. Sosyal kalkınma aracı olarak ele alınan devletçilikte başlangıçta, *“Ferdin yapamayacağını devlet eliyle yapacağız, hususi sermayenin yetmediği işlere devlet sermayesi ile ulaşacağız?”* denilmiştir.¹⁶³

Nadi, iktisadi devletçiliğin yaşanan dönemin bir gereği olduğunu açıklamış ve verimlilik esasına dikkati çekmiştir:

¹⁶⁰ Sabahattin Özel, **Büyük Milletın Evladı ve Hizmetkarı Atatürk ve Atatürkçülük**, Derin Yayınları, İstanbul, 2006, s.298-299.

¹⁶¹ Feridun Ergin, “Atatürk ve İktisat Politikası”, **T.C. İ.Ü. Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yıllığı**, S:1, İstanbul, 1986, s.281.

¹⁶² Mustafa A. Aysan, **Atatürk'ün Ekonomik Görüşleri**, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul, s.44-45.

¹⁶³ Nadir Nadi, “Devletçiliğimizin Karakteri”, **Cumhuriyet**, 16.12.1945, s.1.

“Ancak şu var ki, yakın zamanlara kadar yalnız idari bir vazife gören devletin, ekonomi alanına da el uzatması, kırtasiyecilik zihniyetini oralara kadar yaymış, genişletmiştir. Bu da milli ekonomimizin verimli bir şekilde yürütmesine en büyük engeldir. Millettin parasıyla işlettiğimiz demiryolları, milletin alın teriyle kurduğumuz fabrikalar, milletin emeğiyle meydana getirdiğimiz müesseseler, halka yük olmak değil, hizmet etmek zorundadırlar. En modern ekonomi ve işletme sistemleri buralara baştan başa hâkim olmalıdır. Hususi sermayenin kazanç hırsı devlet işletmelerine her zaman yabancı ve uzak durmalıdır. Yoksa devletçiliğin ne manası kalır? Devletçiliğin başaracağı vazifelerle, hususi teşebbüslere bırakılacak sahaların da esaslı bir şekilde ayırt edilmesine bizde ihtiyaç vardır.”¹⁶⁴

Necmeddin Sadak, CHP programında yer alan ifadelerden hareketle bizdeki devletçiliğin ekonomik bir sistem değil, geri kalmış ülkeyi hızlı kalkındırmak için devlete de çalışma görevi veren bir program olduğunu açıklamıştır. “Devlet, eksik gördüğü işleri kendisi yapmak suretiyle memleketin gelişmesini hızlandırmak için devletçidir.” Bununla birlikte saha özel teşebbüslere de açık tutulmuştur. Böylece liberal sistem ile devletçiliğin birlikte uygulandığı görülür.¹⁶⁵

Hükümetin devletçiliği, bütçeye büyük bir gelir getiren sistem olarak algıladığı Başbakan Şükrü Saraçoğlu’nun şu sözlerinden anlaşılmıştır:

“Yalnız başlarına 300 milyon liraya yakın gelir temin eden Tekel ve şeker işlerimiz yakından ve diğer bir bakımdan tetkik edilecek olursa Türkiye’nin sanayide devletçi olmasının ne kadar yerinde olduğu bir kere daha anlaşılır. Tekel ve şeker fabrikaları yabancı veya yerli herhangi bir şirket elinde bulunmuş olsaydı, hiçbir vakit bu büyük rakamları devletimize temin etmek mümkün olmazdı. Bu açık hakikat bizi bundan sonra Altı okun devletçilik esası etrafında daha sıkı toplayacaktır.”¹⁶⁶

Sadak, devletçiliğin kazanç ve gelir vasıtası olarak ele alınmasının devlet sosyalizmi değil, devlet kapitalizmi olduğunu ifade etmiştir.¹⁶⁷

Ona göre, bizde devletçiliğin tarifi iyice yapılmamış, sınırları açıkça çizilmemiş, liberal sistem ile mücadele halinde olunmuş, devlet kendi sahası ile özel teşebbüs sahasını

¹⁶⁴ A.e.

¹⁶⁵ Necmeddin Sadak, “Devletçilik Siyasetimizin Gayeleri ve Hududu Üzerinde Durmak Gerekir”, **Akşam**, 16.12.1945, s.1.

¹⁶⁶ A.e.

¹⁶⁷ Sadak, **a.g.e.**, s.1-3.

iyice ayırmamış ve her istediği üretim sahasına el koyabilme hakkı ile özel sermayenin güvensizlik duymasına yol açmıştır. CHP içinde dahi bu konuda farklı görüşler bulunmaktadır. Bu sebeple, parti programında yer alan bu ana ilke yeniden gözden geçirilmeli, devletin önceliklerine ve dünyanın gidişatına göre tanımlanıp uygulanmalıdır.¹⁶⁸

7 Mayıs 1946'da kurulan Demokrat Parti'nin programında yer alan 17. madde ile DP'nin devletçilik anlayışına şu ifadelerle açıklık getirilmiştir:

*“Devletçiliği, iktisadi alanda uzun zamandan beri devam eden boşluğu bir an evvel doldurmak, iş hacmini genişleterek yurttaşların geçim ve refah seviyesini yükseltmek için, devletin, gerek doğrudan doğruya iktisadi faaliyetlere girişmemesi, gerekse nizamlama, teşvik ve yardım yollarıyla hususi teşebbüs ve sermayenin umumi menfaate en uygun şekilde ve süratle gelişmesinde vazife alması manasında anlıyoruz.”*¹⁶⁹

Programda, iktisadi hayatta özel teşebbüs ve sermayenin faaliyetinin esas olduğu ile güvenle çalışacakları şartlar ve yeni iş sahalarının sağlanması gereğine değinilmiştir. Bu sebeple devlet iktisadi faaliyetlerinin sınırları kesin olarak belirlenmelidir. Devlet özel teşebbüs ve sermayenin erişemeyeceği veya karlı görmediği teşebbüslere girişmelidir. Bunlar ana sanayi, büyük enerji santrallerinin kurulumu, demiryolu, liman, su işleri ve büyük maden ve orman işletmeleri kurulması çerçevesinde olmalıdır. Devlet girişeceği iktisadi işlerde kazanç maksadıyla değil, halk ihtiyaçlarının karşılanması gayretleriyle hareket etmelidir. Sayılanların dışındaki devlet işletmeleri özel teşebbüse devredilmelidir.¹⁷⁰

II. Dünya Savaşı koşullarının etkisiyle ekonomide yaşanan durgunluk, savaş sonrası liberal ekonomi politikalarının artarak gündeme gelmesi, Sovyet tehdidine karşı ABD'ye yakınlaşma ve ABD'nin oluşturduğu IMF ve Dünya Bankası gibi örgütlere katılarak ABD yardımlarından yararlanma isteği, iktisat politikalarında değişiklik yapılmasını tetiklemiştir.

Koyu bir devletçilik uygulaması taraftarı olan Recep Peker'in, 1946 Ağustos'unda açıkladığı hükümet programında yer alan;

¹⁶⁸ Sadak, a.g.e., s.3.

¹⁶⁹ Tunaya, a.g.e., s.664.

¹⁷⁰ Tunaya, a.g.e., s.667-668.

“İktisadi faaliyetlerimizde hususi teşebbüs ve sermayeden faydalanmak, hususi teşebbüslerle Devlet işletmeleri arasında farklı bir muameleye meydan vermemek, onların emniyetle çalışmalarına ve gelişmelerine yardım etmek, Devlet teşebbüsleriyle hususi sermaye arasında işbirliği sağlamak, Devlet işletmelerinin hususi teşebbüslerle başarılabilir sahalar yayılmalarını önlemek ve buna aykırı durumları gidermek kararındayız.”

sözleri değişen koşullara bağlı olarak iktisat politikalarının almakta olduğu yeni şekli yansıtmıştır.¹⁷¹

Nadir Nadi, Başbakan Recep Peker ile yapılan görüşmeden edindiği izlenimleri aktardığı yazısında Peker’in iktisadi manasıyla fazla geniş, fazla liberal bir politika takip etmek istediğini dile getirmiştir:

“Hükümet, bundan sonra gittikçe artan bir serbestlik rejimi kurmaya çalışıyor gibime geldi. Vakıa sayın Peker kelimesi kelimesine bu manaya gelecek sözler söylemedi. İntibai umumi olarak ileri sürülen fikirlerden ben şahsen edinmiş bulunuyorum. Belki yanılıyordur. İnşallah da öyledir.”¹⁷²

Başbakan Recep Peker, devletçiliği açıklarken önceden olduğu gibi ferdin ve özel sermayenin başaramayacağı işlerden bahsetmiş, özel sermaye ile ilgili bir soruya ise liberal iktisat mektebi kuralları çevresinde cevap vermiştir. Yazının devamında Nadi devletçilik uygulamalarını değerlendirmiştir:

“Devletçiliğimizin sınırları bahsinde “ferdin ve hususi sermayenin başaramayacağı” sahalarla yetinmek devri de artık geride kalmıştır. Devlet, ehemmiyeti günden güne artan ekonomik bir realitedir. Bizim gibi teknik ve endüstri kudreti bakımından henüz emekleme devrinde bulunan yeni bir cemiyet içinde ileri devletçilikten bahsetmek belki siyasi bir pottur. Çünkü menfaat, alışkanlık veya cehalet yüzünden birçok kimseler devletçiliği beğenmiyor, devletin iktisadi hayata müdahale etmesini istemiyorlar. Zaman zaman tatbik edilen acemice politikalar da halkı yıldırılmış, devletçiliği ferdin her işine karışan bir nevi fuzuli kumanda rejimi haline sokmuştur. Hükümetin rakı yapmasını ve gazoz satmasını elbette ne modern manada, ne de sayın Peker’in ifade ettiği manada devletçilik saymaya imkan vardır...İkinci Cihan Harbinden sonra

¹⁷¹ Korkut Boratav, **Türkiye’de Devletçilik**, 2.bs., Ankara, İmge Kitabevi, 2006, s.355.

¹⁷² Nadir Nadi, “Devletçilik Hedefidir”, **Cumhuriyet**, 04.12.1946, s.1.

cemiyetin vardığı bugünkü durum , devleti her yerde sosyalist veya hiç değilse sosyalizan bir politika gütmeye zorluyor.”¹⁷³

CHP Kurultayı öncesi, 13 Ekim 1947 tarihinde açıklanan Hasan Saka Hükümeti Programında devletçiliğe değinilmiş, devletçilik sahası ile özel sermaye ve teşebbüslere ayrılan yerlerin uzun vadeli bir planla ayrılması gerektiği ve devletin özel teşebbüsler ile kendi alanı arasında rekabet etmemesine dikkat edeceği vurgulanmıştır.¹⁷⁴

1) CHP Kurultayında Onaylanan Devletçilik Anlayışı (13 Kasım 1947)

Savaşın sona ermesiyle, iktisadi kalkınmaya yönelik sanayi programlarının hazırlamasına ağırlık verilmiştir. Bu bağlamda oluşturulan 5 Yıllık Plan Nisan 1946'da tamamlanmıştır. Büyük enerji santralleri, dokuma, çimento, demir, şeker ve tarım makinelerinin üretilmesi gibi alanlara öncelik veren bu plan, devletçilik uygulamalarının devamı niteliğinde olmasıyla dikkat çekmiştir. Planın uygulamaya konması için ABD'ye başvurulmuş, ancak bu finansman isteğine olumsuz yanıt alınmıştır. ABD'nin plan taslağını reddetmesi sonrasında açıklanan Hasan Saka hükümetinin programında, devletin özel girişimcilerle rekabet etmemeye özen göstereceğine, yerli sermaye kadar yabancı sermayeye de geniş yer ayıracağına ve teşvik edeceğine vurgu yapılmıştır.¹⁷⁵

Demokrat Partinin kurulmasıyla, özellikle bütçe görüşmelerinde, CHP iktidarlarının uyguladığı devletçilik merkezli ekonomi politikaları ağır eleştirilere maruz kalmaya başlamış ve ekonomik kötü gidiş hatalı devletçilik uygulamalarına bağlanmıştır. Bu ortamda yapılan 7. CHP Kurultayı devletçiliğin terk edilmesi anlamında önemli bir dönüm noktası olmuştur. Devletçilik ve özel sermaye karşısındaki durum yeniden açıklanmıştır.

Kurultayda CHP'nin devletçilik anlayışını yansıtan önemli kararlar alınmıştır. 7. maddede, devletçiliğin milli ekonomiyi ve yaşam şartlarını geliştirme isteğinden doğduğu söylenmiş, milli ekonomiyi ileri teknik araçlarla donatıp verimini arttırarak, yurt ekonomisine yararlı işler yapılması gerekliliğine değinilmiştir. 8. madde ile devletçiliğin yapılması gereken iş sahaları belirlenmiştir: “*Bu işler, büyük maden işletmeleri, büyük*

¹⁷³ Nadi, a.g.e., s.1-3.

¹⁷⁴ Arar, a.g.e., s.194.

¹⁷⁵ Boratav, a.g.e., s.356.

*enerji santrallerinin ve ağır endüstrinin kurulması, savunma endüstrisi, bayındırlık işleri gibi büyük teşebbüslerle, kamu hizmetlerini ilgilendiren ulaştırma ve PTT gibi teşebbüslerden ibarettir.*¹⁷⁶

9. maddede bu işlerin dışında kalan bütün ekonomik faaliyetlerin özel girişimciler vasıtasıyla kurulması, devletin bunları teşvik etmesi, koruması ve gerekli yardımları sağlaması temel alınmıştır. Özel girişimcilerin güvenli bir ortamda çalışmalarını sağlamak için yapılacak işlerin yer, zaman ve ölçülerinin milli ihtiyaçlara göre belirlenip, plan ve program olarak ilan edilmesi gerekli bulunmuştur. Özel girişimcilerin karlı bulmadığı ve sermaye olarak yetersiz kaldığı durumlarda devletin işleri üzerine alabileceği kararlaştırılmıştır. Ayrıca devletin özel girişimci mantığıyla hareket edip, ziraatta kazanç gayesi gütmeyeceği ifade edilmiştir.¹⁷⁷

10. maddede partinin, özel ve devlet işletmelerinin aynı kanun, tüzük ve kurallara bağlı olarak, eşit şartlarda çalışmalarının kabul edildiği ifade olunmuştur. “*Ekonomi işlerinde, faydası, belli ve mahdut kişilere inhisar etmemek üzere, Devletin tüzel teşebbüs kuruluşlarıyla (kooperatif ve anonim) ortaklık yapmasını caiz görürüz.*” sözleriyle, özel girişimcilerin gücünün yetmediği yerlerde, devletin bunlara ortak olarak, teşvik etmesi uygun görülmüştür.¹⁷⁸

11. maddede, halkın suistimallerden korunması için, devletin ekonomik gelişmeleri engellemeden, iktisadi sahayı düzenlemesi ve denetlemesinin lüzumuna değinilmiştir. 12. maddede, devlet ekonomi kuruluşlarının kazanç düşüncesiyle hareket etmemesi, gereksiz fiyat artışlarından ve yaşam şartlarını zora sokacak uygulamalardan kaçınması zorunluluğu belirtilmiştir.¹⁷⁹

Thornburg başkanlığındaki ABD uzman heyetinin devletçi uygulamalara tepki göstermesi ve Paris'te toplanan İktisadi İşbirliği konferansında kredi talebinin reddedilmesinden sonra, 13 Kasım 1947'de toplanan CHP kurultayında, devletçilik konusunda ciddi tartışmalar yapılmıştır. Kurultayda, devletçiliğin sınırlarının belirlenmesi, özel girişimciyi teşvik ve devlet işletmelerinin verimliliği, eleştirilerin merkezinde yer almıştır. Kabul edilen program ile uygulana gelen devletçi uygulamalardan farklı olarak, liberal ekonomi politikalarının temelini oluşturan ilkelere odaklanılmıştır.

¹⁷⁶ Tunaya, a.g.e., s.585.

¹⁷⁷ Boratav, a.g.e., s.357.

¹⁷⁸ Tunaya, a.g.e., s.586.

¹⁷⁹ Boratav, a.g.e., 358.

2) 1948 Türkiye İktisat Kongresinde Devletçilik Uygulamalarına Eleştiriler

Demokrat Parti'nin güçlü bir iktidar adayı olarak muhalefetini arttırdığı çok partili dönemde, ekonomik olduğu kadar siyasi yönüyle de dikkat çeken Türkiye İktisat Kongresi, hükümetten bağımsız olarak 22-27 Kasım 1948'de, İstanbul Tüccar Derneği öncülüğüyle İstanbul'da toplanmıştır.¹⁸⁰

Ülkenin güncel iktisadi konuları üzerinde değerlendirmeler yaparak, kalkınma için geleceğe yönelik alternatif ekonomi politikalarının belirlenmesini amaçlayan kongrenin gündem başlıkları; devletçilik ve devlet müdahalesi, dış ticaret rejimi ve vergi reformu olmak üzere üç konuyla sınırlandırılmıştır.¹⁸¹

Devletçiliğin faydaları kabul edilmekle birlikte ağır eleştiriler gündeme getirilmiştir. Devletçiliğin siyasete alet edilmesi, sınırlarının belirlenmemesi, devlet işletmelerinin verimsiz çalışarak bürokrasiyi arttırması ve özel sektörün faaliyetlerinin kısıtlanması eleştirilerin odak noktasını oluşturmuştur.¹⁸²

Ahmet Hamdi Başar, sanayileşmenin devletin yardım ve müdahalesi dışında liberal iktisadi politikalarla başarılamayacağı ve bireyci devletçilik ya da devlet sosyalizminden uygun olanın belirlenmesi gerektiği görüşünü savunmuştur. Devlet kapitalizmi uygulaması bürokrasiyi arttırıp, bireysel özgürlükleri kısıtlayan bir sistem olduğundan, bu uygulama ve lüks tüketim sanayine ağırlık verilmesi doğru değildir. Ona göre, devletçilik tamamen kaldırılmadan, uygulamada değişiklikler yapılmalıdır. Devlet kurduğu işletmeleri uygun zamanda özel girişimcilere devrederek, ekonomik alandan çekilmelidir.¹⁸³

Hazım Atıf Kuyucak, “Müdahalecilik ve bilhassa devlet işletmeciliği milli emekten ve servet kaynaklarından azami randıman sağlayan bir usul değildir ve olamaz.” sözleri ile liberal ekonomi politikalarının uygulanması gerekliliğine atıfta bulunmuştur. Ona göre, devlet özel teşebbüsün yer aldığı sanayi alanlarına girmemeli, milli savunma için gerekli kuruluşlar özel sektöre yaptırılmalı, maden işlerinde tekelci anlayıştan vazgeçilmeli ve

¹⁸⁰ Serkan Tuna, “1948 Türkiye İktisat Kongresi’nde Devletçilik Tartışmaları ve Yansımaları,” **T.C.İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Dergisi Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları**, Sayı:1, 2002, s.289.

¹⁸¹ Tuna, **a.g.e.**, s.290.

¹⁸² Tuna, **a.g.e.**, s.293.

¹⁸³ Tuna, **a.g.e.**, s.293-295.

devletin iktisadi alanda hem girişimci, hem de düzenleyici olmasına izin verilmemelidir.¹⁸⁴

Ömer Celal Sarc, devletin özel teşebbüsü esas kabul etmesine rağmen faaliyet alanlarını kısıtladığını, yaptığı işlerde kaynakları verimli kullanmayarak, sermaye ve enerjiyi israf ettiğini iddia etmiştir. Sarc'a göre devletçilik bireylere yol gösterecek şekilde uygulanmalı, altyapı ve yönetim çalışmalarına ağırlık verilmeli, devlet işletmelerine özel sektörün katılması sağlanmalı ve talep olduğunda, devlet kuruluşları özel kesime devredilmelidir.¹⁸⁵

İstanbul Tüccar Derneği tebliğinde, yanlış bir devletçilik uygulaması olarak, bireylerin yapamadıklarını yapması gereken devletin, bireylerin yapabileceği işlere el atarak devlet işletmeciliğini sürekli hale getirmesine tepki göstermiştir. Devlet işletmelerinin çoğu özel girişimciye devir edilebilecek durumdadır. Ayrıca devlet, bireylerin gücünün yetmediği işlere yönelmeli ve özel sektörü destekleyen politikalar devam ettirilmelidir.¹⁸⁶

Tekin Alp, uygulanan devletçiliğin bürokrasi saltanatından, iktisadi demokrasiye dönüştürülmesi gerektiğini belirtmiştir. Ona göre devlet genel hizmetler dışında ticari, sınai ve ekonomik işlere yönelmemeli, özel sektörü desteklerken kamu çıkarları gözetilmeli, geniş kapsamlı ekonomi planı yapılmalı ve ekonomi işlerini idari yapıdan etkilenmeden yapacak bağımsız bir organ kurulmalıdır.¹⁸⁷

İktisat Kongresinde kabul gören genel anlayış, devletçilik politikasının "liberal devletçilik" şekline dönüşmesi olmuştur. Karma ekonomi devam etmeli ancak, özel sermayenin konumu genişlemelidir. Devlet işletmelerinin özelleştirilmesi sağlanmalı, devlet müdahaleciliği en aza indirilmeli ve ekonomiyi ilgilendiren kararlar, siyasetin etkisi dışında, bağımsız bir kurum aracılığıyla "pazar ekonomisi" kuralları çerçevesinde değerlendirilmelidir. Devlet işletmeciliği kesin çizgilerle sınırlandırılarak, özel sektöre kolaylıklar sağlanmalıdır. Bu uygulamalar liberal bir karaktere sahip olduğundan, ticaret ve sanayinin daha hızlı gelişmesi mümkün görülmüştür.¹⁸⁸

Yapılan eleştiriler, devletçi politikaların uygulayıcısı olan CHP'ye karşı olumsuz tavrı göstermiştir. Bu bağlamda CHP, bürokrasiyi arttırma ve demokratik davranmama ile suçlanmıştır. Uygulanacak yeni bir devletçilik anlayışının, yeni bir siyasi irade tarafından

¹⁸⁴ Tuna, a.g.e., s.293-296.

¹⁸⁵ Tuna, a.g.e., s.294-297.

¹⁸⁶ Tuna, a.g.e., s.294-298.

¹⁸⁷ Tuna, a.g.e., s.295-296.

¹⁸⁸ Tuna, a.g.e., s.299.

harekete geçirileceği umulduğundan, başka bir siyasi oluşum önerilmiştir. Kongre, toplumsal kesimlerin ekonomik kararlara katılmaları bakımından önemli bir gelişme olsa da işçi, memur ve köylü temsilcilerinin, kongre çalışmalarına katılmaması ve görüşlerine başvurulmaması eleştiriler ile alternatif devletçilik önerilerinin ortak çıkarları yansıtmadığı sonucunu doğurmuştur. Kongre genelinde, tüccarlar ve sanayicilerin, kendilerine uygun ekonomik ve siyasal ortamın yaratılması için, iktidara ve uyguladığı devletçilik politikalarına karşı cephe aldığı görülmüştür.¹⁸⁹

3) Devletçilik Raporu

Kongre sonunda kabul edilen devletçilik raporunda, izlenmesi gereken ekonomi politikası şu sözlerle açıklanmıştır: “*Devletin iktisadi siyaseti, hususi mülkiyete dayanan, ferdin iktisadi hürriyetlerini koruyan, iktisadiyat sahasında hususi teşebbüsü esas tutan ve milli ekonomiye rehberlik eden ve içtimai adaleti ehemmiyetle ele alan bir sistem olmalıdır.*”¹⁹⁰

Devletin oluşturduğu tekellere değinilen raporda, devletin işletmeci olarak üstlendiği görevi belirli bir zaman içinde bırakıp, iktisadi sahayı düzenleme ve denetleme konularına yönelmesi ile özel teşebbüsler karşısında rakip ve denetleyici konumundan vazgeçmesi önerilmiştir.¹⁹¹

Rapora göre devletin yapabileceği işler; demiryolları, yönetimleri bağımsız olmak şartıyla limanlar ve kredi kuruluşları, PTT, radyo, önemli enerji işletmeleri, özel girişimin kanuni faaliyet sahasında yer almayan ormanlar, üreticilerin ürünlerinin değerini koruyacak kurumlar, tekel altında bulundurmamak koşuluyla posta ve yolcu gemiciliği, öğretim kurumları, özel kesimin gidemeyeceği ve ekonomik olarak geliştirilmesi gereken bölgelerdeki sanayi kuruluşlarıdır.¹⁹²

Devlet, kamu hizmeti özelliği taşımayan işletmeleri sürdürmemeli, yeni tesisler yapmamalı ve elindeki kuruluşları özel teşebbüs ve kooperatiflere devreden düzenlemeler yapmalıdır. Özel ve devlet işletmelerinin, hazırlanacak mevzuatlarda eşit hukuki ve ekonomik koşullar altında çalışmaları sağlanmalıdır. Özel girişimciye güvenle yatırım yapabileceği istikrar ortamı oluşturulmalı, milli ekonomiyi etkileyen vergi ve resim

¹⁸⁹ Tuna, a.g.e., s.300.

¹⁹⁰ A.e.

¹⁹¹ Tuna, a.g.e., s.301.

¹⁹² A.e.

sistemleri düzenlenmeli, korumacı politikaların etkisi azaltılmalı ve fazla ayrıcalığa sahip olmama koşuluyla, yabancı sermaye teşvik edilerek ülke ekonomisine katkıları temin edilmelidir.¹⁹³

4) Kongrenin Yansımaları

Kongreyi takiben 3 Aralık 1948'de, Nurettin Ünen İstanbul'da toplanan İktisat Kongresi hakkında dört sorudan oluşan bir soru önergesini meclise sunmuş ve Ticaret ve Ekonomi Bakanları tarafından cevaplandırılmasını talep etmiştir. Ünen, ekonomik kalkınmayı sağlamak için organize edilen kongrenin sonuçlarını hükümetin nasıl karşıladığını, devletçiliğin liberalizm ile sosyalizm arasındaki safhalarının incelenip hangisinin uygulanacağına karar verilip verilmediğini, İktisat Şurası oluşturma konusundaki fikirlerini ve 1950'de toplanması planlanan İktisat Kongresi hakkındaki görüşleri sormuştur.¹⁹⁴

Ekonomi Bakanı Cavit Ekin cevaben, gazetelerde kongre sonuçlarından hükümetin bilgilendirileceği haberlerinin yer aldığını, tarafsız inceleme ve eleştiriler ile bilimsel nitelik taşıyan bütün değerlendirmelerden faydalanılacağını belirtmiştir. Devletçilik anlayışlarının 1947 CHP Kurultayında belirlenen programda açıkça ifade edildiğini söyleyen Ekin, İktisat Şurası bağlamında Ekonomi Genel Meclisi kanun tasarısının meclise sunulduğunu ve 1950 yılında toplanması planlanan İktisat Kongresi ile ilgili şimdiden yargıda bulunmanın doğru olmadığını ifade etmiştir.¹⁹⁵

İktisat Kongresinde ortaya atılan eleştiri ve önerilerin etkisiyle CHP'ye yönelik olumsuz tavırda artış yaşanmıştır. Meclis içinden olduğu kadar, CHP içinde de muhalif kanat genişlemeye başlamıştır. Diğer yandan 24 Ocak 1949'da açıklanan, Şemsettin Günaltay hükümetinin programında, özel sermayenin iktisadi alanda faaliyette bulunmasını teşvik etme ve kolaylaştırma, hükümetin başlıca görevi addedilerek kongre kararları hayata geçirilmeye çalışılmıştır.¹⁹⁶

20. asır vakfının teşebbüsü ile Türkiye'ye gelen Mr. Max Weston Thornburg, yayınlanan kitabında devletçilik uygulamalarına eleştirilerde bulunmuştur. Hazırlanan sanayi planlarını fazla iddialı bulmuş, sanayinin ilk aşamalarını geçmeden demir-çelik

¹⁹³ A.e.

¹⁹⁴ T.B.M.M., *Tutanak Dergisi*, D:VIII, C:14, B:17, 10.12.1948, s.92.

¹⁹⁵ *Tutanak Dergisi*, a.g.e., s.93.

¹⁹⁶ Arar, a.g.e., s.207.

endüstrisi, motor ve uçak fabrikaları gibi abartılı projelerin meydana getirilmek istenmesini doğru addetmemiştir. Buna karşın farklı bir devletçilik siyasetinin izlendiğini şu sözler ile açıklamıştır. “Türkiye’de gördüğümüz şey planlaştırılmış bir ekonomiye benzemeyip, daha fazla sermayenin çoğunu hükümetin temin ettiği fena idare edilen bir kapitalist ekonomiyi andırmaktadır.” Şahsi teşebbüse önem verilmesi gerektiğini açıklayan Thornburg, özel teşebbüsler kadar verimli işletilmeleri ve onlar kadar ucuza üretim yapmaları kaydıyla devlet teşebbüslerinin varlığını sürdürmesine sıcak bakmıştır.¹⁹⁷

Nadir Nadi, Yavuz Abadan’ın Ulus gazetesinde çıkan bir yazısına istinaden devletçiliği şu sözler ile tanımlamıştır:

*“Devletçilik, ne sadece hususi sermayenin başaramayacağı faaliyetleri devlete hasretmek, ne de halkı bir nevi vergiye bağlamak usulüdür. Devletçilik, milli kalkınmayı hızlandıracak şuurlu bir hamle olduğu kadar, iktisadi ve dolayısıyla içtimai eşitliği nispeten sağlayacak vasıtalardan biridir. Umumi hizmetlerin ve milli müdafaa ile yakından ilgili istihsal alanlarının –kazanç fikrine yer verilmeksizin- makul bir programa uyularak zamanla devlet elinde toplanması doğrudur ve lazımdır.”*¹⁹⁸

CHP iktidarı, devlet işletmeciliğinin terk edilmesini isteyen muhalefet karşısında, kongrede alınan kararları uygulama çabası içine girmiştir. Bu bağlamda, 1947 CHP Kurultayında kabul edilen devletçilik politikalarının, 1948 Türkiye İktisat Kongresinde büyük ölçüde benimsenmemiş olması dikkat çekicidir. Hâlbuki önceki yıllara göre CHP Kurultayında devletçilik politikasında önemli değişiklikler meydana getirilmiştir. Korkut Boratav'a göre, devletçiliğin resmen tasfiyesinde adım adım gidilen yolda, en önemli aşama 1947 CHP Kurultayı olmuştur. Çünkü kurultay ile devlet işletmeciliğinin sınırları belirlenmiş ve özel sektöre ağırlık veren ekonomi politikalarının uygulanması kabul edilmiştir.¹⁹⁹

Nadir Nadi yazısında ekonomik devletçiliği eleştirenlere cevap vermiştir. Onlara göre devletçilik girişimcilik hürriyetini baltalar ve milletin emeklerinin harcandığı büyük bir kırtasiyecilik yüküne yol açar. Buna karşın şahsi teşebbüsü ön plana çıkaran liberalizm sayesinde ülkeyi kısa zamanda kalkındırmak mümkün olacaktır. Nadi, yaklaşık 50 yıldır

¹⁹⁷ Osman Okyar, “Mr. Thornburg ve Türk Ekonomisi”, **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, C:9, S:Temmuz 1948, s.288-293.

¹⁹⁸ “Devletçilik”, **Akşam**, 05.02.1949, s.3.

¹⁹⁹ Boratav, **a.g.e.**, s.354.

sosyalist veya sosyalizan akımların güçlendiğini, en liberal ülkelerde bile eski liberalizmin uygulanmadığını ifade etmiştir. Örneğin İngiltere’de kömür madenleri, demiryolları ve bazı kredi kuruluşları millileştirilmiştir.²⁰⁰

Nadi, yazısını şu sözler ile sürdürmüştür:

“Bu şartlar altında bizim hala devletçilik şöyledir, liberalizm böyledir gibi nazari tartışmalarla vakit geçirmemiz doğru olmasa gerekir... Programsız ve istikrarsız bir devletçilik politikası yüzünden şimdiye kadar gerçi birçok işlerimizin aksamasını önleyemedik. Bununla beraber, yirmi beş yıl içinde ekonomi alanında kazandığımız başarıları da gene o yarım yamalak yürüttüğümüz Devletçilik politikasına borçlu olduğumuzu unutmamalıyız. Bizde devlet önayak olmasaydı, hangi hususi sermaye demiryollarımızı yapar, Karabük tesislerini kurar, kâğıt ve şeker fabrikalarını meydana getirirdi? Bunu söylerken her ele aldığı işi mutlaka Devlet yürütmelidir demek istemiyorum.”

Nadi’ye göre; Devletçiliğin liberalizmden ayrılan başlıca özelliği olan kazanç hırsına kapılmadan sadece genel menfaat kaygısı ile hareket etmesi, devletin kendi başına yapması gereken ve özel sermayeye bırakmak ile birlikte kontrol altında bulundurması gerekli işlerin iyi bir programa bağlanamaması, yirmi beş yıldır en büyük eksiğimiz olmuştur.²⁰¹

Demokrat Partinin programında yer aldığı gibi, liberal ekonomi politikalarına ağırlık verilerek, devletçilik uygulamalarının en aza indirilmesini hedefleyen İktisat Kongresi, CHP iktidarına karşı ciddi bir muhalefet oluşturmuştur. Bu muhalefet ticaret ve sanayi kesiminin ekonomik ve siyasal bakımdan CHP’den uzaklaştığını ortaya çıkarmıştır.

1950’de iktidara gelen DP’nin hükümet programında, devlet müdahalelerini en düşük seviyeye indirmeye ve iktisadi alanda devlet sektörünü mümkün mertebe daraltmaya önem verilmiştir. Buna karşın, özel teşebbüse güven ortamı sağlayarak ve yardım ederek gelişmesini hızlandırmak temel amaç olmuştur. Devlet sadece özel sermayenin yapamayacağı ve kamu hizmeti özelliği taşıyan alanlarda faaliyet gösterecektir. Çünkü özel mülkiyet ve hürriyete dayalı bir ekonomi rejiminde iktisadi sahanın hususi teşebbüse ait olması lazımdır. Programın devamında kamu hizmeti özelliği taşımayan alanlarda işletmeciliğe girişilmeyeceği, bu alanların dışındakilerin zamanla özel teşebbüse devrine çalışılacağı ifade olunmuştur. Ayrıca devlet iktisadi teşekküllerinden

²⁰⁰ Nadir Nadi, “Kusur sistemde mi?”, **Cumhuriyet**, 12.02.1949, s.1.

²⁰¹ Nadi, **a.g.e.**, s.3.

iktisadi bünyede ağırlık yapanları ve lüzumsuz görülenleri lağvetmek kararında bulunduğu açıklanmıştır.²⁰²

1950 seçimleri sonrası toplanan 8. CHP Kurultayı'nda İsmet İnönü, memleketin idaresi için izledikleri politikanın faydalı olduğunu açıklamıştır. En çok eleştirildikleri ekonomik durum konusunda devletçiliği şu sözler ile savunmuştur:

“Bizim devletçiliğimiz bu memleketi daha evvel hiçbir zamana nasip olmamış derecede imar etmiştir. Vücuda getirdiğimiz eserlerin imkânlardan az olduğu iddiası ispata muhtaçtır... Biz o kanaatteyiz ki, mutedil bir Devletçi politika takip olunmadan Anadolumuz gelecekte de imar edilemez... Taliin garip bir tecellisidir ki biz birçok yerlerimizde, oralara fabrika yapmadığımız, şehirlerine su getirmediğimiz için rey almadık. Ve bize verilmeyen reyler bir yerde Devlet eliyle fabrika ve büyük küçük eser yapmayı serbest teşebbüs fikrine uygun bulmayanlara verilmiştir. Memleketin bu anlayıştan uyanacağını ve bizim prensiplerimizin ve gayretlerimizin faydalarını takdir edeceğine emniyetle bekleyebiliriz. Bugün yeryüzünde ekonomide kendi ölçüsüne göre bir hudut dahilinde Devletçi olmayan memleket kalmamıştır... bizim için de ekonomide devletçi sistemin ruhu, serbest teşebbüsle devlet teşebbüsünün hududunu kendi imkanımıza ve ihtiyacımıza göre isabetle tayin etmek meselesidir. Bu tayin ile biz çok uğraştık. İktidar, bu çalışmada devam ederse memleket fayda görebilir.”²⁰³

F) Truman Doktrini

Şubat 1947'de İngiltere'nin ABD Dışişlerine sunduğu notalar ile İngiltere'nin Yunanistan ve Türkiye'ye yaptığı yardımı ekonomik sıkıntıları sebebiyle sürdürmeyeceği açıklanmıştır. Bu sebeple Batı savunması için gerekli olan askeri ve ekonomik yardımların ABD vasıtasıyla devam ettirilmesi istenmiştir. ABD Başkanı Truman Yunanistan ve Türkiye'ye öngörülen yardım kararını onaylamıştır.²⁰⁴

ABD Dışişleri Bakanı Marshall Türkiye'ye yapılacak yardımı şu sözlerle gerekçelendirmiştir:

“Türkiye’de sorun biraz farklı. Sovyetler yürüttükleri sınır savaşıyla Türk ordusunu tümüyle silah altında tutarak, ülkenin ekonomisine mevcut demode yapısı nedeniyle uzun süre dayanamayacağı bir yük bindirmiştir. Ülkenin iki şeye ihtiyacı vardır, üretkenliği arttırmak için

²⁰² Arar, a.g.e., s.215-216.

²⁰³ Tunaya, a.g.e., s.600.

²⁰⁴ Rifat Uçarol, **Siyasi Tarih**, 4.bs., İstanbul, Harp Akademileri Basımevi, 1987, s.534.

mali destek ve askeri kuvvetlerin daha az personel ile aynı etkinlikte olmasının sağlanması amacıyla yönelik yardım. İngiltere'nin durumu göz önüne alındığında buna da etkili yardımı yalnızca A.B.D verebilir. Askeri otoritelerimiz Türkiye'nin bütünlüğünün korunmasının tüm Doğu Akdeniz ve Orta Doğunun bağımsızlığı için temel teşkil ettiği görüşünde birleşmişlerdir.”²⁰⁵

Türkiye'ye istenecek yardım miktarının belirlenmesinde, Genel Kurmay Başkanlığının 23 Ağustos 1946'da ki bildirisinden yararlanılmıştır. Yardımın amacı Türkleri Sovyetlerin baskılarına karşı direnmeye teşvik etmek ve Türkiye'nin askeri kabiliyetini bu saldırılara direnebilecek şekilde iyileştirmek olmuştur.

Bildiriye göre Türkiye'ye yapılacak yardımda dikkate alınması gereken hususlar:

- a) *En büyük önem Kara kuvvetlerine ve hava saldırısına karşı savunmaya verilmeli.*
- b) *Organizasyon ve donanım Türk topraklarında etkili bir savunma hareketine yönelik tasarlanmalı.*
- c) *Türkiye'nin operasyonlar düzenleyerek ve kendi cephesini geliştirerek silah ve donanım oluşturması için desteklenmesini öngören bir programa yönelik ciddi düzenlemeler yapılmalı.*
- d) *Türkiye'ye ekonomik yardım bir askeri destek paketi ile bütünleştirilmeli.*
- e) *Türklerin bazı önemli donanım parçalarında kendi başına yeterli olması zaman alacağı benziyor. Görünüşe bakılırsa bu eksiklikleri giderebilecek tek elverişli kaynak A.B.D. ve İngiltere'dir.²⁰⁶*

ABD ile SSCB arasındaki işbirliği 1947 yılı başından itibaren giderek bozulma eğilimi göstermiştir. Amerikan halkında başlayan kızıl tehlike ve komünizm korkusu ile 12 Mart 1947'de Başkan Harry Truman'ın kongrede yaptığı ve daha sonra Truman Doktrini olarak adlandırılacak konuşma, iki kutuplu dünyanın sinyallerini vermiştir. Truman konuşmasında, Yunanistan hükümetinin mali yardım talebinden, İkinci Dünya Savaşında uğradığı yıkımdan ve varlığının komünist tehlikesi altında olduğundan bahsetmiştir. Devamında Türkiye'nin ABD için önemine değinerek, Yunanistan gibi Türkiye'ye de yardım yapılmasını istemiştir.²⁰⁷

Buna göre Yunanistan'a 350 milyon doları geçmemek üzere Türkiye ile birlikte toplamda 400 milyon dolar yardım yapılmalı ve ABD askeri personeli, yardımın kullanılması ile eğitim konusunda destek olmalıdır. Komünistlerin Batı Avrupa'da artan

²⁰⁵ Metin Yılmaz, “Marshall Yardımı ve Türk Silahlı Kuvvetleri,” **T.C.Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü**, İzmir, yayınlanmamış yüksek lisans tezi, 2000, s.73.

²⁰⁶ Yılmaz, **a.g.e.**, s.73-74.

²⁰⁷ Çağrı, **a.g.e.**, s.528-529.

gücü ABD'yi Yunanistan'daki bu tehlikeyi engellemeye sevk etmiştir. Türkiye'nin yardım kapsamına alınması da Sovyetler ile ilişkilidir. Truman'ın "*Türkiye'nin milli bütünlüğü Orta Doğu nizamı için şarttır*" ifadesi petrol yataklarını denetim altında bulundurmada, üç kıtanın birleştiği yerde bulunan Türkiye'nin önemini vurgulayarak, Sovyetlerin buradaki emellerine karşı Türkiye'nin destekleneceğini göstermiştir. Sovyetler ise Truman Doktrini kapsamında Yunanistan ve Türkiye'ye yapılacak yardımı, meydan okuma olarak yorumlamıştır.²⁰⁸

24 Nisan 1947 tarihinde Cumhuriyet gazetesinde yayınlanan Yardım Tasarısı'nın 3. kısmında, yardımı talep eden hükümetlerin aşağıdaki şartları kabul etmesi gerekli görülmüştür:

a) *Yardımdan hakikaten istifade edilip edilmediğini ve yardımı alan hükümetin taahhüdüleri ile mutabakat halinde olup olmadığını müşahede maksadı ile Birleşik Amerika hükümetinin resmi memurlarının serbestçe girip çıkmalarına müsaade etmek.*

b) *Yardımanın kullanılmasını serbestçe müşahede etmek ve müşahedelerini serbestçe nakletmek için Birleşik Amerika hükümetinin matbuat ve radyo temsilcilerine müsaade etmek.*

c) *Bu kanuna göre verilmiş mal, hak veya herhangi bir eşya veya malumatı Birleşik Amerika devlet başkanının rızası olmadan devretmemek; yardımı alan hükümetin resmi memuru, müstahdemi veya mümessili olmayan bir kimsenin bu nevi eşya ve malumatı kullanmasına veya bu gibi kimselere bu nevi eşyanın verilmesine veya bu gibi malumatın ifşasına Cumhur Başkanının rızası olmadan müsaade etmemek.*

d) *Bu kanuna göre alınan bir eşya, hizmet veya malumatın emniyeti için, ABD başkanı tarafından talep edilmiş gibi, icab eden emniyet tedbirlerini almak.*

e) *Bu kanun gereğince verilecek borç, kredi, hibe veya başka suretle yapılacak mali yardımın hiçbir kısmı ile, yabancı bir hükümetten alınmış bir borcun esas veya faizi için ödemedede bulunmamak...*²⁰⁹

30 Nisan 1947'de Başbakan Recep Peker ile ABD Büyükelçisi Edwin C. Wilson yardımın hangi alanlara ve ne şekilde gerçekleşeceği konusunda yaptıkları görüşmede, yardımların yalnız milli savunma ile ulaştırma araçları, yol inşaatı, hava alanları ve liman tesisatı gibi alanlarda kullanılmasını öngörmüşlerdir.²¹⁰

²⁰⁸ Çağrı, a.g.e., s.529-531.

²⁰⁹ Eminaalp Malkoç, "Türk Basınında Truman Doktrini ve Türkiye'ye Amerikan Yardımları (1947-1950)", T.C. İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları, Sayı:9, Yıl:5/2006, s.101.

²¹⁰ Malkoç, a.g.e., s.99.

Kongrede yapılan görüşmeler sonucunda Yunanistan'a 300 milyon, Türkiye'ye ise 100 milyon dolarlık yardım yapılması kabul edilmiştir. Ayrıca yardım amaçlı, ABD personelinin gönderilmesi ve yardım malzemelerinin, ABD izni olmadan başka ülkelere verilmesinin yasaklanması kararlaştırılmıştır. Böylece "Yunanistan ve Türkiye'ye Yardım Yasası" Truman'ın onayıyla 22 Mayıs 1947'de yürürlüğe girmiştir.²¹¹

TBMM'ye, anlaşmanın onanmasına dair sunulan kanun tasarısında, Türkiye'ye yapılacak yardım anlaşmasının gerekçesi şu sözlerle ifade olunmuştur:

*"Bu anlaşma Türkiye'nin hürriyetini ve bağımsızlığını koruyan güvenlik kuvvetlerinin takviyesini sağlamak suretiyle dünyanın halen içinde bulunduğu siyasi istikrarsızlık karşında Türkiye'nin arazi bütünlüğünü ve egemenlik haklarını koruyabilecek bir durumda bulunmasına yardım edecek ve aynı zamanda memleketimizin ekonomisindeki düzenin devamına da yarayacaktır."*²¹²

12 Temmuz 1947'de Başbakan Hasan Saka ve ABD Büyükelçisi Wilson tarafından imzalanan Türkiye'ye yapılacak yardım hakkındaki anlaşma 1 Eylül 1947'de T.B.M.M.'de yapılan görüşmenin ardından onaylanmıştır. Saka mecliste yaptığı konuşmada, yardımdan faydalanacak memleketlerin bağımsızlığının ve iktisadi serbestliğinin tehdit altında kalmasına yol açacak hükümlerin anlaşma metninde bulunduğu eleştirilerinin gerçeği yansıtmadığını ifade etmiştir. Yapılan incelemeler sonucunda "...Amerikanın ne kadar hüsnü niyet hareket ettiğini yakından müşahede etmiş bulunuyoruz." sözleriyle Amerika'ya duyduğu güveni dile getirmiştir.²¹³

Nihat Erim Amerika'nın öncülüğünü yaptığı fikirlerin Cumhuriyet hükümetleri tarafından da benimsendiğini belirtmiş, Türkiye'nin ve dünyanın maruz kaldığı tehditlerin ABD vasıtasıyla önlenebileceğine vurgu yapmıştır. Ona göre bu anlaşma "*Türk-Amerikan yakınlaşmasının ve münasebetlerinin inkişafının temeltaşı telakki edilmelidir.*" Kasım Gülek anlaşmayı bütün dünyada demokrasiyi ve barışı sağlayacak bir yardım olarak ele almakla birlikte yapılacak yardımın "...bağımsızlığımıza zerre kadar dokunur bir tarafı olmadığını..." vurgulamış, amacın Türkiye'nin güvenliğinin ve ekonomisinin kuvvetlenmesi olduğunu söylemiştir. Demokrat Partili Enis Akaygen de kalkınmayı kolaylaştırmak için yapılan yardımı memnuniyetle karşıladıklarını ifade etmiştir.²¹⁴

²¹¹ Çağrı, a.g.e., s.531-532.

²¹² T.B.M.M., *Tutanak Dergisi*, D:VIII, C:6, B:79, S.Sayı:233, s.1.

²¹³ T.B.M.M., *Tutanak Dergisi*, D:VIII, C:6, B:79, 01.09.1947, s.553.

²¹⁴ *Tutanak Dergisi*, a.g.e., s.554-556.

Türkiye'nin yardımı kabul etmesinde siyasi ve ekonomik koşulların doğurduğu belirsizlikler önemli rol oynamıştır. Türkiye, savaş sonrası Sovyetlerin Boğazlar meselesindeki talepleri ve tehditkâr tavrı karşısında uzun süre yalnız kalmıştır. Başlangıçta ABD ile iyi ilişkileri olan Sovyetlerin yarattığı tehlikenin artması ve Missouri zırhlısının İstanbul'a gelmesiyle hız kazanan ABD-Türkiye yakınlaşması Truman Doktrini ile pekiştirilmiştir.

Türkiye'ye, 1 Temmuz 1945 ile 30 Haziran 1947 arası dönemde, 100 milyon doları bağış, 41 milyon doları kredi olmak üzere 141 milyon dolar değerinde yardım ayrılmıştır. Aynı dönemde kullanılan kredi miktarı ise 6 milyon dolar olmuştur.²¹⁵

Savaş sırasında ABD'nin verdiği 95 milyon dolarlık askeri malzeme yardımı, savaşın bitmesiyle kesilmiştir. Türk ordusunun modernleşmeye duyduğu ihtiyacı karşılamak bakımından bu yardımın önemli bir fırsat olacağı düşünülmüştür. Bu sebeplerle Türkiye, 12 Temmuz 1947 tarihli anlaşma ile askeri malzemeleri içeren yardımı almayı kabul etmiştir.²¹⁶

Anlaşmanın 2. maddesinde, yardımın mali koşullarının belirlenmesinde iki hükümetin ortak karar alacağı, yardımın amaçları dışında kullanılmayacağı ve yardım kullanımının ABD'li görevlilerin denetimine açık olduğu belirtilmiştir. Bu madde ile Amerikalı görevlilerin yetkileri ön plana çıkarılmış ve ABD'nin Türkiye üzerinde etki sahibi olması kolaylaşmıştır.²¹⁷

Yardım hususunu incelemek için Amerika'dan gelen ilk askeri heyet General Oliver başkanlığında 22 Mayıs 1947'de Türkiye'ye gelmiştir. Araştırmaların sonucunda ulaştırma araçlarının yetersizliğine değinilmiş, geniş bir yol ağının lüzumu, ekonomiyi kaldırmak için sanayi yerine tarıma önem verilmesi önerilmiştir. Demiryolu inşa ve işletme maliyetinin yüksek olacağı gerekçesiyle karayolu inşaatına ağırlık verilmesi vurgulanmıştır. Demiryolları üzerinde araştırmalar yapan M. Kirk raporlarında yeni demiryolundan ziyade bunları besleyecek şose yollara duyulan ihtiyacı dile getirmiş, köyleri demiryolları ve pazarlara bağlayan yollar ile iktisadi gelişmenin mümkün olacağını açıklamıştır. Bayındırlık Bakanı Kasım Gülek, bu görüşlerin de etkisiyle Amerikan yardım malzemesinin bir bölümünün yol inşaatında kullanılacağını ifade etmiştir.²¹⁸

²¹⁵ Yılmaz, a.g.e., s.85.

²¹⁶ Çağrı, a.g.e., s.533.

²¹⁷ T.B.M.M., **Tutanak Dergisi**, D:VIII, C:6, B:79, S.Sayı:233, s.6.

²¹⁸ Malkoç, a.g.e., s.105.

Truman 16 Şubat 1948'de Türkiye ve Yunanistan'a daha fazla ödenek ayrılmasını talep etmiştir. Marshall, 275 milyon dolarlık ek tahsisatın gerekliliğinden bahsetmiş, bunun 75 milyon dolarlık bölümünün Türkiye'ye yapılmasını öngörmüştür. Amerikan Senatosu 23 Mart 1948'de ek yardım tasarısını onaylamıştır.²¹⁹

Türkiye ve Yunanistan'a yapılan bağımsız programa bağlı olarak yürütülen yardımlar 1948'de, yürürlüğe giren "Dış Yardım Kanunu" kapsamına alınmıştır. Bu kanun ile Türkiye ve Yunanistan'a 225 milyon dolarlık yeni bir ödenek tahsis edilmiştir. 4 Nisan 1949'da kurulan NATO'ya üye devletlere askeri yardım için çıkarılan, 6 Ekim 1949 tarihli kanun ile Batı Avrupa devletlerine 500 milyon dolar ayrılmıştır. Türkiye ve Yunanistan NATO üyesi olmamalarına rağmen, bu kanun içine alınmış ve kendilerine 211.370.000 dolar değerinde yardım yapılması öngörülmüştür. Türkiye, NATO'ya katılana dek bu kanun kapsamında ayrı bir yere konulan ödeneklerden yararlanmışır.²²⁰

Truman, 16 Şubat 1948'de yardım programının uygulanmasına yönelik Kongre'ye sunduğu raporda, 1947 yılı sonuna kadar Türkiye için 19 milyon dolar değerinde askeri malzeme siparişinin verildiğini ve ayrılan 100 milyon dolarlık ödeneğin yolların düzenlenmesi ve ordunun modernleştirilmesinde kullanılacağını açıklamıştır. 4 Ekim 1948'de sunulan raporda, Türkiye'ye 30 Haziran 1948 itibariyle 75.250.000 dolarlık teslimatın yapıldığı açıklanmıştır. 6 Aralık 1948 tarihli raporda Truman, Amerikan yardımının Türkiye'deki iktisadi çözümleri önlediğini ve komünizme karşı direncini arttırdığını ifade etmiştir. Raporda ayrıca yardım programı gereğince Türkiye'ye 117.730.000 dolar tahsis edildiği belirtilmiştir. Truman Mart 1949'da sunduğu raporda, 31 Aralık 1948 tarihine kadar Türkiye'ye toplamda 96.870.000 milyon dolarlık yardım yapılmış olduğunu açıklamıştır.²²¹

Raporun Türkiye'ye ait olan kısmı şu sözleri içermiştir: "*Türkiye, Rusyanın toprak isteklerini hiçbir şüpheye mahal bırakmayacak surette reddetmek ve enerjik askeri tedbirler almak suretiyle bütün dünyanın hayranlığına hak kazanmış ve kendisine karşı girişilecek tecavüze elindeki vasıtaların hepsi tükeninceye kadar mukavemet göstereceğini kesin bir tarzda anlatmıştır.*" Abidin Daver yazısının devamında Türkiye ve Yunanistan'a yapılan yardımları karşılaştırmıştır. Bu zamana kadar Türkiye'ye yapılan 96,5 milyon dolarlık yardıma karşın Yunanistan'a yapılan yardım 289,5 milyon doları bulmuştur.

²¹⁹ Malkoç, a.g.e., s.113.

²²⁰ Yılmaz, a.g.e., s.180.

²²¹ Malkoç, a.g.e., s.115-117.

Yunanistan'a yapılan yardımı çok görmemekle birlikte stratejik önemi daha fazla olan Türkiye'ye ayrılan ödeneğin azlığını eleştirmiştir.²²²

Açıklandığı üzere özellikle deniz ve hava ordularının takviyesi için daha çok ve hızlı yardıma ihtiyaç duyulduğunu belirten Daver, iktisadi kalkınmaya da temas etmiştir:

*“İktisadi kalkınma bakımından da aynı temennileri izhar etmek isteriz. Çünkü bu hususta da tatmin edilmiş değiliz. 90 milyon istediğimiz halde 30 milyona indirilen bu yardımın da diğer devletlere yapılan yardımlarla kıyas edilemeyecek kadar az olduğu meydandadır. Bizden beklenen işler büyüktür. Yardımlar da büyük olmalıdır.”*²²³

1947-1949 yıllarında, Truman Doktrininin askeri malzeme yardımları da dâhil olmak üzere Türkiye'ye yapılan ABD yardımının toplamı 152 milyon 500 bin dolar olmuştur. 147 milyon 500 bin doları kara, deniz ve hava kuvvetlerinin modernleştirilmesi, 5 milyon doları ise yol yapım çalışmaları için kullanılmıştır. 1947-1951 yılları arasında yapılan Amerikan askeri yardımının toplamı 400 milyona ulaşmıştır.²²⁴

Yapılan askeri yardımlara rağmen bütçe giderlerindeki milli savunma payı önemini korumuştur. Bu bakımdan Demokrat Parti milletvekilleri milli savunmaya ayrılan ödeneklerin çokluğunu bütçe görüşmelerinde sık sık gündeme getirmiş, diğer bakanlık ve yatırım sahalarına daha fazla ödenek ayrılması gereğine işaret etmişlerdir. Truman Doktrini kapsamında alınan askeri yardımlar, milli savunma giderlerinde beklenen kısıntıların yapılmasına olanak vermemiştir.

Yardım kapsamında verilen askeri malzemenin büyük kısmı savaşta kullanılmış olmasına rağmen, Türk ordusunun elindeki silahlardan daha modern olma özelliği ile ordunun gelişimine katkıda bulunmuştur. Diğer yandan yardım, Türkiye'nin ekonomik ve siyasal bağımlılığını arttıran bir gelişmeye yol açmıştır. 100 milyon dolarlık askeri malzemenin bakım ve yedek parça ihtiyaçlarının yalnız ABD'den karşılanması, bu malzemelerin kullanımında ABD'ye muhtaçlığı arttırmıştır. Karşılıksız olarak verilmesine karşın, bakım ve yedek parça giderleri için yılda 143 milyon dolar harcanması gerekmiştir. Bu masraf dolar rezervlerinin azalmasına, savaşın bitmesine rağmen milli savunma giderlerinin bütçedeki oranını korumasına ve ABD'den yapılan ihracat arttıkça dış ticaret açığının yükselmesine sebebiyet vermiştir. Bu bağlamda Türkiye'nin askeri ve

²²² Abidin Daver, “Amerikan Askeri Yardımı Arttırılmalıdır”, **Cumhuriyet**, 22.03.1949, s.1-3.

²²³ Daver, **a.g.e.**, s.3.

²²⁴ Çağrı, **a.g.e.**, s.534-535.

ekonomik olarak dışa bağımlı hale gelmesinin temelinde, Truman Doktrini ile artan yardımların önemli rolü olmuştur.²²⁵

G) Marshall Planı

II. Dünya Savaşında büyük yıkımlara uğrayan Avrupa'ya karşın, Sovyetler ve komünistler güç kazanmış, komünizm propagandası etkisini arttırmıştır. Altı yıl süren savaşta, ekonomik kaynaklarını büyük ölçüde yitiren Avrupa, üretim yapamaz hale gelmiştir. Avrupa'yı siyasal ve ekonomik işbirliği altında güçlendirerek, Sovyetlerin karşısına etkin bir kuvvet olarak çıkarma isteğinde olan ABD, savaşın sona ermesiyle Batı Avrupa'ya önemli miktarda yardımda bulunmuştur. Haziran 1945'ten 1946 yılı sonuna kadar Amerika'nın Batı Avrupa'ya yaptığı ekonomik yardım tutarı 15 milyar doları bulmuştur.²²⁶

Ancak, bu yardımlar bütçe açıklarını kapatmaya ve ithalata ayrıldığı için ileriye dönük yatırım ve kalkınmayı sağlamaktan uzak kalmıştır. Ayrıca, ABD mallarına iyi bir pazar oluşturan Avrupa'nın, yeniden büyük miktarlarda alım yapması sağlanmalıdır. ABD, ihracatı ile ithalatı arasındaki büyük farkı, Avrupalıların gelir düzeylerini ve üretimlerini arttırarak kapatmak istegindedir.²²⁷

Bu nedenlerle ABD, Avrupa'yı kalkındırmak için başka çözüm önerileri arama yoluna gitmiştir. Çözüme yönelik ilk adım 5 Haziran 1947'de, ABD Dışişleri Bakanı George Marshall'ın Harvard Üniversitesinde yaptığı konuşmada ortaya çıkmıştır. Avrupa'nın bulunduğu sıkıntılı duruma temas eden Marshall, ortak bir imar planı çevresinde, Avrupa'nın bütünleştirilmesine vurgu yapmıştır. Avrupa ülkeleri, kendi aralarında ekonomik birliktelikler oluşturarak, karşılıklı eksikliklerini kapatmalıdırlar. Meydana gelecek açıkları kapatmaya ABD yardımcı olmalı ve bunun için bir işbirliği programı yapılmalıdır.²²⁸

Marshall'ın açıklamalarında Truman Doktrininden farklı olarak, ekonomik tamire değinilmiş, açlık, yoksulluk ve kaosla mücadele öngörülmüştür. Askeri yardım öneriler arasında yer almamıştır. Marshall, Sovyetlerin baskısı altında olan Yunanistan ve

²²⁵ Çağrı, a.g.e., s.535-536.

²²⁶ Armaoğlu, a.g.e., s.443.

²²⁷ Çağrı, a.g.e., s.538.

²²⁸ Armaoğlu, a.g.e., s.443-444.

Türkiye'ye, Truman Doktrini ile yapılan yardım gibi tek tek ülkelere değil, tüm Avrupa kıtasını kapsayan yardımların yapılması gereğine değinmiştir. Bu uygulamaları engellemeye kalkacaklara ABD'nin müdahale edeceğini bildiren Marshall, Sovyetlere ve Avrupa'daki komünist partilere gönderme yapmıştır.²²⁹

Marshall Planı adını alan bu önerileri görüşmek üzere SSCB ile birlikte bütün Avrupa ülkeleri plana katılmaya davet edilmiştir. 27 Haziran 1947 günü Paris'te, İngiliz ve Fransız Dışişleri Bakanları ile görüşen SSCB Dışişleri Bakanı Molotov, bu plandan onlar kadar memnun olmamıştır. Truman Doktrininin devamı niteliğinde olan planla, Avrupa'nın ABD kontrolüne gireceğini düşünen Molotov plana destek vermemiştir.²³⁰

Avrupa'nın ihtiyaçlarını belirleyip, ABD isteği doğrultusunda bir Avrupa Kalkınma Planı hazırlamak üzere, Türkiye'nin de aralarında bulunduğu 16 Avrupa ülkesi, 12 Temmuz 1947'de ABD isteklerine uygun olarak, Avrupa Ekonomik İşbirliği adında bir örgüt kurarak, Avrupa Ekonomik Kalkınma Programını hazırlamışlardır.

Marshall Planı; katılan memleketlerde sanayi ve zirai üretimi arttırmak, harp sonrası Avrupa'sında bütçelerin ve paraların sağlamlığını temin etmek ve gümrükler mevzuunda yeni bir takım tedbirler alıp bazı düzeltmeler yaparak katılan Avrupa memleketlerini kendi aralarında veya diğer memleketlerle dış alışverişlerini kolaylaştırmak ve geliştirmek hedefleri doğrultusunda şekillenmiştir.²³¹

1) Marshall Planı Kapsamında Türkiye

Planı hazırlayanlar 22,5 milyar doları bulacak yardımların ardından, Avrupa'nın 1952 senesi sonrası yardıma gereksinim duymadan, ekonomisini ayakta tutacak seviyeye geleceğini öngörmüştür. Türkiye için aynı tespiti yapmak daha zordur. Bu öngöründe plana dâhil olan 16 ülkeye kıyasla Türkiye'ye yapılan yardımın azlığı, yardımın ağırlıklı olarak devlet iktisadi teşekküllerine odaklanmasıyla asıl amaç olan hususi kredileri ve uluslar arası sermayeyi harekete geçirmenin olumsuz etkilenecek olması ve savaş öncesi bile uluslar arası sermaye, hususi krediler ve uzun vadeli sermaye yatırımlarının cazip bir manzara teşkil etmemesi etkili olmuştur.²³²

²²⁹ Çağrı, a.g.e., s.539.

²³⁰ A.e.

²³¹ Yılmaz, a.g.e., s.127-128.

²³² Tekin Alp, "Marshall Planı:Hususi Krediler ve Hususi Sermaye", **Türkiye İktisat Mecmuası**, s:17, Haziran 1949, s.15.

Türkiye, Paris toplantısında, savaş nedeniyle eksik kalan yatırımları tamamlayabilmek için, devletçilik uygulamalarını yansıtan "İvedili Plan" ve hazırlanmakta olan Vaner Planı kapsamında, 615 milyon dolar kredi talep etmiştir. 1947 yılında, Thornburg başkanlığındaki uzman heyeti, yaptığı çalışmaların sonucunda, hazırlanan planların iktisadi kalkınmada, devlet eliyle sanayileşmeye ağırlık vermesini ve devlet müdahaleciliğini eleştirmiştir. Bu bağlamda, *"Türkiye'de özel girişimcilik ruhu geliştirilemediği sürece sizin ülkenizde Amerikan özel girişimi için yer yoktur."*sözleri çarpıcıdır.²³³

Türkiye'nin yardım talebini değerlendiren Ekonomik İşbirliği İdaresi,²³⁴ Marshall yardımlarının, savaştan büyük ölçüde yıkılan ülkelerin kalkınmasına yönelik bir program olduğu gerekçesiyle, Türkiye'ye yardım edilmesine karşı çıkmıştır. Türkiye'nin altın ve döviz stokları ile dış ticaret dengesinin diğer ülkelere daha iyi konumda olduğu söylenmiştir. Ayrıca Türkiye'nin sunduğu kalkınma raporunda ortak bir Avrupa kalkınması söz konusu değildir. Bu sebepler öne sürülerek 615 milyon dolarlık kredi isteği reddedilmiştir.²³⁵

Amerika'nın Türkiye ekonomisine yönelik değerlendirmelerinde aşağıdaki esaslar üzerinde durulmuştur:

1) Türkiye savaşın yıkımına maruz kalmamıştır. Bu nedenle karşılaştığı sorunlar Avrupa ülkelerinin ekonomik kalkınma meseleleri ile mukayese edilemez.

2) Türkiye 1945 yılından beri dışarıdan gelen baskı altındadır. Azimle karşı koyulan bu baskı, büyük bir orduyu silah altında tutmayı gerektirdiğinden önemli mali sorunlarla karşılaşmıştır. Bu güçlüklerle rağmen üretim seviyesi, savaş öncesinin biraz da olsa üzerine çıkmıştır.

3) Türkiye'nin endüstri ve tarım alanında üretimi artış göstermiştir. Örneğin, elektrik üretimi 1938'de 312.000.000 kilovat iken 1946 yılında 552.000.000 kilovata, 1939'da 284 bin ton olan çimento üretimi 1946'da 325 bin tona, pamuk ipliği üretimi 1939'da 23 bin ton iken 1946'da 27 bin tona ve 1939'da 8.400 ton olan kâğıt üretimi 1946 yılında 15.400 tona çıkmıştır. Demiryolu yük taşımacılığında, 1938-1939'a kıyasla 1945-1946 yıllarında % 52 oranında artış yaşanmıştır. Elverişsiz hava koşulları sebebiyle 1947 yılı hububat üretiminin, 1946 yılının % 8 gerisinde kalacağı tahmin edilmiştir.

²³³ Tezel, a.g.e., s.267-329.

²³⁴ Economic Cooperation Administration, ECA. Marshall Planı dâhilinde ayrılacak yardımların organize edilmesi için özel sektör yetkililerinden oluşan bağımsız bir örgüt olan ECA, ABD tekelinde oluşturulmuştur.

²³⁵ Tezel, a.g.e., s.329.

4) Türkiye'nin 1940-1947 yılları arasında altın ve yabancı döviz mevcudunun Amerikan doları cinsinden karşılıkları aşağıdaki tabloda gösterildiği şekilde değişiklik arz etmiştir.

Yıllar	Altın	Safi Dolar ve diğer kabili tahvil paralar	Sterlin ve diğer tahvil edilmeyen paralar	Toplam
1940	84.7	1.7 Açık		23.3
1941	88.8	29.3		118.1
1942	110.1	29.8		139.9
1943	155.2	47.1		202.3
1944	212.6	8.4	11.8	232.8
1945	231.5	18.3	5	254.8
1946	236.9	12.3	11.9	261.1
1947	169.3	2	60.2	231.5

5) Türk silahlı kuvvetleri mevcudunun fazlalığı, Türkiye'nin iktisadi kaynaklarının tam ve dengeli bir şekilde gelişmesine başlıca manidir. Milli savunma yükünün artması durumunda, döviz kaynakları yeterli görünse de süren dış baskıların etkisiyle askeri malzeme ithali zorunluluğunda, kaynakların kâfi gelmeyeceği öngörülmüştür.

6) Türkiye'nin kalkınma planında rolü, Avrupa ve dünya gereksinimlerine uygun maddelerin üretimini arttırmaktır. Bu amaçla Türkiye'ye ziraat, ulaştırma ve madencilik sahalarında yardım sağlanması beklenmektedir. Kaynaklar, üretimi arttırıcı olmayan memleket savunması ve askeri malzeme sağlamada kullanılacak olursa, ziraat malzemesi ve maden tesisleri ithalinde güçlükler yaşanabilir. Türkiye'nin kalkınma programı, beş yıl veya daha fazla bir dönem için 100 milyon doları aşkın bir sermaye yatırımını gerektirmektedir. Gelişme programının birçok bölümü, Avrupa Kalkınma Programı'nın kapsamı dışında kaldığından, Türkiye planının sadece Avrupa kalkınmasına doğrudan katkı sağlayacak kısımlarının dikkate alınması mümkün olmuştur.

7) Türkiye'ye yapılacak yardım, başta hububat olmak üzere özellikle tarım ürünleri üretimini arttırma ve bu ürünlerin ihracını azami düzeye çıkararak, kalkınma planı ihtiyaçlarına uygun şekilde düzenleme şeklinde olacaktır.

8) 1938'de 1.8 milyon ton olan kömür üretimi savaş sonunda yıllık 3 milyon tona ermiştir. Böylece Türkiye kendi ihtiyacını karşılayacak hale gelmiştir. Gelecek dört yıl zarfında bu miktarın % 50 artacağı öngörülmüştür.

9) 1946 yılında 24 milyon dolar olan ihracatın 1948-1949 yılında 270 milyon dolara, 1951-1952'de ise 300 milyon dolara ulaşacağı beklenebilir. İhracatın 270 milyon dolar

olacağı varsayılan 1948-1949'da, 230 milyon dolarlık bölümün tarım ürünlerine ait olması muhtemeldir. Hububat, tütün ve kuru meyve genel ihracatın % 70'ini oluşturmaktadır.²³⁶

615 milyon dolarlık kredi talebinin reddi sonrası kongreye sunulan Türkiye raporunda, ekonomisi diğer ülkelere oranla daha iyi olan Türkiye'ye, Marshall Planına uygun olarak Avrupa ülkelerine tarım ürünleri ve hammadde temin etme görevi öngörülmüştür. Bu sebeple programın ilk 15 aylık döneminde tarım ve madencilik alanlarında kullanılacak malzemeler için 58 milyon 900 bin dolarlık yardımın yapılması uygun bulunmuştur.²³⁷

Marshall Planının Türkiye mümessili Ms. Door, Avrupa'nın gıda maddelerine duyduğu ihtiyacı dile getirmiştir. Devamında yardım kapsamında Türkiye'nin rolünü şu sözler ile açıklamıştır:

*“Türkiye bugün milli imkânlarını son haddine kadar kullanmak ve Amerikan yardımlarından da istifade etmek suretiyle Avrupa'nın gıda ve ham madde ihtiyaçlarını sağlayacak mühim bir istihlal merkezi olabilir. Ve bu suretle kendi halkının ve sanayinin muhtaç olduğu Avrupa menşeli mamulleri satın alabilecek muazzam bir iştira kudretine erişebilir.”*²³⁸

Türkiye'nin Marshall yardımı kapsamına alınmamasının halkta doğurduğu endişeler, hükümeti ABD'ye başvurmaya itmiştir. Ayrıca Ankara'daki ABD Büyükelçiliği, Washington'a yolladığı rapor ile Türkiye'nin yardıma duyduğu ihtiyacı iletmiştir. Buna karşın ABD, Türkiye'nin Marshall Planına dâhil edilmesi için, hazırladığı kalkınma planında değişiklikler yapmasını istemiştir. ABD'ye göre yardım tarımsal üretimi arttırmaya, tarım aletlerinin modernleştirilmesine ve ulaşım olanaklarının iyileştirilmesine ayrılmalıdır. Böylece Avrupa'nın imarı programına uygun olarak Avrupa'ya gerekli gıda ve hammadde sağlanabilecektir. Sanayi alanında ise ABD savunması için krom çıkarılmasına ağırlık verilmelidir. Bu şartlar altında Türkiye'nin Marshall Planı yardımlarından yararlanması kabul edilmiştir.²³⁹

Ekonomik İşbirliği İdaresi(ECA) yardımdan faydalanacak ülkelerin aşağıdaki hususları kabul etmelerini zorunlu tutmuştur:

1.Zirai ve sanayi mahsullerin inkişafını,

²³⁶ Yılmaz, a.g.e., s.128-131.

²³⁷ Erhan, a.g.e., s.539-540.

²³⁸ Arif Çakır, “Marshall Planı Nedir, Türkiye'ye Ne Sağlayacaktır?”, **Türkiye İktisat Mecmuası**, S:17, Haziran 1949, s.20-21.

²³⁹ Çağrı, a.g.e., s.540.

- 2.Para değerinin istikrarını,
- 3.Gümrük duvarlarının kaldırılması,
- 4.Umumi bir kalkınma için diğer devletler ile müşterek bir plan yapılmasını,
- 5.ABD'nin ihtiyacı olan malların ABD'ye ihracında kolaylıkla ve yardım gayesine uyularak bu malların diğer memleketler lehine faydalanılabilmesini,
- 6.Mal ve hizmetlerden istifade edebilecek memleketlerin kendi parası ile hususi bir hesap açmasını,
- 7.Amerikan mercilerine kalkınmanın inkişaf seyri ve yardımların kullanıldığı yerler hakkında her türlü malumatın verilmesini,
- 8.Yardımdan istifade eden memleketin mahsul ve mamullerden bir kısmını ABD'nin emrine Dünya fiyatları üzerinden hazır bulundurulmasını ve bu malların üretiminin arttırılması ve hazır tutulan mallardan o memleket şahısları ile aynı hukuk ve şartlara tabi olmak üzere ABD vatandaşı ve şirketlerinin faydalanmasını,
- 9.Nihayet üç aylık broşür ve bültenler ile ABD yardımının kullanılışı şekil ve tarzlarının neşredilmesi.²⁴⁰

3 Nisan 1948'de Başkan Truman'ın onayıyla yürürlüğe giren Ekonomik İşbirliği Kanunu 17 milyar dolarlık ödeneği Avrupa kalkınmasına tahsis etmiştir. Truman Doktrini ile gelen yardımlara kıyasla Marshall Planında Türkiye'ye ayrılan pay daha az olmuştur. Türkiye'den beklenen Avrupa'nın yeniden imarı sırasında ihtiyaç duyduğu tarımsal ürünleri ve madenleri temin etmesidir. Yardımın toplamı içinde Türkiye'ye ayrılan ödeneğin azlığı ve karşılığında beklenenler tepkilere yol açmıştır.²⁴¹

4 Temmuz 1948'de Türkiye ile ABD hükümetleri arasında imzalanan Ekonomik İşbirliği anlaşmasıyla Marshall Planı yardımları verilmeye başlanmıştır. 1. maddesi “*Amerika Birleşik Devletleri Hükümeti, Türkiye Cumhuriyeti Hükümetinin veya Türkiye Cumhuriyeti Hükümetince gösterilen herhangi bir şahsın müessesenin veya teşekkülün emrine, Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti tarafından istenebilen ve Amerika Birleşik Devletleri Hükümeti tarafından tasvip olunan yardımı ve amade kılmak suretiyle, Türkiye Cumhuriyetine yardım etmeyi deruhte eyler.*” ifadesiyle yardımın nasıl verileceği açıklanmıştır.²⁴²

2. maddede yer alan “*Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti hususi ve resmi ticari teşebbüsler arasında, rekabeti takyit, piyasalara iştiraki tahdid veya inhisarcı kontrolleri*

²⁴⁰ Yılmaz, a.g.e., s.110.

²⁴¹ Çağrı, a.g.e., s.540-541.

²⁴² T.B.M.M., **Tutanak Dergisi**, D:VIII,C:12, S. Sayısı:107, s.5.

teşvik edici beynelmilel ticarete tesir eden ticari usul veya tertiplere -işbu usul veya tertipler netice itibariyle Müşterek Avrupa Kalkınma Programının tahakkukuna müdahale eyledikleri takdirde- mani olmak üzere münasip gördüğü tedbirleri ittihaz edecek ve diğer katılan memleketlerle işbirliği yapacaktır.” ifadeleriyle, Tezel'e göre cumhuriyet tarihinde ilk defa olarak iktisat politikalarına dışarıdan yapılan müdahaleler kabul edilmiştir.²⁴³

Anlaşma ile ABD, Türkiye'nin yardımları amaçlarına uygun kullanmasını, Avrupa Ekonomik İşbirliği Örgütüne kaynakların kullanım şeklini incelemede kolaylık göstermesini, özel ve resmi ticari girişimler arasında rekabeti kayıt altına almasını istemiştir. Ayrıca piyasaya katılımı kısıtlayan ve tekelci uygulamaları arttıran yöntemlerden vazgeçilmeli, iç ve dış ticarete engeller kaldırılmalıdır.²⁴⁴

Anlaşmanın 7. maddesi Truman Doktrini yardımlarını onaylayan 12 Temmuz 1947 anlaşması ile benzerlik taşımaktadır. Bu maddeye göre Türkiye'ye yapılacak yardımın amaçları ve uygulamaları hakkında geniş yayın özgürlüğü tanınmış ve Türkiye'nin gerekli önlemleri alması istenmiştir.²⁴⁵

4 Temmuz 1948 Ekonomik İşbirliği Anlaşmasının 8. maddesinde yer alan, anlaşma hükümlerinin uygulanmasını denetlemek maksadıyla ABD'den Türkiye'ye gelecek özel bir Ekonomik İşbirliği Misyonunun kabul edilmesi ve bu misyona ABD Büyükelçiliği hakları tanınarak diplomatik ayrıcalıklar sağlanması, ABD'den gelecek yardımların Amerikalı uzmanların görüşlerine bağımlı hale getirilmesi bakımından dikkat çekicidir.²⁴⁶

2) Marshall Yardımlarının Değerlendirilmesi

II. Dünya Savaşı sonrası ABD'ye yakınlaşma isteği duyan iktidarlar, liberal ekonomi politikalarına yönelerek Bretton Woods sistemi ile IMF ve Dünya Bankası gibi ABD öncülüğündeki örgütlere katılmak istemişlerdir. Savaş zamanında alınan borçların silinmesi ve Truman Doktrini çevresindeki yapılan askeri malzeme yardımlarıyla ABD'ye giderek teslimiyetini arttıran Türkiye, Marshall Planı ile ekonomi politikalarına dışarıdan

²⁴³ Tezel, **a.g.e.**, s.224.

²⁴⁴ Kepenek, **a.g.e.**, s.136.

²⁴⁵ Tutanak Dergisi, **a.g.e.**, s.8.

²⁴⁶ Tutanak Dergisi, **a.g.e.**, s.9.

yapılan müdahalelere izin vermek durumunda kalmıştır. Bu haliyle anlaşma kamuoyunda tepkilere yol açmıştır.

Tablo 2.10 Marshall Yardım Programı (milyon dolar)

Yıllar	Hibe	Kredi	Şarta Bağlı	Teknik Yardım	Yekün
1949	1.2	38	9.8		49
1950	16.1	35.8	7.5	2.2	61.6
1951	32.2			0.8	38
1952	58.8	11.2		1	71
1953	55			2.5	57.5
Toplam	163.3	85	17.3	6.5	277.1

Kaynak: Metin Yılmaz, “Marshall Yardımı ve Türk Silahlı Kuvvetleri,” T.C.Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir, 2000, yayınlanmamış yüksek lisans tezi, s. 123.

Türkiye’ye yapılan ABD yardımlarının artarak sürdüğü görülmüştür. İlk zamanlarda ödünç olarak verilen yardımlar hibelerden daha yüksek iken, ilerleyen yıllarda hibelerin oranı artmıştır. Ödünç olarak verilen yardımların faizi % 2,5’tur. Geri ödeme başlangıcı ise 1952 yılı sonrası olarak planlanmıştır. 1948-1949 yıllarında gerçekleşen ABD yardımı 49.700.000 dolardır. Bu miktar 1949-1950 yıllarında artarak 114.300.000 dolara, toplamda ise 164 milyon dolara erişmiştir. Yardımların Türk lirası karşılığı 459 milyondur. Bunun 199 milyonu hibe olarak temin edilmiştir.²⁴⁷

Yukarıdaki tabloda görülen yardımın 38 milyon doları doğrudan doğruya yardımdır. Vadesi 35 yıl faizi % 2,5’tur. Türkiye harice tanıdığı 28.5 milyon dolar tiraj hakkına karşın kendisine 16.80 milyon dolar tanınmıştır. Arada kalan 11.700.000 dolarlık fazlalık şarta bağlı yardımdır. Diğer bir ifade ile Avrupa memleketleri ile yapılan alışverişlerin tiraj haklarına bağlı olarak Amerika Birleşik Devletleri tarafından ödenmesidir.²⁴⁸

Abidin Daver, iktisadi kalkınmada büyük ümit bağlanan Marshall Planı yardımlarının istediğimiz ve umduğumuz şekilde gerçekleşmediğini aktarmıştır. Bir yıl için istenen 94 milyon dolara mukabil 30 milyon verildiğini ve Milletlerarası İmar ve Kalkınma Bankasından da henüz bir yardım alınamadığını açıklamıştır.²⁴⁹

²⁴⁷ Yılmaz, a.g.e., s.123-127.

²⁴⁸ Ziya Tansu, “Marshall Yardımından Nasıl Faydalanıyoruz?”, **Türkiye İktisat Mecmuası**, Sayı:24, Şubat 1950, s.109.

²⁴⁹ Abidin Daver, “Planlı, Süratli ve Hamleli Çalışmak Zarureti”, **Cumhuriyet**, 04.03.1949, s.1.

Tablo 2.11 1948-1949 Yapılacak işler

Yapılacak iş	Milyon dolar
Zonguldak kömür sahası elektromekanizasyon teçhizatı için	4.427
Kozlu kömür madeni galeri teçhizatı	1.558
Kozlu kömür işletmesi için müteahhit mas.	0.800
Kömür yıkama tesisleri	1.200
Zonguldak limanı	1.500
Kuyu işleri	700
Soma linyit madeni yer altı teçhizatı	869
Divrik demir madeni	926
Etibank mühendislik ve fenni çalışma karşı.	1.029
Yollar projesi teçhizatı	4.500
Amerikan yol grubu masrafı	500
Çatalağzı-Boğaziçi enerji nakli	2.972
Denizaşırı yapılan mübayaat	700
Petrol istihsalatı	3.000
Etibank ana tesisat mübayaası	1.372
Zirai teçhizat	22.149
Projeye bağlanmamış kısımlar toplamı	1.500
Toplam	49.702.000

Kaynak: Ziya Tansu, "Marshall Yardımından Nasıl Faydalanıyoruz?", Türkiye İktisat Mecmuası, Sayı:24, Şubat 1950, s.108-109.

Yukarıdaki tabloya göre Marshall yardımlarının ilk yılında tarım, madencilik ve altyapı yatırımlarına ağırlık verildiği görülmektedir.1948-1949 devresi tahsislerinin 22 milyon doları tarıma, 5 milyon doları bayındırlığa, 3 milyon doları Petrol Ofisine ve 18.881.000 doları Etibank projelerine ayrılmıştır. 1949-1950 devresinde tarıma 13.793.000 dolar, bayındırlığa 10.651.000 dolar, ulaştırmaya 9.939.000 dolar, Toprak Mahsulleri Ofisine 7.500.00 dolar, Etibank'a 23.481.000 dolar, Sümerbank'a 2.100.000 dolar, tekele 2.100.000 dolar, M.T.A. Enstitüsü'ne 1.260.000 dolar, şahsi teşebbüse 36.652.000 ve navluna 8.084.000 dolar tahsis edilmiştir.²⁵⁰

1949-1950 devresinde doğrudan doğruya 59.300.000 ve tiraj haklarından 55.300.000 olmak üzere toplamda 114.600.000 dolar değerinde bir yardım söz konusudur. 10 Avrupa ülkesinden bize tanınan 55.300.000 dolara karşılık yalnız Yunanistan'a 8 milyon dolarlık bir tiraj hakkı tanınmıştır. Buna göre aldığımız tiraj hakları toplamı 47.300.000 milyon dolardır. Amerika'nın verdiği yardımın 42.736.000 doları hububat ve petrol gibi maddeler

²⁵⁰ Yılmaz, a.g.e., s.136-137.

ile piyasanın ihtiyacı olan sermaye veya yatırım maddeleri denilen maddelerin ithaline ayrılmıştır. Kalan 71.564.000 milyon dolarlık bölüm aşağıdaki tabloda gösterildiği şekilde dağıtılmıştır.²⁵¹

Tablo 2.12 1949-1950 devresi 71.564 milyon dolarlık yardımın dağılımı

	Doğrudan doğruya	Tiraj hakkı	Toplam (milyon dolar)
Etibank	14.172	9.309	23.481
Bayındırlık	9.340	1.311	10.651
Tarım	12.285	1.508	13.793
Tekel (tuz)	_____	840	840
Denizyolları	249	5.932	6.181
Demiryolları	_____	3.758	3.758
M.T.A. (petrol)	1.260	1.260	1.260
Et ve balık	500	7.500	7.500
Sümerbank	420	2.100	2.100
Çimento (Özel teşebbüslere)	_____	2.000	2.000
	38.226	33.338	71.564

Ziya Tansu, "Marshall Yardımından Nasıl Faydalaniyoruz?", Türkiye İktisat Mecmuası, Sayı:24, Şubat 1950, s.109.

Marshall Planı dâhilinde 1948-1952 yıllarında 352 milyon dolarlık yardım elde edilmiştir. Yardımların 175 milyon dolarlık bölümünü doğrudan yardımlar oluşturmuştur. Bunların 84 milyonu borçlanma, 73 milyonu hibe ve 17 milyonu da şarta bağlı²⁵² olarak verilmiştir. Geriye kalan 177 milyon dolarlık dolaylı yardımlar, Avrupa Ekonomik İşbirliği Örgütü (OECE) ülkelerinden mal satın alınması için ayrılmıştır. Türkiye'nin aldığı yardımların Marshall Planı kapsamında dağıtılan toplam yardımların binde 36'sını oluşturması, Avrupa kalkınmasında Türkiye'ye verilen önemi göstermesi bakımından önemlidir.²⁵³

Marshall yardımları başta traktör ve çeşitli tarım alet ve makineleri ile yedek parçaları olmak üzere yol yapım malzemelerinin ithali, ulaştırma, hidroelektrik projeleri ve madencilik faaliyetlerine odaklanmıştır.

Avrupa'nın yeniden imar edilmesi programı ruhuna uygun olarak Türkiye, Avrupa'ya tarımsal ürün ve hammadde temin etmeliydi. Bu çerçevede, Marshall Planı yardımlarının

²⁵¹ Tansu, a.g.e., s.109.

²⁵² OECE'ye dahil bir memleketin diğerinden kendine lüzumlu malzemeyi alarak bunun parasını ABD'ye mal satan ülkeye ödemesine şarta bağlı yardım denir.

²⁵³ Çağrı, a.g.e., s.542.

% 60'ı ABD'li uzmanların yönlendirmeleri doğrultusunda tarıma ayrılmıştır. Marshall yardımları sayesinde elde edilen traktörler ve tarım aletleri Türk tarımının gelişmesine katkıda bulunmuştur. Ancak, yurtdışından gelen bu aletlerin yedek parça ve onarım ihtiyaçları dışa bağımlılığı arttırmıştır. Bunun sonucunda, yardımla sağlanan miktardan fazlası ABD'ye geri verilmiş olur.²⁵⁴

ABD'li uzmanlar, yardımların önemli bir kısmının karayolu yapımına ayrılmasını talep etmişlerdir. 1949 yılı bütçesinde yatırımlara tahsis edilen 523 milyon liralık ödenekten üretime sadece 28 milyon ayrılmış, buna karşın karayolu yatırımlarına 225 milyon, liman ve rıhtım gibi yapıların inşalarına 125 milyon ödenek verilmiştir. Bu görüş dâhilinde şehirlerarası karayolu ve büyük caddelerin yapılmasına önem verilirken, demiryolu yapımına ara verilmiştir. Yapılan karayolları ile karayolu ulaşım araçları ithalinde artış yaşanmış, buna paralel olarak ta petrol ihtiyacı artmıştır. Türkiye'nin kendi kaynaklarının da ABD'li uzmanların görüşleri doğrultusunda kullanılması ve ekonominin temel hedeflerinin yine Amerikalılarca belirlenmesi, dışa bağımlılığın daha da artmasına sebep olmuştur.²⁵⁵

3)Marshall Yardımlarının T.B.M.M ve Bütçe Görüşmelerine Yansımaları

Türkiye ile Amerika Birleşik Devletleri arasında akdedilen, 30 milyon dolarlık kredi anlaşmasının onanmasına dair kanunun Meclis'te görüşülmesi sırasında söz alan Geçici Komisyon Başkanı Samsun milletvekili Cemil Bilsel, Marshall Planının oluşum safhasını aktarmış, 1949 Haziran ayına kadar Türkiye'ye 60 milyon dolar ayrıldığını açıklamıştır. İlk kısmı 30 milyon dolardır. Diğeri 1949 yılı Ocak ayı ile başlayan altı aylık dönemde verilecek kredidir. Faizi % 2,5 olan kredinin faiz başlangıcı 1952, ödeme başlangıcı ise 1956 olarak belirlenmiştir.²⁵⁶

Marshall yardımlarını değerlendiren Eskişehir milletvekili Kemal Zeytinoglu, diğer Avrupa ülkelerine yapılan yardımlara kıyasla Türkiye'ye yapılan yardımın yetersiz olduğunu vurgulamıştır. Zeytinoglu, bu durumdan iyi işlemediğini iddia ettiği hükümet

²⁵⁴ A.e.

²⁵⁵ A.e.

²⁵⁶ T.B.M.M., *Tutanak Dergisi*, D:VIII, C:14, s.282-283. (B:23, 24.12.1948)

mekanizmasını sorumlu tutmuş, hükümetin ihtiyacımızı belirlemediğini ve yanlış rakamlar ileri sürdüğünü iddia etmiştir.²⁵⁷

Zeytinoğlu'nun eleştirilerine cevap veren Dışişleri Bakanı Necmettin Sadak, Marshall yardımı fikri ortaya çıktığında Türkiye'ye yardım yapılacak ülkeler arasında yer verilmediğini ifade etmiştir. Türkiye'nin yardım talebine ABD'nin yanıtı şu olmuştur:

“Marshall yardım planı memleketlerin iktisadi kalkınma planlarına yardım için değildir. Marshall yardım planı; harbe girmiş, harbe yıkılmış olan memleketlerin yeniden inşası planıdır. Türkiye'nin ekonomik ihtiyaçları için yardım etmek Marshall planı prensibine muhaliftir”

Sadak, buna rağmen ABD makamlarının ikna edilerek Türkiye'nin 60 milyon dolarlık yardım elde ettiğini açıklamıştır. Kredi ve hibe olan yardım türlerinden hibenin Türkiye tarafından talep edilmediğini açıklayan Sadak diğer Avrupa ülkelerine hibe ağırlıklı olarak yardım yapıldığını belirtmiştir. Ancak, bu yardımlardan savaştan harap olmuş ve yiyecek sıkıntısı çeken ülkelerin yararlandığını rakamsal olarak ortaya koymuştur.²⁵⁸

1950 yılı bütçe görüşmelerinde söz alan Eskişehir milletvekili Ahmet Oğuz 71,3 milyon doları hibe, 35 milyon doları kredi ve 8 milyon doları da şartlı yardım olmak üzere 114,3 milyon doları bulan Marshall yardımlarının üretime dönük kullanılması gerektiğine vurgu yapmıştır. Bu noktadan hareketle yardımların % 37'sinin tüketim maddeleri ithaline ayrılmasını eleştirmiştir. Ayrıca 174 milyon liraya yaklaşan tahmini bütçe açığının 154,9 milyon lirasının Marshall yardımları, geri kalanının ise iç borçlanma yoluna başvurulması kapatılmasının tasarlanması doğru değildir. Oğuz'a göre böylece sermaye piyasası Marshall yardımlarından mahrum bırakılmıştır.²⁵⁹

Adnan Menderes 1950 yılı bütçesi görüşmelerinde Marshall yardımlarından yeteri kadar faydalanılmadığını ve gecikildiğini ifade etmiştir. Sağlanan yardımın da bütçe açıklarının kapatılmasında kullanılmasını eleştirmiştir. Yıllardır izlenen mali ve iktisadi politikanın sonucu olarak bütçe açıklarının kapatılmayacak düzeye erdiğini iddia etmiştir. Bu durumda Marshall yardımları olmasa idi açıklar nasıl kapatılacaktı? Menderes'e göre Marshall yardımı olmasaydı açıklar borç, emisyon yada yeni vergiler oluşturularak kapatılacaktı. Ancak ona göre asıl çözüm tasarruf yoludur. Menderes'in görüşlerine benzer

²⁵⁷ Tutanak Dergisi, a.g.e., s.284.

²⁵⁸ Tutanak Dergisi, a.g.e., s.289-290.

²⁵⁹ T.B.M.M., Tutanak Dergisi, D:VIII, C:24, s.494-495. (B:45, 13.02.1950)

şekilde Kütahya milletvekili Hakkı Gedik, yardımların bütçe açıklarını kapatmada kullanılarak israf edildiğini iddia ederek, bunu hazin bir gelişme olarak yorumlamıştır.²⁶⁰

Diyarbakır milletvekili İhsan Hamit Tigrel Amerika Ecnebi Yardım Kanunu ile sağlanan yardımların memleketin mali ve dahili istikrarını sağlamada, iktisadi gelişmesinde ve servet kaynaklarını işletmede kullanılacağına işaret etmiştir. Buna göre yardımların mali istikrarın sağlanmasında kullanılması doğrudur, yardımın kullanımına yönelik eleştiriler ise yersizdir.²⁶¹

Maliye Bakanı İsmail Rüştü Aksal, Marshall yardımlarının kullanım şekillerine yönelik eleştirilere yardımların Marshall Planı'na uygun olarak mali istikrarın temin edilmesinde kullanılacağını söyleyerek cevap vermiştir. Ayrıca, yardımların yalnızca bütçenin tüketime dönük masraflarına ayrılmadığını, 243 milyon lirayı bulan yatırımlar toplamının 150 milyon lirasının Marshall yardımlarından karşılanacağını da sözlerine eklemiştir.²⁶²

H) DIŞ TİCARET

Türkiye II. Dünya Savaşı'na katılmamasına rağmen, uluslar arası ekonomik koşullardan büyük ölçüde etkilenmiştir. Savaşa dâhil olma ihtimali, bu yöndeki hazırlıklara bütçeden artan oranda pay ayrılmasına sebep olmuştur. İthalatta önemli düşüşler meydana gelmiştir. Savaş öncesi, 1948 fiyatları ile yıllık ortalaması 736 milyon TL olan ithalat hacmi, 1940-1945 yıllarında 348 milyon TL'ye gerilemiştir. Aynı dönemde 1948 fiyatlarıyla ihracatın yıllık ortalaması 615 milyon TL'den 348 milyon TL'ye inmiştir.²⁶³ Askeri harcamalar için yapılan ithalat, dış krediler yoluyla temin edildiğinden, altın ve döviz rezervleri ticaret fazlası olarak biriktirilmiştir.

Savaş yıllarında uygulanan kambiyo politikası ile, Türk lirasının yabancı paralar karşısındaki değeri yüksek tutulmuştur. İthalat yapanlar, Merkez Bankası'ndan aldıkları dövizlere % 48 oranında fark ödemişlerdir. İhracat yapanların getirdikleri dövize ise % 40 prim verilmiştir. Hükümetin uyguladığı % 8'lik kur farkının amacı ticaretten elde edilen kazançtan bütçeye gelir sağlama olmasına rağmen, hedeflenen kazançta ulaşılamamıştır.

²⁶⁰ Tutanak Dergisi, a.g.e., s.502-516.

²⁶¹ Tutanak Dergisi, a.g.e., s.509-510.

²⁶² Tutanak Dergisi, a.g.e., s.527.

²⁶³ Tezel, a.g.e., s.179-180.

Belirlenen bu kurlar 7 Eylül 1946 tarihli devalüasyona kadar fazla bir değişikliğe uğramadan devam etmiştir.²⁶⁴

1940-1942 yıllarında hükümet, dış ticareti kontrol altında tutmak amacıyla bazı müdahalelerde bulunmuştur. 1940 yılında Milli Korunma Kanunu çıkarılmıştır. Bu kanun kapsamında İthalatçı Birlikleri oluşturularak piyasa üzerindeki denetim arttırılmış, 1941’de Ticaret ve Petrol Ofisleri kurulmuştur. İthalat ve ihracat fiyatlarını belirleme yetkisi de Ticaret Bakanlığına verilmiştir. Dış ticarete, hükümetin yaptığı önemli müdahalelerden biri de, 1942 yılında uygulamaya konulan Varlık Vergisi olmuştur. Bu vergi ile gayrimüslimlerin dış ticaretteki gücü önemli ölçüde azalmıştır.

II. Dünya Savaşı’nın başlamasıyla, Almanya’nın Türkiye’nin dış ticaretindeki payı giderek azalma eğilimi göstermiştir. Buna karşın İngiltere ve Amerika ile yapılan ticaret hacminde artış yaşanmıştır. Savaşın sona ermesiyle dış ticaretin liberalleştirilmesi konusunda hükümete yönelik baskılar yoğunlaşmış, savaş döneminde uygulanan kliring ve takas antlaşmaları önemini kaybetmiştir.

Dış ticarete korumacılığın gevşetilmesinin ilk adımı 1946 devalüasyonu ve ithalatta miktar kontrollerinin uygulanmasını sınırlayan liberasyon listelerinin saptanmasıyla başlamıştır. Bu başlangıç DP’nin Haziran 1950’de ilan ettiği 11704 sayılı Bakanlar Kurulu kararı ile ilerletilmiştir. İthalat rejimine ilişkin bu karar ile üç yıl boyunca gümrük tarifesi dışındaki koruma önlemleri büyük oranda kaldırılmıştır.²⁶⁵

Savaş sonrasında ticaretin serbestleştirilmesi konusunda önemli adımlar atılmıştır. 7 Eylül 1946’da lira devalüe edilmiştir. Bu uygulama, ithalatın önünü açarak ihracat değerlerinin üzerinde bir artışın yaşanmasına olanak vermiştir. İhracat oranlarının ithalatın gerisinde kalması ticaret açıklarını doğurmuştur. 1945 yılında 1948 fiyatlarına göre 300 milyon lira olan ihracat, 1950 yılında 700 milyon seviyesine ulaşmıştır. Buna karşın, 1948 fiyatlarıyla 1945 yılında 300 milyon olan ithalat, 1950’de 980 milyon liraya çıkarak ihracat miktarını büyük ölçüde aşmıştır.²⁶⁶

İthalatı denetim altında bulundurmaya amaçlayan İthalatçı Birlikleri’nin, Mayıs 1946’da kaldırılması ve 14 Ağustos 1946’da okunan Recep Peker Hükümeti programı ile ithalatın serbestleştirilerek liberal dünya ticaret sistemine dâhil olunacağına vurgu yapılması, dış ticarete meydana gelen politika değişikliğini yansıtmıştır. Hükümet programında bu husus şu sözler ile açıklanmıştır: “*Dış ticaret politikamızın hedefi, çok*

²⁶⁴ Tezel, a.g.e., s.181-182.

²⁶⁵ Korkut Boratav, “Türkiye İktisadi Tarihi,” **Yakınçağ Türkiye Tarihi**, C.1, Haz., Sina Akşin, İstanbul, Milliyet Yayınları, [t.y.], s.343-344.

²⁶⁶ Tezel, a.g.e., s.185.

*tarafli ve geniş sahalı mal mubadelelerini mumkun kılan serbest dovizle ticaret sistemine katılmaktır. Bu yoldaki calışmalarımızı verimli kılacak tedbirleri alacağız.*²⁶⁷

Boylece, 7 Eylul 1946 devaluasyonu ile primli ikili kur sistemi uygulamadan kaldırılmış, 130 kuruş olan 1 doların alış fiyatı 280, satış fiyatı da 282,80 kuruş olarak belirlenmiştir. Devaluasyonla Peker Hukümeti, ihraç fiyatlarını ucuzlatarak, ihraç malları üreticilerinin karlarını arttırmalarını amaç edinmiştir. Savaş sonrasının kurallarını belirleyen Bretton Woods antlaşmasının fiyat ve kambiyo kuru kararlılığına uyum sağlama duşuncesi de kararın alınmasında etkili olmuştur. Devaluasyon ile beraber gumruk tarifelerinde değişiklik yapılmıştır. Buna gore, yukseltilen yatırım ve ara malları uzerindeki tarifeler, tüketim mallarına kıyasla daha az arttırılmıştır.²⁶⁸

Devaluasyon kararı tartışmalara sebep olmuştur. Gerçekte ihraç ürünlerini satış sorunu yoktur. Savaş sonrası Avrupa bu ürünleri alabilecek durumdadır. Bunların dışında, devaluasyon dış borçların TL karşılığını arttırarak borç yükünü ağırlaştırmıştır. Bu koşullar altında devaluasyonun ana nedeni ithalat serbestliğinin doğuracağı sakıncaları gidermek ve IMF'ye katılma ile kısıtlanacak yetkiyi önceden kullanmaktır. Dünya Bankası ve IMF'ye katılacak Türkiye Bretton Woods sistemini kabul etmesiyle % 10'un uzerinde yapacağı devaluasyonlarda IMF iznine tabi olacaktır.²⁶⁹

Henüz ulkeye girmemiş ürünlerden alınan, % 45'lik kur farkı ile gumruk vergisi gelirlerinin, ithalatın bildirilen değerine oranı 1946 yılında 0,12'den, 1947'de 0,22'ye yukselmiştir. Kur farkından dolayı sağlanan gelir 1947 sonrası azaldığı için bu oran 0,17'ye gerilemiştir. Kahve, akaryakıt ve madeni yağlar ile ithalattan sağlanan tüm vergiler toplamının ithalatın değerine oranı 1946'da 0,19'dan 1947'de 0,27'ye yukselmiştir.²⁷⁰

Savaş sonrası ticaretin serbestleştirilmesine yönelik liberal goruşlu ithalat ve ekonomi politikalarının, ucuz doviz uygulamaları ile birleşmesinin, yerli sanayici uzerinde olumsuz etkiler doğurmaya başlaması ve ticaret dengesinde ortaya çıkan açıklar, hukümeti onlem almaya zorlamıştır. İthalat uzerindeki denetimler arttırılmış ve doviz kısıtlamasına başvurulmuştur. Boylece, ithal mallarına karşı yurtiçi üretim yapan sanayi kuruluşlarının, korunabilmesine olanak tanınmıştır.²⁷¹

²⁶⁷ Arar, a.g.e., s.173.

²⁶⁸ Tuna, a.g.e., s.96-97.

²⁶⁹ Kepenek, a.g.e., s.121.

²⁷⁰ Tezel, a.g.e., s.186.

²⁷¹ A.e.

Bir önceki dönemin aksine dış ticaret sürekli açık vermiştir. Dönemin başında ithalat üzerindeki fiyat ve miktar sınırlamalarının kaldırılmasının da etkisi ile ithalatın hızla arttığı görülmüştür. Yabancı sermaye ve dış yardımlar ile alınan yeni tüketim biçimlerinin tüketim malları talebini arttırması ve izlenen ekonomi politikasının ithal girdi kullanımına dayanması ithalatın artmasında başlıca amiller olmuştur.²⁷²

Savaş yıllarındaki ticaret fazlası ile biriktirilen 235 ton altına denk gelen rezervler, 1946 yılı sonrası dönemde oluşan ticaret ve bütçe açıkları ile birlikte azalmaya başlar. Bu dönemde, kredi elde etme çabaları ve mevcut rezervleri kullanma dış ticaret politikalarında ön plana çıkmıştır.²⁷³

Tablo 2.13 Dış Ticaret Kıymetleri

Yıllar	İthalat (bin dolar)	İhracat (bin dolar)	Fark (bin dolar)	Dış Ticaret Hacmi (bin dolar)
1940	50.034	80.904	+30.870	130.939
1945	96.969	168.264	+71.295	265.233
1946	118.888	214.579	+95.691	333.468
1947	244.644	223.301	-21.342	467.945
1948	275.053	196.799	-78.253	471.852
1949	290.220	247.825	-42.395	538.045
1950	285.664	263.423	-22.240	549.087

Kaynak: Türkiye’de Toplumsal Gelişmenin 50 Yılı, Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara, 1973, s.326.

1947 yılı ihracat ithalat verilerini temel alındığı 1948 yılı Bütçe Komisyonu Raporunda altın stokunun eridiği ve ticaret dengesinin bozulduğuna işaret edilmiştir. Gelecek yıllarda da bu olumsuz durumun süreceği öngörülmüştür. Bütçe Komisyonu kaygılarında haklı çıkmış, dış ticaret açığı bir türlü kapatılamamıştır.

Dış ticaret fazlasının kaydedildiği son yıl 1946 olmuştur. 1946 senesinde ihracat % 30, ithalat ise % 20’nin üzerinde artmıştır. Böylece 100 milyon dolara yakın bir ticaret fazlası sağlanmıştır. 1947 yılında ithalat % 100’ü aşan bir oranda artmıştır. Buna karşın ihracat sabit kalmış ve kronik dış açıklara dayalı ekonomik yapı yerleşmiştir. Açıkların kapatılmasında ABD yardım ve kredilerine bel bağlanmıştır.²⁷⁴

²⁷² Kepenek, a.g.e., s.122.

²⁷³ Tezel, a.g.e., s.187.

²⁷⁴ Boratav, a.g.e., s.345.

Dış ticaret açığı 1947’de 59,8 milyon lira iken 1948’de hızlı bir yükselişle 219 milyon liraya çıkmıştır. Açık gittikçe artma eğilimi göstermiştir. Lüzumsuz malların alınmasına karşın birçok gerekli mal ithal edilememiştir. İthalatın ihracat imkânlarıyla karşılanamayacağı ortaya çıkmıştır. Bu durumda üretim arttırılmalı ve fiyatlar dünya seviyesine çekilerek ihracatın arttırılması sağlanmalıdır.²⁷⁵

1946’da 432, 1947’de 625 milyon lira olan ihracat 1948 yılına gelindiğinde 551 milyon liraya gerilemiştir. Dergide ihracatı arttırmak için yapılacak ithalatın peşin yapılması gerektiğinden Marshall yardımı ve dış kredi temin etmeye ihtiyaç olduğu vurgulanmıştır.²⁷⁶

Dış ticarete yaşanan bu değişiklik, savaş yıllarında ticaret fazlası sayesinde biriktirilen ve 1945 yılında 235 ton altın değerine ulaşan rezervlerin, ticaret açıklarının kapatılmasında kullanılması ile sonuçlanmış, 1950 yılı sonunda rezervler 102 ton altın değerine gerilemiştir.²⁷⁷

Marshall Planı yardımı ile sonuçlanan Amerika-Türkiye yakınlaşması, 1948 yılı ve sonrası dış ticaret politikalarına yön vermiştir. Bu dönemde dış ticareti ilgilendiren diğer önemli gelişme, Eylül 1949’da İngiliz Hükümetinin sterlinin değerini % 33 oranında düşürerek devalüasyon yapması ve diğer bazı ülkelerin buna katılmasıdır. Günaltay hükümeti 7 Eylül’ün getirdiği sonuçların etkisiyle, devalüasyona katılmama kararı almıştır. Böylece Türk lirasının değerinde bu ülkelere karşı % 30 düzeyinde yükselme meydana gelmiştir.²⁷⁸ Bu kararda Demokrat Partinin 7 Eylül devalüasyonu sonrası sergilediği etkin muhalefetin de rolü olmuştur.

19 Eylül 1949 tarihli İngiliz lirası ve onu takiben birçok memleketin paralarını devalüe etmeleri sonrası Türk parasının o memleketlerin parasına göre yeni rayiçleri tespit edilmiştir. Türk parasının devalüe edilmemesi memnunlukla karşılanırsa da paramızın dünya paralarına nazaran suni yükselmesi, ihracatımızın daralması endişesini doğurmuştur. Ahmet Hamdi Başar bu endişeyi şu sözler ile dile getirmiştir: “7 Eylül 1946 da yaptığımız devalüasyon belki bir ifrattır, fakat bugün yaptığımız revalörizasyonun da bir tefrit olduğu şüphesi yaşamaktadır.”²⁷⁹

²⁷⁵ “Dış Ticaret: 1948 Senesinde Türkiye Dış Ticareti”, **Türkiye İktisat Mecmuası**, s:13, Şubat 1949, s.45-46.

²⁷⁶ Ahmet Hamdi Başar, “Dış Ticaretimiz”, **Türkiye İktisat Mecmuası**, Özel Sayı, Ağustos-Eylül, s.17-18.

²⁷⁷ Tezel, **a.g.e.**, s.187.

²⁷⁸ Serkan Tuna, “Cumhuriyet Döneminin İlk Devalüasyonu 7 Eylül 1946,” **Akdeniz İİBF Dergisi**, C.7, Sayı:13, Mayıs 2007, s.102.

²⁷⁹ “Sterlin Devalüasyonu ve Türk Parası”, **Türkiye İktisat Mecmuası**, Sayı:21, Ekim-Kasım 1949, s.33.

1946 devalüasyonunun beklenen orandan az yapılması ile 1949 yılında lira değerinin sabit tutularak Avrupa paraları karşısında değer kazanmasına olanak tanınması, kambiyo kuru politikaları sayesinde ithalat tacirleri, sanayici ve zengin çiftçilerin çıkarlarına hizmet etmiştir. Ucuz döviz politikası uygulaması, yatırım yapan sanayici ve makine kullanan çiftçinin, hükümet üzerindeki etkisini göstermesi bakımından önemlidir.²⁸⁰

1949 ve 1950 yıllarında gümrük vergisinin ithalatın beyan edilen değerine oranı 0.16 olmuştur. Bu oranın % 45'lik kur farkının etkisiyle 1947 yılında 0.22 olması, vergi oranında düşüş yaşandığını göstermektedir. Kahve, akaryakıt ve diğer madeni yağlardan alınan vergiler ile tüm ithalat gelirlerinin, ithalatın değerine oranı 1948-1950 yıllarında 0.21 ve 0.23 arasında değişiklik göstermiştir.²⁸¹

Tablo 2.14 İthalatın Madde Gruplarına Göre Dağılımı

Yıllar	İnşaat Malzemesi		Makine Teçhizat		İstihlak Maddeleri		Hammaddeler	
	Değer (bin dolar)	%	Değer (bin dolar)	%	Değer (bin dolar)	%	Değer (bin dolar)	%
1938	17.775	14.9	30.563	25.7	31.347	26.4	39.214	33.0
1947	18.175	7.4	60.459	24.7	71.106	29.1	94.904	38.8
1948	30.002	10.9	77.941	28.3	68.092	24.8	99.018	36.0
1949	33.631	11.6	89.133	30.7	59.205	20.4	108.251	37.3
1950	33.807	11.8	97.644	34.2	58.828	20.6	95.385	33.4

Kaynak: Türkiye'de Toplumsal Gelişiminin 50 Yılı, Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara, 1973, s.336.

1950 yılı bütçe görüşmelerinde, altın stoklarının üretimi arttıracak şekilde ithalata ayrılması gerektiğine işaret eden Bütçe Komisyonu kısmen haklı çıkmıştır. İthalatta tüketim mallarının oranı azalan bir seyir izlemiştir. 1947'de % 29,1 olan tüketim maddeleri ithalatı 1950'ye gelindiğinde % 20,6'ya gerilemiştir. Makine ve teçhizat ürünlerinin ithalattaki payı giderek artmış, 1947'de %24,7 iken, 1950'de %34,2'ye yükselmiştir.

Ticaret açık vermesine rağmen biriktirilmiş altın ve döviz rezervleri ithalatın kısıtlanmadan sürmesini sağlamıştır. İthalatın sürdürülebilmesinde hızla büyüyen yardım

²⁸⁰ Tezel, a.g.e., s.186.

²⁸¹ A.e.

ve borçlanmanın da katkısı olmuştur. Böylece ekonomi, dışalımın hızla artmasına karşın dış satımın aynı oranda arttırılamaması sürecine girmiştir.²⁸²

Dış Ticaret Dairesi Başkanı Ozansoy, 1948'de 551 milyon lira olan ihracatın 1949 yılında 693 milyon liraya yükseldiğini açıklamıştır. 770 milyon lira olan ithalat hacmi ise 812 milyon liraya çıkmıştır. Böylece 219 milyon lira olan ticaret açığı azalarak 1949'da 120 milyon liranın altına inmiştir. Bu rakamdan, ödeme dengesine geçmeyecek olan Marshall yardımından sağlanacak 65 milyon lira ile tiraj haklarından elde edilecek 35 milyon liralık ithalatın çıkarılmasıyla gerçek farkın 20 milyon liranın altına ineceğini açıklamıştır. Ozansoy ayrıca ödeme dengelerinin sağlanmasında geçen yıla kıyasla ithalatın kısılmasının değil, ihracatın arttırılmasının katkısı olduğunu açıklamıştır.²⁸³

Savaş sonrasında Türkiye ile Amerika arasında görülen yakınlaşma ticaret değerlerine de yansımıştır. 1945-1950 arasında Türkiye, ithalatının % 25'ini, ihracatının ise % 23'ünü Amerika ile gerçekleştirmiştir. Bu dönemde İngiltere'nin, Türkiye'nin ithalatındaki payı % 18, ihracatındaki payı ise % 15 olmuştur. II. Dünya Savaşı'nda Almanya ile gerçekleşen ticarete büyük düşüşler meydana gelmiştir. Ancak, 1945-1950 yılları arasında, kesintiye uğrayan ilişkilerde ilerleme kaydedilmiştir. Bu dönemde Almanya'nın Türkiye'nin ithalatındaki payı % 5, ihracatındaki payı ise % 9 olmuştur. Asıl gelişme 1940'ların sonlarına doğru kendini göstermiş, 1950 yılında Türkiye'nin ithalatında Almanya'nın payı % 20'ye, ihracatında ise % 25'e yükselmiştir.²⁸⁴

D) YABANCI SERMAYE

Türkiye'nin yabancı kaynak kullanma isteği, İkinci Dünya Savaşı sonrası görülen bir yenilik olmamıştır. Cumhuriyet döneminin başından beri iktisadi kalkınmada yabancı sermayeye önem verilse de, 1929 Dünya Ekonomik Buhranı ve sonrasında patlak veren savaş, yabancı kaynak elde etmeye yönelik çabaları büyük ölçüde başarısızlıkla sonuçlandırmıştır. Bu iki büyük dış etken, hızlı sanayileşmede yabancı sermayeden ümidin kesilip, devletçi uygulamalara ağırlık verilmesinde başat rol oynamıştır. İktisadi kalkınmada, devletçi yatırım programları ve kamu kesimi sanayinde sermaye birikimi önem kazanmıştır.

²⁸² Kepenek, a.g.e., s.123.

²⁸³ "Dış Ticaret Muvazenesi İyi İnkişaf Ediyor", *Cumhuriyet*, 05.02.1950, s.3.

²⁸⁴ Tezel, a.g.e., s.187.

1930-1945 yılları arasında yabancı özel sermayenin etkinliğinde azalma meydana gelmiş, özellikle yabancı banka ve sigorta şirketlerinin sayı ve yatırımlarında ciddi daralmalar yaşanmıştır. Dış yardımın yeteri kadar sağlanamadığı 1933-1945 yıllarında 21 yabancı şirket millileştirilmiştir. Devletçi sanayi programları ile aynı döneme denk gelen bu millileştirmeler, hükümetlerin yabancı sermayeye karşı olduğu izlenimine yol açmıştır.²⁸⁵

Millileştirmelerin çoğunluğu demiryolları, limanlar ve belediye hizmetlerine yönelik gerçekleştirilmiştir.1938 yılındaki konuşmasında Başbakan Celal Bayar “*Biz her zaman tekrar edildiği vechile, ecnebi sermayesinin düşmanı değiliz...istemediğimiz sermaye ‘vagabond’ yani serseri sermaye, politik sermaye, aynı zamanda spekülatif sermayedir...*” sözleriyle yabancı sermayeye karşı olunmadığına vurgu yapmıştır.²⁸⁶

Türkiye savaş sonuna 1946 yılı ithalat hacminin 2 katından fazla olan 250 milyon dolarlık döviz rezervi ile girmiştir. 1946 yılında 100 milyon dolara yakın bir dış ticaret fazlası verilmesine rağmen yoğun bir dış yardım arayışına başlanmıştır.²⁸⁷

II. Dünya Savaşı’nın sona ermesiyle Türkiye’nin yabancı sermaye çevreleri ile ilişkilerinde bazı değişiklikler meydana gelmiştir. Bu dönemin en belirgin özelliklerinden biri Amerika ile siyasi ve iktisadi ilişkilerde görülen yakınlaşmadır. İktisadi kalkınmada, dış borç ve yabancı sermaye temin etmeye öncelik verildiği bu dönemde, yabancı sermaye çevreleri ile ilişkilerde serbestlik sağlanmasında, yönetici bürokrat kadro karşısında siyasi etkinliğini arttırmış olan yerli varlıklı sınıflar ve dış siyasi ilişkilerde oluşan değişiklikler etkili olmuştur.²⁸⁸

Savaş döneminde artan Alman baskısına karşı, İngiltere ve Fransa ile olumlu temaslar kurulmuştur. Ancak, bu dönemde Sovyetler ile olan ilişkilerde bozulma yaşanmıştır. Savaşın başında görülen Sovyet-Alman yakınlaşması ve Sovyetlerin Boğazlar üzerindeki talepleri Türkiye’de tedirginlik yaratmıştır.

Almanya’nın Sovyetlere saldırmasıyla, Türkiye’nin savaşa dâhil olup, boğazlardan geçişi serbest hale getirmesine yönelik talepler yoğunlaşmıştır. Türk dış politikası gereği Sovyet, İngiliz ve Amerikan baskılarına direnen Türkiye, tarafsızlığını korumak için çaba sarfetmiştir.

Türk-Sovyet ilişkilerindeki gerilim Şubat 1945’te toplanan Yalta Konferansında gözle görülür hale gelmiştir. Stalin konferansta, Montreux Boğazlar Sözleşmesi’nde

²⁸⁵ Tezel, a.g.e., s.202-203.

²⁸⁶ Tezel, a.g.e., s.206.

²⁸⁷ Boratav, a.g.e., s.343.

²⁸⁸ Tezel, a.g.e., s.219.

değişiklik yapılması konusunda ki görüşlerini açıklamıştır. Mart 1945'te Türk-Sovyet Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması'nın yenilenmeyeceği iletilmiş, Haziran ayında ise Kars ve Ardahan'ın Sovyetlere bırakılması istenmiştir. 1945 Temmuz ayında toplanan Potsdam Konferansı'nda Sovyetler Birliği Türkiye'den beklentilerini tekrarlamıştır. Sovyetler, Ağustos ve Eylül aylarında olmak üzere boğazlara dair taleplerini içeren iki nota vermiştir. Artan Sovyet baskısı karşısında, Amerikan desteğini sağlamaya dönük uygulamalar dış politikaya egemen olmuştur.²⁸⁹

İkinci Dünya Savaşı'nın iktisadi şartları ve hükümetlerin ekonomi politikaları özel sermaye birikimine fırsat tanımıştır. Bu dönemde güçlenen yerli varlıklı sınıflar, yönetici bürokrat kadronun etkinliğine ve müdahaleci uygulamalarına karşı dirençlerini arttırmıştır. Dış politikada görülen Amerika'ya yakınlaşma eğilimi ise bazı iç siyasal değişikliklerin gerçekleşmesini kolaylaştırmıştır. Bu süreçte kurulan Demokrat Partinin liberal ekonomi politikalarının uygulanmasına yönelik istemleri ve yerli varlıklı sınıfların yabancı sermaye ile ilişkileri geliştirme çabaları, savaş sonrası ekonomi politikalarında belirleyici olmuştur.²⁹⁰

Türkiye'nin Amerika'ya yakınlaşmasında, hazırlanan devletçi kalkınma programlarının da etkisi olmuştur. Devlet eliyle iktisadi kalkınmayı amaç edinen bu yatırım planları için, dış finansmana ihtiyaç duyulmuştur. Bu sebeple Ekim 1945'te Amerikan Export-Import bankasından 500 milyon dolarlık kredi talep edilmiştir. Cevaben, 25 milyon dolar kredi verilebileceği bildirilmiştir. 1946 yılında Missouri zırlısının Türkiye'ye ziyaretini fırsat bilen Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, askeri yardıma gereksinim duyulmadığını iletmış, ancak sanayi ve altyapı yatırımlarının finansmanı için 500 milyon dolarlık kredi talebini yinelemiştir.²⁹¹

II. Dünya Savaşı sonrası iktisadi gelişmesini hızlandırmak isteyen Türkiye, bu amaçla hazırlanan sanayi programlarının uygulanabilmesi için, yabancı sermayeye gereksinim duymuştur. Düşük faizli ve uzun vadeli dış krediler temin edilerek, mevcut bütçe imkânları ile başarılması uzun yıllar sürecek kalkınma işlerinin hızlandırılması umulmuştur.

Hasan Saka Hükümeti Programında iktisadi kalkınmanın hızlandırılmasında yabancı sermayeye duyulan ihtiyaç şu sözler ile dile getirilmiştir: *“Hükümet her türlü ekonomik*

²⁸⁹ Selim Deringil, **Denge Oyunu İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Dış Politikası**, 3.bs., İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2003, s.248-256.

²⁹⁰ Tezel, **a.g.e.**, s.222.

²⁹¹ **A.e.**

teşebbüslerde yerli olduğu kadar yabancı sermayeye geniş yer ayırmak ve bunları teşvik etmek kararındadır.”²⁹²

Marshall Planı'nın ortaya çıkmasından sonra Avrupa Kalkınma Programı'na (European Recovery Programme) sunulan iktisadi programda, yabancı sermaye desteğine duyulan ihtiyaç dile getirilmiştir. Mayıs 1948'de çıkartılan bir kararname, yabancı sermayeli kuruluşları teşvik amacıyla bunların kar ve sermayelerini yurtdışına taşımalarını güvence altına almıştır.²⁹³

Türk Hükümetinin, 26 Mayıs 1947 tarihinde yürürlüğe koyduğu Türk Parasının Kıymetini Koruma hakkındaki 13 sayılı karar ile yabancı sermayenin faydalı olması planlamıştır. Yabancı sermayenin teşvik edilmesi bağlamında kanunun 31. maddesi dikkate değerdir: *“Yurdun kalkınması için fayda mülahaza edilen endüstri, tarım, ulaştırma ve bayındırlık işleriyle ihracatı arttırıcı mahiyette olan ticari işlerde kullanılmak üzere yabancı memleketlerden döviz ve tesisat olarak getirilen sermaye gelirlerinin veya teşebbüs mevcudunun kısmen veya tamamen harice transferini teminen gerekli izin verileceği hususunda Maliye Bakanlığı bu teşebbüslere karşı önceden taahhüde girebilir.*”²⁹⁴

Yabancı sermaye sınırlamaları CHP tarafından Mayıs 1947 ve Mart 1950'de yapılan düzenlemeler ile gevşetilmiştir. DP, bu politikayı 1951'de çıkardığı Yabancı Sermaye Yatırımlarını Teşvik Kanunu ile sürdürmüştür.²⁹⁵

1 Mart 1950'de yasalaşan 5583 sayılı “Hazinece Özel Teşebbüslere Kefalet Edilmesi ve Döviz Taahhüdünde Bulunulmasına Dair Kanun” ile yabancı sermayeye karını aktarma yetkisi tanınmıştır. DP döneminde 1 Ağustos 1951'de çıkarılan yasa ile yabancı sermayenin karını aktarmasında kolaylıklar sağlanmıştır.²⁹⁶

Yabancı sermaye söylemleri hükümet programlarında da yer bulmuştur. İkinci Hasan Saka hükümeti programında, tasarrufun tek başına yeterli olmayacağı, bu sebeple dış kredi olanaklarının araştırılması gerekliliğine vurgu yapılmıştır.²⁹⁷

1949 yılında açıklanan Şemsettin Günaltay hükümeti programında, ABD'nin Avrupa'yı yapılandırmak için başlattığı yardım hareketinden yararlanmaya büyük önem verilmiş, bu yardım kalkınma ve üretimi arttırmada başlıca koşul olarak kabul görmüştür.

²⁹² Arar, a.g.e., s.195.

²⁹³ Tezel, a.g.e., s223.

²⁹⁴ Malkoç, a.g.e., s.124.

²⁹⁵ Boratav, a.g.e., s.343.

²⁹⁶ Kepenek, a.g.e., s.137.

²⁹⁷ Arar, a.g.e., s.200-201.

Amerika'nın dostane yardımları sayesinde hem ekonomik kalkınmanın sağlanmasına, hem de Avrupa Ekonomik İşbirliği Teşkilatına yararlı olmaya çalışılacağı açıklanmıştır.²⁹⁸

Cumhuriyet Halk Partisi gibi Demokrat Parti de, Amerika'dan sağlanacak kredilere ve yabancı sermaye yatırımlarına büyük ölçüde ihtiyaç olduğu görüşünde hemfikir olmuştur. 1950 seçimleri öncesi Demokrat Parti, Cumhuriyet Halk Partisi'ni, yabancı sermayeyi ürküten iktisat politikalarını takip etmekle suçlamıştır.²⁹⁹

DP, Truman Doktrini ve Marshall Planı yardımlarından dolayı Amerika'ya şükranlıklarını belirtmiş, CHP hükümetlerine benzer olarak Amerika'nın askeri sahadaki maddi ve teknik yardımlarından aynı zihniyet ve anlayışla, daha geniş ölçüde yararlanmaya çalışacaklarını açıklamıştır. Takip edilecek iktisadi ve mali sahada, yabancı sermaye konusundaki DP görüşleri şu sözler ile ifade olunmuştur: *“Yabancı teşebbüs sermaye ve tekniğinden geniş ölçüde faydalanabilmenin şartlarını tahakkuk ettirmek ve icaplarını yerine getirmek.”*³⁰⁰

Amerika ile iyi ilişkilerin ön plana çıktığı bu dönemde, cumhuriyet tarihinde ilk defa olarak ekonomiye dışarıdan yapılan müdahaleler kabul edilmiştir. Temmuz 1948 tarihli, Truman Doktrini ve Marshall Planı yardım ve kredilerinin şartlarını içeren anlaşma ile Türkiye, ekonomisinin yönetilmesine dair ABD koşullarını kabullenmiş olur. Bu anlaşmanın 2. maddesinde yer alan hükümlere göre Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti; özel ve resmi ticari girişimciler arasında rekabeti kısıtlayan, piyasalara katılımı sınırlayan veya teknelci uygulamaları teşvik eden, uluslar arası ticarete ve Avrupa Kalkınma Programına müdahalede bulunulan durumlarda, uygun gördüğü tedbirleri alarak diğer ülkeler ile işbirliği yapacaktır.³⁰¹

Kısa dönemli ve yüksek faizli yabancı özel sermayeden dış ticaretin finansmanı ve özel kesime uzun dönemli dış kredi sağlanmasında yararlanılmıştır. Bununla birlikte yabancı özel sermayenin daha çok ticaretin finansmanında kullanıldığı görülmüştür. Bu tarz bir sermaye, üretimi arttırıcı etki yapmamıştır. İç pazarlar yabancı ürünlerin rekabetine karşı gümrük duvarlarıyla korunmuş, böylece teknolojik etkinliği olmayan sanayi yüksek karlar sağlayabilmiştir.³⁰²

ABD hükümeti ve Avrupa İktisadi İşbirliği Örgütünün istekleri, ekonomi politikalarında yer bulmuştur. Hükümet, kalkınma işlerinde sanayi sektörüne verdiği

²⁹⁸ Arar, a.g.e., s.207.

²⁹⁹ Tezel, a.g.e., s.223.

³⁰⁰ Arar, a.g.e., s.215-227.

³⁰¹ T.B.M.M., **Tutanak Dergisi**, D: VIII, C: 12, S. Sayısı:107, s.7.

³⁰² Kepenek, a.g.e., s.104-105.

önemi dış baskılar neticesinde kısıtlamak durumunda kalmıştır. Kamu kesiminde, savaştan sonra uygulamaya konulacak sanayi yatırımlarını kapsayan plandan büyük ölçüde vazgeçilerek, 1947 yılında Avrupa İktisadi İşbirliği Örgütüne yeni bir kalkınma programı sunulmuştur. Bu programda, tarımda makineleşme ve ulaşımda karayolu yapımına öncelik verme, yabancı istekleri doğrultusunda ağırlık kazanmıştır.

Türkiye üzerindeki dış etkilerin giderek arttığı bu dönemde dış kuruluşlar hazırladıkları raporlar ile ekonomiye yön vermeye uğraşmışlardır. Dünya Bankası'nın hazırladığı Baker Raporu'na göre devlet yatırımları özel girişimcileri özendirecek ve özel girişimcilerin yatırım yapamayacakları ulaşım, haberleşme gibi alanlarda yoğunluk kazanmalıdır. Ayrıca devlet işletmeciliği özel girişimin gelişmesini teşvik için sınırlandırılmalı, yabancı sermayenin ilgisini çekecek özel kesim ile dış ülkeler arasındaki ikili ilişkilerin geliştirilmesine çalışılmalıdır.³⁰³

Yabancı özel sermaye yatırımlarının, üretimde çoğunlukla dış alım girdi kullanması dış ticaret açığına katkı yapmıştır. Savaş sonrası dönem yabancı özel sermayeye yeniden açılışın başlangıcı olmuştur. Yabancı özel sermayenin üretime yönelen payının düşük olması, sanayiye yatırım yapanların gelişmemiş teknoloji kullanması ve dış alım girdiye dayalı üretim yapmaları ile karlarının bir bölümünü yurt dışına aktarmaları yerli sanai üretimin gelişmesini olumsuz yönde etkilemiştir.³⁰⁴

J) DIŞ BORÇLAR

Cumhuriyetin ilk yıllarında, Osmanlı borçlarının bıraktığı olumsuz etki sebebiyle dış borç alımına mesafeli durulmuştur. Duyun-u Umumiye İdaresi ile yapılan sözleşmeye göre, Osmanlı dış borçlarından Türkiye'nin payına düşen borcun ödenmesi, 1929 yılında başlayıp 1954 yılında sona erecekti. 1928'de Paris'te yapılan anlaşmaya göre 1929 ile başlayan ilk 7 yılda her yıl 2 milyon, 1936-1942 arası yıllık 2,9, 1943-1947 arası yıllık 2,8 milyon, 1948-1952 arası yıllık 3,2 milyon ve sonrasında yıllık 3,4 milyon altın lira ödeme yapılacaktı. 1929 yılında ödenen ilk taksitin ardından ödemeler dengesi açığının büyümesi Dünya Ekonomik Bunalımı'nın etkileriyle birleşince, 1930 taksitinin ancak yarısı ödenebilmiştir. 1933'de yapılan yeni anlaşma ile yıllık faiz ve anapara taksitlerinde indirim sağlanmıştır. 1936 yılında ise taksitlerin yarısını belirli ihraç ürünleri ile ödeme

³⁰³ Tefrik Çavdar, **Türkiye'de Liberalizm (1860-1990)**, Ankara, İmge Kitabevi, 1992, s.221.

³⁰⁴ Kepenek, **a.g.e.**, s.106.

karara bağlanmıştır.1938’de taksitlerin tamamının bu yolla ödenmesi kararlaştırılmıştır. Savaş yıllarında da aralıksız süren ödemelerle borçlar 1954 yılında tamamen kapatılmıştır.³⁰⁵

Dış borç alımını kısıtlayan koşullara rağmen, dış finansman kaynakları bulmayı gerekli gören bir eğilim her zaman söz konusu olmuştur. Merkez Bankası’nın kurulma sürecinde, dış kredi olanaklarının araştırılması ihtiyacı artmış, 1930 yılında cumhuriyet döneminin ilk konsolide dış borçlanması yapılmıştır. Kibrit tekeli karşılığında bir Amerikan şirketi 21 milyon lira borç vermiştir. Bu borcun faizi % 6,5 vadesi ise 25 yıl olarak belirlenmiştir.³⁰⁶

Atatürk dış borç alınmasına mali bağımsızlığı tehlikeye düşürmedikçe karşı olmadığını ancak kullanımda borçların özel ve kamu tüketimine harcanmaması gibi dikkat edilmesi gereken hususlar olduğunu şu sözler ile ifade etmiştir:

“...hükümetimizin her medeni devlet gibi harici istikrazlar akdetmesine lüzum vardır. Şu kadar ki, istikraz olunan ecnebi paraların, şimdiye kadar Babıalinin yaptığı tarzda, ödemeye mecbur değilmişiz gibi maksatsız israf ve istihlak ile barı düyunumuzu arttırarak istiklal-i malimizi maruz-ı tehlike etmeye katiyen muarızız. Biz memlekette mamuriyeti istihsali ve refah-ı halkı temin edecek menabi-i varidatımızı inkişaf ettirecek müsmir istikrazlara taraftarız.”³⁰⁷

1930’ların başında hazırlanan sanayileşme programı için geniş ölçekli dış yardım ve kredi temin edilmesi gereksinimi doğmuştur. Bu bağlamda Sovyetler Birliğinden alınan 8 milyon dolarlık kredi ve teknik yardım ile sanayi programının uygulamasına başlanmıştır. Faizi olmayan bu kredinin, 20 yıl zarfında ihracat ürünleriyle ödenmesi kararlaştırılmıştır. Sanayi programının finansmanı için ikinci dış kredi 1936 yılında alınmıştır. İngiltere, 18 milyon liraya denk gelen yaklaşık 3 milyon sterlin tutarında kredi vermiştir. Faiz oranı % 5,5 olan ve Türk ihraç ürünleri ile geri ödenecek bu kredinin vadesi 10 yıl olarak tespit edilmiştir.³⁰⁸

Silahlanmaya verilen önemin arttığı, uluslar arası gerginlik ortamında Türkiye’nin de savunma harcamalarını genişletmesi, ticaret dengesinde açığa yol açmıştır. 1938 yılında yapılan anlaşma ile İngiltere, sanayi makine ve gereçleri için 10 milyon, silah ve askeri

³⁰⁵ Mustafa Aysan, **Atatürk’ün Ekonomik Görüşleri**, 6.bs., İstanbul, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, 2000, s.118-119.

³⁰⁶ Tezel, **a.g.e.**, s.212.

³⁰⁷ Aysan, **a.g.e.**, s.53.

³⁰⁸ Tezel, **a.g.e.**, s.212-213.

gereçler için 6 milyon sterlin olmak üzere, toplamda 100 milyon lirayı bulan kredi tahsis etmiştir. Sanayide kullanılacak kredi % 5,5 faizli ve 13 yıl vadeli olmuştur. Faizi % 3 olan silah kredisinin geri ödemesinin ise 1951-1962 yılları arasında yapılması karara bağlanmıştır. Ekim 1939'da İngiltere ve Fransa ile imzalanan Karşılıklı Yardım Antlaşması sonrasında, 1939 ve 1940 kredi anlaşmaları ile İngiltere'den 42 milyon sterlin, Fransa'dan ise 1,5 milyon sterlin borç alınmıştır.³⁰⁹

ABD, 11 Mart 1941 tarihinde onaylanan Ödünç Verme ve Kiralama Kanunu kapsamında 4 yıl boyunca Türkiye'ye 95 milyon dolarlık savaş malzemesi vermiştir. 23 Şubat 1945'te Ankara'da imzalanan anlaşmaya göre savaş sürdüğü müddetçe ABD savunma malzemeleri yardımına devam etmeyi kabul etmiştir. 7 Mayıs 1946'da yapılan anlaşma ile Türkiye'nin Ödünç Verme ve Kiralama Kanunu'ndan doğan borçları silinmiştir.³¹⁰

Alman ve Amerikan Lend-Lease kredileri de dâhil olmak üzere 1940-1945 yıllarında 360 milyon lira dış borç alımı yapılmış, borcun 307 milyon lirası askeri malzeme olarak alınmıştır. Bu dönemde, Osmanlı ve millileştirmeden kaynaklanan dış borçların da yer aldığı konsolide dış borçların anapara ve faiz ödemeleri için 153 milyon lira harcanmıştır. Aynı yıllarda yapılan ödemeler, dalgalı dış borçlarda 50 milyon liralık azalma sağlamıştır. Altın ve döviz rezervleri ise 330 milyon lira arttırılmıştır.³¹¹

1946'da kurulan DP'nin programında yer alan şu ifadeler ile dış borç konusuna sıcak bakıldığı belirtilmiştir: *“İstihsalin ve milli gelirin süratle artmasını sağlayacak işlere münhasır kalmak üzere, dahili istikrazları, ve iktisadi istiklalimize uzaktan yakından dokunmayacak normal şartlarla, uzun vadeli dış istikrazlar yapılmasını, çok faydalı ve lüzumlu görmekteyiz.”*³¹²

Ticaretin serbestleştirilmesine ve yabancı sermayeye verilen önemin arttığı savaş sonrası dönemde, bütçede denklik ilkesi göz ardı edilmemek kaydıyla iktisadi kalkınmayı sağlayacak işlerin finansmanında uzun vadeli ve uygun faizli iç borcun yanında dış borçların da temin edilmesi gereği mali politikanın prensipleri arasında yer almıştır.³¹³

II. Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru, hazırlanan sanayi planının finansmanı için dış borç olanaklarının araştırılmasına hız verilmiştir. Artan Sovyet baskısının da etkisiyle Amerika'ya yaklaşan Türkiye, borç talebinde bulunmuştur. 1945 Ekim ayında Amerikan

³⁰⁹ Tezel, a.g.e., s.213-215.

³¹⁰ Yılmaz, a.g.e., s.66-67.

³¹¹ Tezel, a.g.e., s.218.

³¹² Tunaya, a.g.e., s.671.

³¹³ Arar, a.g.e., s.187.

Export-Import Bankası'ndan istenen 500 milyon dolarlık kredi, bankanın olanaklarını aştığı gerekçesiyle kabul edilmemiştir. Bankanın 25 milyon dolar kredi verebileceğini açıklamasıyla bu sınırlar dâhilinde kredi alınmıştır. Amerika 1946 yılında, Türkiye'nin alacağı savaş artığı askeri malzemeler için 10 milyon dolarlık bir kredi sağlamıştır. Türkiye ayrıca, 1948- 1949 yıllarında Export-Import Bank'tan 38 milyon dolarlık ikinci kredisini almıştır.³¹⁴

1947 CHP Kurultayı'nda onaylanan parti programı ile CHP mali politika alanında, milli ekonominin ve yurt bayındırlığının hızlı geliştirilmesinin sağlanmasında kısa ve uzun vadeli, iç ve dış borçlanmalardan faydalanmayı uygun bulacağını açıklamıştır.³¹⁵

Türkiye'nin geniş kapsamlı dış yardım elde etmesi Truman Doktrini çerçevesinde başlamış, Marshall Planı ile sürmüştür. Amerikan Başkanı Truman, 1947 yılında Türkiye ve Yunanistan'a 400 milyon dolarlık kredi verileceğini açıklamıştır. Sonrasında, II. Dünya Savaşı'nda enkaz haline gelen Avrupa kıtasının, ekonomik kalkınmasını hızlandırmak için Haziran 1947'de açıklanan Marshall Planı kapsamında, verilen kredi ve yardımlardan Türkiye de faydalanmıştır.

1949 yılı için öngörülen 49.702.000 milyon dolarlık yardımın 38 milyon doları doğrudan doğruya yardımdır. Borç olarak alınan bu paranın geri ödeme başlangıcı 1956 yılı olarak belirlenmiştir. Borcun faizi % 2,5 vadesi ise 35 yıldır.³¹⁶

Tablo 2.15 Dış borçlar (milyon TL)

			31.12.1948	31.12.1949
Dış Borçlar	Umumi bütçe	Konsolide	615.163.262	467.193.848
		Dalgalı	_____	13.419.700
	Katma ve diğer bütçeler	Konsolide	166.498.396	145.104.897
		Dalgalı	69.603.746	77.151.865
		Toplam	851.265.404	702.870.310

Kaynak: T.B.M.M., Tutanak Dergisi, Dönem: VIII, Cilt: 24, S. Sayısı:170, s.11.

1949 yılı bütçe görüşmelerinde borçlar konusuna değinen Adnan Menderes son 13 ayda borçların 360 milyon lira arttığını ifade etmiştir. Hâlbuki bu dönemde genel borç

³¹⁴ Tezel, a.g.e., s.225.

³¹⁵ Tunaya, a.g.e., s.592.

³¹⁶ Ziya Tansu, "Marshall Yardımından Nasıl Faydalanıyoruz?", **Türkiye İktisat Mecmuası**, Sayı:24, Şubat 1950, s.109.

toplamında 291 milyon liralık azalma sağlanmıştır.³¹⁷ Yukarıdaki tabloda görüldüğü gibi dış borçlarda 149 milyonluk düşüş meydana gelmiştir. Bu veriler Menderes'in iddialarını çürütmektedir.

1949 yılı sonunda dış borç miktarında meydana gelen azalmada, Eylül 1949 tarihinde yapılan İngiliz ve onu takip eden bazı Avrupa ülkelerinin para değerlerini düşürmelerinin de katkısı olmuştur.

Alınan askeri yardım Temmuz 1947, iktisadi krediler ise Temmuz 1948'de yapılan anlaşmalar dâhilinde yürütülmüştür. 1946-1950 yıllarında Amerika'dan 496 milyon lira bağış, 328 milyon lira da kredi alınmıştır. Bağışlar büyük oranda Amerikan Ekonomik İşbirliği İdaresi'nce verilmiştir. Yardımların % 5'i ABD Elçiliği ve misyonlarının Türkiye'de ki harcamalarına ayrılmıştır. % 95'lik bölümü ABD'nin uygun bulacağı alanlarda kullanılmak üzere Merkez Bankası'nda tutulmuştur. Bu kaynağın değerlendirilmesinde; Avrupa'nın ekonomik kalkınmasını amaç edinen Avrupa İktisadi İşbirliği Programı'nın kapsamında olan projelerin desteklenmesi, ABD'nin gereksinim duyabileceği hammaddelerin araştırılması ve Türk kamu kesiminin Merkez Bankası ile diğer bankalara olan borçlarının ödenmesi esas alınmıştır.³¹⁸

Yaptığı yardımın kullanım şekillerini belirleyerek, Türkiye'nin ekonomi politikalarına müdahale etme olanağına erişen ABD'nin, Türkiye üzerindeki nüfuzu yardım ve krediler ile birlikte artış göstermiştir.

II. Hasan Saka Hükümeti Programında, tasarruf imkânlarının geliştirilmesinin dışında ekonomik kalkınmada dış krediye duyulan ihtiyacın gözle görülür olduğu vurgulanmış, başta tarım olmak üzere diğer ekonomik alanların gelişiminde mümkün mertebe dış kredilerin ve iç finansmanların teminine çalışılması gerektiğine değinilmiştir.³¹⁹

1946-1950 yıllarında Türkiye, Avrupa İktisadi İşbirliği Programı kapsamında, ABD kredileri dışındaki kaynaklardan da yararlanmış. Bu kapsamda İngiltere'den 23, Çekoslovakya'dan 5 ve Avusturya'dan 3 milyon dolar uzun vadeli borç alınmıştır. Bunların dışında 1950'de, liman ve silo yapımı projelerinin desteklenmesi için Dünya Bankası 16 milyon dolara varan bir kredi açmıştır. II. Dünya Savaşı yıllarında azaltılan dalgalı dış borçlar, bu dönemde tekrar ağırlık kazanmaya başlamıştır.³²⁰

³¹⁷ T.B.M.M., Tutanak Dergisi, D:VIII, C: 24, S. Sayısı: 170, s.10-11.

³¹⁸ Tezel, a.g.e., s.226.

³¹⁹ Arar, a.g.e., s.201.

³²⁰ Tezel, a.g.e., s.226.

1949-1950 devresinde, Marshall Planı yardımları çerçevesinde elde edilmesi beklenen 114.600.000 dolarlık yardımın 59.300.000 doları doğrudan doğruya yardım şeklindedir. Bu miktarın 16 milyon dolarlık bölümü hibe sayılacağından borç olarak alınacak miktar daha düşük olur.³²¹

1946-1950 döneminde, 1094 milyon lira değerinde uzun vadeli kredi ve yabancı bağışı elde edilmiştir. Bu yıllarda, konsolide dış borç ödemelerine 203 milyon lira harcanmıştır. Böylece bağış ve kredilerin getirisi 891 milyon liraya inmiştir. 5 yıllık bu kısa dönemde alınan dış borçlar 1923-1945 yılları arasında alınan borçlar toplamını aşmıştır. Hesaplanan ödemeler dengesi tahminlerine göre, dış borçların geri ödenmesi ve mal ile hizmet ticareti açıklarının içinde yer aldığı dış açıklar, 1947-1950 yıllarında 1203 milyon liraya ulaşmıştır. Bu açığın 980 milyon liralık kısmı yabancı bağışlar, uzun vadeli krediler ve kısa vadeli ticari kredilerle kapatılmıştır.³²²

İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde dış yardım ve kredilere duyulan ihtiyaç dış borçların giderek artmasına yol açmıştır. Böylece, ticari olduğu kadar mali olarak ta, Türkiye'nin dışa bağımlılığı artış göstermiştir.

³²¹ Tansu, a.g.e., s.109.

³²² Tezel, a.g.e., s.227.

SONUÇ

İkinci Dünya Savaşı sonrası dünya ekonomisi ile bütünleşme gayretleri iç politikaya da yansımış, 1946-1950 dönemi siyasi ve ekonomik dönüşümleri içinde barındırmıştır. Savaş döneminde Refik Saydam ve Şükrü Saraçoğlu hükümetleri ekonomik sorunlara farklı yollar izleyerek çözüm bulmaya çalışmışlardır. Saydam, daha sert tedbirlere başvurarak ithalatı ve ihracatı denetim altında buldurmuş, karaborsacılığın önüne geçmeye çabalamıştır. Saraçoğlu hükümeti de iktisadi kötü gidişi önlemeye çalışmış, ancak hızla artan enflasyon ve vurgunculuğa mâni olamamıştır.

Bu şartlar altında hazırlanan 1946 yılı bütçesi İkinci Dünya Savaşı'nın henüz sona ermesi sebebiyle geçiş dönemi bütçesi olarak adlandırılmıştır. Artan Sovyet tehdidinin de katkısıyla milli savunma masrafları savaş yıllarında olduğu gibi önemini korumuştur. Savaş yıllarında çıkarılan Toprak Mahsulleri ve İhracat Vergileri'nin kaldırılması bütün kesimler tarafından olumlu karşılanmıştır. Hemfikir olunan diğer bir konu da para ayarlamasının gerekliliği olmuştur.

Devletçilik hususunda, devletçiliğin sınırlarının belirlenmesi gibi savaş sonrası liberal ekonomi politikalarından izler taşıyan söylemler dile getirilmiştir. Buna karşın cılız da olsa devletleştirilecek sektörlerde özel sermayeye yer verilmemesi gerektiği gibi devletçi görüşler de yer almıştır.

1946 yılı bütçe tartışmalarında yaptığı eleştirilerle ön plana çıkan Bayur, hükümeti yanlış tedbirler almak ve başarısız idarecilikle suçlamış, başka siyasi seçeneklerin ortaya çıkmasını önermiştir. Tartışmaların devamında ekonomi yerine hükümeti denetleme mekanizması ağırlıklı olarak işlenmiş, Peker ile Bayur'un bu bağlamdaki karşılıklı atışmaları görüşmelere damgasını vurmuştur.

Demokrat Parti'nin meclise girmesiyle katıldığı ilk bütçe görüşmeleri olan 1947 yılında, 7 Eylül 1946'da yapılan devalüasyon ana tartışma konularının başında gelmiştir. DP'de söz alan Menderes açığın belirtilen miktardan fazla olması nedeniyle bütçenin samimi olmadığı, tasarrufa yeteri önemin verilmediği ve vasıtalı vergilere ağırlık verilmesi gerektiği gibi konulara temas etmiş, CHP hükümetlerini yanlış mali politikalar uygulamakla eleştirmiştir. Hükümeti baskı kurmakla itham eden Menderes artan asayiş ödeneklerini buna örnek göstermiş, çözümün yeni bir şuur ile mümkün olacağına işaret etmiştir.

Ardından söz alan Başbakan Peker'in, Menderes'i "mariz ve psikopat" bir tavır almakla suçlamasına, Bayar'ın çağrısı ile DP milletvekilleri görüşmeleri terk ederek cevap vermiştir. Devamında süren görüşmelerde CHP milletvekillerinin Devletçi uygulamalara yönelik eleştirileri dikkat çekmiş, savaş döneminde alınan tedbirler ile devletçiliğin baskıcı bir yol izlediği iddia edilmiştir.

1948 yılı bütçe görüşmelerinde DP adına Menderes esaslı değerlendirmeler yapmıştır. 1947 bütçesi kesin hesaplarına ve zorunlu masrafların düşük gösterilmesine istinaden hazırlanan bütçenin gerçeği yansıtmadığını, bu nedenle de samimiysiz olduğunu savunmuştur. 7 Eylül kararlarının beklenenin aksine ürün ihracını kolaylaştırmadığı ve artan ithalata paralel olarak altın ve döviz stoklarının erimesine yol açtığını belirtmiştir. Bununla birlikte borçlarda görülen azalmanın da para ayarlaması sonucu gerçekleştiği gerekçesiyle inandırıcı olmadığını ileri sürmüştür.

Önceki yıllara kıyasla 1948 yılı bütçe görüşmeleri ılımlı bir havada sürmüştür. Maliye Bakanı Keşmir bütçede şekle ait aksaklıkları kabul ederek bunların düzeltileceği vaadinde bulunmuştur. Bütçenin samimiyeti, tasarruf konuları ve devletçilik uygulamaları en önemli tartışma konularını oluşturmuştur. Devletçiliğin sınırlandırılmasına yönelik söylemler artış göstermiş, özel teşebbüse engel olduğu ve devlet işletmelerinin masrafları arttırdığı iddiaları geniş kabul görmüştür.

1949 yılı bütçesi, zamanında hazırlanıp teslim edilemediğinden, Ocak ayı için geçici bütçe hazırlanmıştır. Ocak ayı içinde II. Hasan Saka Hükümeti yerine Şemsettin Günaltay Hükümeti kurulmuş bazı vergi kanunlarının geri alınması, tasarruf tedbirleri üzerinde durulması ve vergi tasarılarının görüşülmesinin sürmesi Şubat ayında da geçici bütçe hazırlanmasına sebebiyet vermiştir.

Maliye Bakanı İsmail Rüştü Aksal'ın, izlenen mali politikayı eleştirmesi bakımından dikkat çeken 1949 yılı bütçe görüşmelerinde, Adnan Menderes hız kesmeden tenkitlerini sürdürmüştür. Yeni kurulan Günaltay Hükümeti'nin tasarruf çabalarını ve geri aldığı vergileri olumlu karşılamıştır. Buna rağmen bütçeyi samimiysizlikle itham etmiş, bütçenin masrafları arttırma eğilimini sürdürdüğünü, hükümetin aksine borçların endişe verici düzeye ulaştığını ve dış ticaret ile ödeme dengesinin bozulduğunu iddia etmiştir.

İktisadi bozukluk önceden olduğu gibi devletçiliğin hatalı uygulamalarına bağlanmış, hükümet koyu müdahalecilik ve devlet kapitalizmi uygulamakla suçlanmış, faaliyet sahası belirli olmayan plansız bir devletçilik, devlet idaresinin müsrifliği ve Devlet İktisadi Teşekkülleri'nin masrafları münakaşa konusu olmuştur. Yıllardır bahsedilmesine rağmen

kadrolarda tasarrufun bir türlü ele alınmaması eleştirilmiş, bütçede esaslı değişikliklerin başka bir zihniyetin ürünü olacağı yinelenmiştir.

Hayat pahalılığı ve maliyet fiyatlarının yüksekliğinin yanında devalüasyon konusu da 1949 yılı bütçe görüşmelerinde güncelliğini korumuştur. İhracat artışının ithalatın gerisinde kalmasıyla döviz ve altın stokları erimiştir. Para ayarlaması ile hedeflenen üretim ve ihracat artışının gerçekleşmediği, dolayısıyla kararın hatalı olduğu dış ticaret rakamları ile ortaya çıkmıştır.

1950 yılı ile birlikte bütçe yılı başlangıcı Ocak ayından Mart ayına alınmıştır. 1950 yılı bütçesinde meydana gelen açıkları kapatmada artarak süren Marshall Planı yardımlarının katkısı görülmüştür. Adnan Menderes ve Ahmet Oğuz başta olmak üzere önceki bütçe tartışmalarında olduğu gibi, devletçi uygulamalar sınırsız olmakla eleştirilmiştir. Marshall yardımlarının etkisiyle arttırılan yatırımlar ödeneği de tartışmalara sebebiyet vermiştir. Yardımların gereği gibi kullanılmadığı ve yatırımlar ödeneğinin yüksek gösterilmeye çalışılarak bütçe açıklarının ve borçların göz ardı edildiği iddia edilmiştir.

Bütçede denklik, tasarruf ve samimiyet prensiplerini dilinden düşürmeyen DP, Mayıs 1950'de işbaşına gelmesiyle sene sonunda sunduğu bütçede, o zamana kadar görülmemiş bir bütçe açığını ortaya koymuştur.

Siyasi ve ekonomik açıdan dönüm noktası olan 1946 yılında ekonomide görülen liberal eğilim siyaset alanına da yansımıştır. Siyasi açıdan tek parti rejiminden çok partili rejime geçiş başlamış, önce Milli Kalkınma sonrasında Demokrat Parti kurulmuş, 1946'da ilk kez tek dereceli seçimler yapılmış ve 1950'de seçim yoluyla iktidar el değiştirmiştir.

Ekonomik açıdan 1930'dan beri uygulanan kapalı, korumacı ve dış dengeye dayalı iktisat politikaları gevşetilmiş, savaş boyunca uygulanan sınırlamalar kaldırılarak serbest piyasa ekonomisine yönelme ağırlık kazanmış, ithalat serbestleştirilmiş, dış açıklar süreklilik kazanmaya başlamış, dış yardım, kredi ve yabancı sermaye yatırımlarıyla ayakta duran ekonomik yapı yerleşmiştir.

II. Dünya Savaşı sonrası Boğazlar üzerinde artan Sovyet baskısının da etkisiyle Amerikan yanlısı politikalar izlenmeye başlamıştır. Türkiye, ekonomiyi canlandırmak ve hazırlanan kalkınma planlarına mali destek sağlamak amacıyla Amerika'dan kredi ve yardım talebinde bulunmuştur. CHP ve DP dış borç ve yabancı sermaye konularında benzer bir anlayışa sahip olmuşlardır. Bu bağlamda mümkün olduğunca dış yardım ve kredi temin edilmeye çalışılmıştır. İlk büyük çapta Amerikan yardımı Truman Doktrini kapsamında alınan askeri malzemeler ile başlamıştır. Ancak, sağlanan askeri

malzemelerin milli savunma ödeneğinde önemli azalmalara yol açacağı beklentisi gerçekleşmemiştir. Amerikan yardımları Marshall Planı ile sürdürülmüştür.

Yardımların temininde, sanayileşmede ağırlığın devlet sektöründen özel teşebbüse aktarılması etkili olmuştur. Yeni hazırlanan kalkınma planlarının, Avrupa kıtasının kalkınmasına uygun olarak hammadde ve gıda üretimine öncelik vermesi istenmiştir. Bu doğrultuda tarım ürünlerinin kolay sevk edilebilmesi ve köylünün pazar imkânlarını arttırması için karayolu yapımına hız verilmiş, demiryolu yapımı göz ardı edilmiştir.

7 Eylül 1946'da dış piyasalara ve yeni dünya şartlarına uyum sağlamak gerekçesiyle yapılan devalüasyon, 1947 yılı ve sonrası bütçe görüşmelerinde sıkça tartışılmış, ihracatı arttırması beklenirken, ithalatın hızla artmasına bağlı olarak dış ticaret açıklarının kronikleşmesine yol açan bir etken olması sebebiyle eleştirilerin odak noktası olmuştur.

Bütçe görüşmelerinde hararetli tartışmalara yol açan diğer bir konu da devletçilik olmuştur. DP adına Menderes'in aktif rol aldığı bütçe tartışmalarında, hükümetin devlet işletmelerinin sınırlarını belirlemesi talep edilmiş, Kamu İktisadi Teşekküllerinin artan masraflarının bütçeye yük olması eleştirilmiştir.

Bu bağlamda, 1947 CHP Kurultayı devletçiliğin gevşetilmesi anlamına gelen kararların alındığı bir kurultay olmuştur. Sermaye çevrelerinin ekonomik talepleri benimsenmiş, devletçilik özel sektörün gelişmesine yardıma dönük olarak yeniden yorumlanmıştır.

1948'de toplanan Türkiye İktisat Kongresi, hazırladığı devletçilik raporuyla DP benzeri söylemler kullanarak özel teşebbüsün teşvik edilmesini ve devlet işletmeciliğinin belirli alanların dışına çıkmamasını istemiştir. DP'nin ısrarla, belirlenen alanların dışındaki devlet işletmelerinin özel teşebbüse devrini istemesi ve kurduğu ilk hükümet programında bunu ifade etmesine rağmen, devlet işletmelerinin varlığını DP zamanında da sürdürmüş olması dikkat çekicidir. DP'nin bu vaadini yerine getirememesine yol açan sebepler CHP ile benzerlik taşımakla birlikte başka bir araştırma konusu teşkil etmektedir.

Tarım alanında, birçok üründe savaş öncesi üretim seviyeleri dönemin sonlarına doğru aşılmaya başlanmıştır. Tarımsal üretimin artmasında Marshall Planı kapsamında getirilen traktör ve çeşitli tarım aletlerinin önemli katkısı olmuştur. Ürün çeşitliliği ve üretim alanları genişlemiştir.

Sanayi alanında, savaş yıllarında uygulanamayan İkinci Sanayi Planı'ndan izler taşıyan, hazırlanışında Şevket Süreyya Aydemir'in etkili olduğu harp sonrası kalkınma plan ve programları için gerekli finansman temin edilememiştir. Ancak, bu çalışmanın bir

parçası olan, Sümerbank ve Etibank'ın öncelikli yatırımlarını içeren İvedili Plan'ın bir bölümü, gecikmeli de olsa uygulama imkânı bulmuştur.

İktisadi kalkınmada devlet sektörüne ağırlık veren yatırımların yer aldığı programların dış yardım alması mümkün görülmediğinden, Vaner Planı olarak anılan Türkiye İktisadi Kalkınma Planı liberal bir kadroya hazırlanmıştır. Devamında yapılan düzeltmeler ile ağır sanayi yatırımları gündem dışı bırakılmış, Avrupa'nın kalkınması kapsamında zirai üretimin artırılmasına ve karayolu yapımına öncelik verilmiştir.

Hedefledikleri milli gelir ve sektörel gelişim seviyelerine ulaşamayan İktisadi Kalkınma Planları bütçe görüşmelerinde bir bütün olarak yer almamışlardır. Maliyetleri bütçe imkânlarını aşan bu planlara gereken önem verilmemiştir.

Dış ticaret alanında, ithalat talebinin hızla arttığı, buna karşın ihracatın aynı oranda artmadığı bir döneme girilmiştir. Savaş yıllarında biriktirilen döviz ve altınların artan ithalata paralel olarak artmayan ihracat sayesinde azaldığı görülmüştür. Buna rağmen Marshall yardımlarıyla birlikte daha geniş imkânlara kavuşulmuş, ithalatın kesintiye uğramadan sürdürülebilmesi sağlanmıştır.

Ele alınan dönemde, gerek ekonomiyi hareketlendirmek, gerekse maliyeti bütçe imkânlarını aşan kalkınma plan ve programlarına dış finansman kaynakları bulmak amacıyla dış yardım ve kredilere bel bağlanması dış borçların artmasına sebep olmuştur. Bunlara bağlı olarak ta dışa bağımlılık artış göstermiştir. ABD, yardımların kullanılmasına ilişkin antlaşma hükümlerine dayanarak, yardımların kullanılacağı alanlara dolayısıyla ekonomi politikalarına müdahale etme fırsatını yakalamıştır. Dış kaynaklı bu etkiler sık sık gelen yabancı uzman heyetlerinin telkinleriyle pekiştirilmeye çalışılmıştır.

KAYNAKÇA

Kitaplar

- Arar, İsmail: **Hükümet Programları 1920-1965**, İstanbul, Burçak Yayınevi, 1968.
- Armaoğlu, Fahir: **20.Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1980)**, C.1, 7.bs., Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1991.
- Aydemir, Şevket Süreyya: **İkinci Adam(İsmet İnönü)**, C.2, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1968.
- Aysan, Mustafa: **Atatürk'ün Ekonomik Görüşleri**, 6.bs., İstanbul, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, 2000.
- Boratav, Korkut: "Türkiye İktisadi Tarihi," **Yakınçağ Türkiye Tarihi**, C.1, Haz., Sina Akşin, İstanbul, Milliyet Yayınları, [t.y.], s.333-346.
- Boratav, Korkut: **Türkiye'de Devletçilik**, 2.bs., Ankara, İmge Kitabevi, 2006.
- Çağrı, Erhan: "ABD ve NATO'yla İlişkiler," **Türk Dış Politikası 1919-1980**, C.1., Haz., Baskın Oran, 12.bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2006, s.522-575.
- Çavdar, Tefvik: **Türkiye'de Liberalizm (1860-1990)**, Ankara, İmge Kitabevi, 1992.
- Deringil, Selim: **Denge Oyunu İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Dış Politikası**, 3.bs., İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2003.
- Gül, Teoman: **Türk Siyasal Hayatında Recep Peker**, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1998.
- Kepenek, Yakup, Nurhan Yentürk: **Türkiye Ekonomisi**, 19.bs., İstanbul, Remzi Kitabevi, 2007.
- Koçak, Cemil: "1923-1950 Siyasi Tarih," **Yakınçağ Türkiye Tarihi**, C.1, Haz., Sina Akşin, İstanbul, Milliyet Yayınları, [t.y.], s.166-193.
- Özel, Sabahattin: **Büyük Millet'in Evladı ve Hizmetkarı Atatürk ve Atatürkçülük**, Derin Yayınları, İstanbul, 2006.

- Sander, Oral: **Siyasi Tarih 1918-1994**, 7. bs., Ankara, İmge Kitabevi, 1998.
- Sander, Oral: **Türkiye'nin Dış Politikası**, 2. bs., Ankara, İmge Kitabevi, 2000.
- Tekeli, İlhan-Selim İlkin: **Savaş Sonrası Ortamında 1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı**, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara, 1981.
- Tezel, Yahya S.: **Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi**, 5.bs., Ankara, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2002.
- Tunaya, Tarık Zafer: **Türkiye'de Siyasi Partiler 1859-1952**, 3.bs., İstanbul, Arba Yayınları, 1995.
- Turan, Şerafettin: **İsmet İnönü Yaşamı, Dönemi Ve Kişiliği**, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 2000.
- Türkiye'de Toplumsal ve Ekonomik Gelişmenin 50 Yılı**, Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara, 1973.
- Uçarol, Rifat: **Siyasi Tarih**, 4.bs., İstanbul, Harp Akademileri Basımevi, 1987.

Makaleler, Süreli Yayınlar

- Adivar, A. Adnan: "Bütçe Müzakereleri", **Akşam**, 23.02.1949, s.1.
- Akalın, Cüneyt: "Missouri'nin Ziyaretinin Tarihsel Anlamı", **T.C. İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları**, Sayı:3, Yıl:2/2003, s.1-12.
- Alp, Tekin: "Marshall Planı, Hususi Krediler ve Hususi Sermaye", **Türkiye İktisat Mecmuası**, Sayı:17, Haziran 1949, s.14-16.
- Barkan, Ömer Lütfi: "Çiftçiye Topraklandırma Kanunu", **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, Cilt:6, Ekim 1944-Ocak 1945, s.54-145.
- Başar, Ahmet Hamdi: "Sanayimizin Perişan Hali", **Türkiye İktisat Mecmuası**, Sayı:18, Temmuz 1949, s.5-8.

“Dış Ticaretimiz”, **Türkiye İktisat Mecmuası**, Özel Sayı, Ağustos-Eylül, s.17-18.

Başar, Suad:

“Toprak Mahsulleri Vergisi Kalkınca”, **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, Cilt:7, Ekim 1945-Temmuz 1946, s.88-107.

“Bütçede Tasarruf Davası”, **Cumhuriyet**, 29.12.1947, s.1.

“Bütçe Müzakereleri”, **Cumhuriyet**, 23.02.1949, s.1-3.

“Bütçe Müzakerelerinden İlhamlar”, **Cumhuriyet**, 03.03.1949, s.1.

Çakır, Arif:

“Marshall Planı Nedir, Türkiye’ye Ne Sağlayacaktır?”, **Türkiye İktisat Mecmuası**, Sayı:17, Haziran 1949, s.17-22.

Daver, Abidin:

“Verimli ve İleri Bir Ziraat Memleketi Olmak İçin”, **Cumhuriyet**, 01.03.1949,s.1.

“Planlı, Süratli ve Hamleli Çalışmak Zarureti”, **Cumhuriyet**, 04.03.1949, s.1.

“Amerikan Askeri Yardımı Arttırılmalıdır”, **Cumhuriyet**, 22.03.1949, s.1-3.

“Devletçilik”, **Akşam**, 05.02.1949, s.3.

“Dış Ticaret Muvazenesi İyi İnkişaf Ediyor”, **Cumhuriyet**, 05.02.1950, s.3.

“Dış Ticaret: 1948 Senesinde Türkiye Dış Ticareti”, **Türkiye İktisat Mecmuası**, Sayı:13, Şubat 1949, s.45-49.

“Dünkü Şiddetli Tenkidler”, **Cumhuriyet**, 18.12.1945, s.1.

Ergin, Feridun:

“Atatürk ve İktisat Politikası”, **T.C. İ.Ü. Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yıllığı**, Sayı:I, 1986, s.274-281.

Fenik, Mümtaz Faik:

“İki Parti Arasında Normal Çalışma Devri”, **Vatan**, 28.12.1946, s.1.

İren, Cihat:

“Bütçe Muvazenesi”, **Türkiye İktisat Mecmuası**, Sayı:30, Ocak 1951, s.3-8.

Malkoç, Eminalp:

“Türk Basınında Truman Doktrini ve Türkiye’ye Amerikan Yardımları (1947-1950)”, **T.C. İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları**, Sayı:9, Yıl:5/2006, s.89-127.

- Nadi, Nadir: “80 milyon”, **Cumhuriyet**, 06.02.1949, s.1.
- “Bütçe Nutkunu Dinlerken”, **Cumhuriyet**, 19.12.1945, s.1.
- “Demokrasiye veda mı?”, **Cumhuriyet**, 20.12.1946, s.1.
- “Devletçilik Hedefdir”, **Cumhuriyet**, 04.12.1946, s.1-3.
- “Devletçiliğimizin Karakteri”, **Cumhuriyet**, 16.12.1945, s.1.
- “Heyecanlı tartışmalar ve bir muamma”, **Cumhuriyet**, 20.12.1945, s.1.
- “Kusur sistemde mi?”, **Cumhuriyet**, 12.02.1949, s.1-3.
- “Seçimli Bütçe”, **Cumhuriyet**, 15.02.1950, s.1.
- “Tenkidler ve Arkası”, **Cumhuriyet**, 28.12.1947, s.1.
- “Yeni Bütçe”, **Cumhuriyet**, 03.10.1946, s.1-3.
- Okyar, Osman: “Mr. Thornburg ve Türk Ekonomisi”, **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, Cilt:9, Temmuz 1948, s.288-303.
- Sadak, Necmeddin: “Devletçilik Siyasetimizin Gayeleri ve Hududu Üzerinde Durmak Gerekir”, **Akşam**, 16.12.1945, s.1-3.
- “Savarona Yatı Satılığa Çıkarıldı”, **Akşam**, 23.02.1949, s.1.
- “Sterlin Devaluasyonu ve Türk Parası”, **Türkiye İktisat Mecmuası**, Sayı:21, Ekim-Kasım 1949, s.33-34.
- Tansu, Ziya: “Devlet Sanayii Gelişiyor”, **Türkiye İktisat Mecmuası**, Sayı:24, Şubat 1950, s.105-106.
- “Marshall Yardımından Nasıl Faydalanıyoruz?”, **Türkiye İktisat Mecmuası**, Sayı:24, Şubat 1950, s.108-109.
- T.B.M.M., **Tutanak Dergisi**, Dönem: VII, Cilt: 18, T.B.M.M. Matbaası, Ankara.
- T.B.M.M., **Tutanak Dergisi**, Dönem: VII, Cilt: 20, T.B.M.M. Matbaası, Ankara.
- T.B.M.M., **Tutanak Dergisi**, Dönem: VIII, Cilt: 2, T.B.M.M. Matbaası, Ankara.

T.B.M.M., **Tutanak Dergisi**, Dönem: VIII, Cilt: 3, T.B.M.M. Matbaası, Ankara.

T.B.M.M., **Tutanak Dergisi**, Dönem: VIII, Cilt: 6, T.B.M.M. Matbaası, Ankara.

T.B.M.M., **Tutanak Dergisi**, Dönem: VIII, Cilt: 8, T.B.M.M. Matbaası, Ankara.

T.B.M.M., **Tutanak Dergisi**, Dönem: VIII, Cilt: 12, T.B.M.M. Matbaası, Ankara.

T.B.M.M., **Tutanak Dergisi**, Dönem: VIII, Cilt: 14, T.B.M.M. Matbaası, Ankara.

T.B.M.M., **Tutanak Dergisi**, Dönem: VIII, Cilt: 15, T.B.M.M. Matbaası, Ankara.

T.B.M.M., **Tutanak Dergisi**, Dönem: VIII, Cilt: 16, T.B.M.M. Matbaası, Ankara.

T.B.M.M., **Tutanak Dergisi**, Dönem: VIII, Cilt: 22, T.B.M.M. Matbaası, Ankara.

T.B.M.M., **Tutanak Dergisi**, Dönem: VIII, Cilt: 24, T.B.M.M. Matbaası, Ankara.

Tekeli, İlhan: “II. Dünya Savaşı Sırasında Hazırlanan Savaş Sonrası Kalkınma Plan ve Programları...” **ODTÜ Geliştirme Dergisi**, 1979-1980 Özel Sayısı, Ankara, Saim Toraman Matbaası, 1981, s.289-328.

Tuna, Serkan: “Cumhuriyet Döneminin İlk Devalüasyonu 7 Eylül 1946,” **Akdeniz İİBF Dergisi**, C.7, Sayı:13, Mayıs 2007, s.86-121.

“1948 Türkiye İktisat Kongresi’nde Devletçilik Tartışmaları ve Yansımaları,” **T.C.İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Dergisi Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları**, Sayı:1, 2002, 289-321.

“Milli Korunma Kanunu’nun Sanayi ve Maden Sektörlerindeki Uygulaması (1940-1945),” **T.C.İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yıllığı**, Sayı:X, 1999, 272-320.

Tezler

Yılmaz, Metin: “Marshall Yardımı ve Türk Silahlı Kuvvetleri,” **T.C.Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü**, yayınlanmamış yüksek lisans tezi, İzmir, 2000, s.64-143.

EKLER

TÜRKİYE'YE YAPILACAK YARDIM HAKKINDA ANLAŞMA *

Türkiye Hükümeti, Türkiye'nin hürriyetini ve bağımsızlığını korumak için ihtiyacı olan güvenlik kuvvetlerinin takviyesini temin ve aynı zamanda ekonomisinin istikrarını muhafazaya devam maksadıyla Birleşik Devletler Hükümetinin yardımını istediğinden; ve

Birleşik Devletler Kongresi, 22 Mayıs 1947 de tasdik edilen kanun ile, Birleşik Devletler Başkanına, Türkiye'ye her iki memleketin egemen bağımsızlığına ve güvenliğine uygun şartlar dairesinde, böyle bir yardımda bulunmak yetkisini verdiğinden; ve

Türkiye Hükümeti ile Birleşik Devletler Hükümeti böyle bir yardım yapılmasının Birleşmiş Milletler Antlaşmasının esas gayelerine ulaşmayı sağlayacağı gibi münasebetlerinde hayırlı bir devre açarak Türk ve Amerikan Milletleri arasındaki dostluk bağlarını daha çok takviye edeceğine kani bulduklarından;

Bu maksatla kendi Hükümetleri tarafından usulü dairesinde verilmiş yetkileri haiz olan ve aşağıda imzası bulunan zevat şu hususları karşılaştırmışlardır:

Madde-1

Birleşik Devletler Hükümeti, Birleşik Devletler Başkanının 22 Mayıs 1947 tarihinde tasdik edilen Kongre Kanunu ve bunu değiştiren veya buna ek kanunlar hükümleri gereğince yapılmasına müsaade edebileceği yardımı Türkiye Hükümetine sağlayacaktır. Türkiye Hükümeti bu kabil herhangi bir yardımı, bu Anlaşma hükümleri gereğince fiilen kullanacaktır.

Madde-2

Birleşik Devletler Başkanı tarafından bu maksatla tayin edilen bir Türkiye Misyonu Şefi bu Anlaşma gereğince sağlanacak yardıma müteallik meselelerde Birleşik Devletler Hükümetini temsil edecektir. Misyon Şefi bu Anlaşma gereğince peyderpey yapılacak olan muayyen yardımın kayıt ve şartlarını Türkiye Hükümeti temsilcileriyle danşarak tesbit edecektir. Ancak, yapılacak olan bu muayyen yardımın mali şartları, peyderpey, iki Hükümetin mutabakatı ile, evvelden tespit edilecektir. Misyon Şefi, Türkiye Hükümetine, bu Anlaşma gereğince sağlanan yardımın gayelerinin elde edilmesine yarayabilecek malumatı ve teknik yardımı sağlayacaktır.

Türkiye Hükümeti yapılan yardımı tahsis edilmiş bulunduğu gayeler uğrunda kullanacaktır. Sorumluluklarının icrası sırasında görevini serbestçe yapabilmesini mümkün kılmak için, işbu Hükümet, Misyon Şefine ve temsilcilerine, yapılan yardımın kullanışı ve ilerleyici hakkında, rapor, malumat ve müşahede şeklinde isteyebileceği her türlü kolaylık ve yardımı sağlayacaktır.

Madde-3

Türkiye Hükümeti ile Birleşik Devletler Hükümeti Türk ve Birleşik Devletler Milletlerine bu Anlaşma gereğince yapılan yardım hususunda tam bilgi temini için işbirliği yapacaklardır.

Bu maksatla ve iki memleketin güvenliği ile kabili telif olduğu nispette:

1. Birleşik Devletler basın ve radyo temsilcilerine, bu yardımın kullanılmasını serbestçe müşahade etmelerine ve bu müşahadelerini tam olarak bildirmelerine müsaade edilecektir;

2. Türkiye Hükümeti bu yardımın amacı, kaynağı, mahiyeti, genişliği, miktarı ve ilerleyişi hakkında Türkiye'de tam ve devamlı yayın yapacaktır.

Madde-4

* T.B.M.M., **Tutanak Dergisi**, Dönem: VIII, C:6, S.Sayı:33, s.6-7.(Birleşim:79'a ek, 01.09.1947)

İşbu anlaşma gereğince Türkiye Hükümeti tarafından elde edilen her madde, hizmet veya malumatın emniyetini sağlamak azminde bulunan ve bunda aynı derecede menfaattar olan Türkiye ve Birleşik Devletler Hükümetleri, badelmüşavere, bu uğurda diğer Hükümetin lüzumlu addedebileceği tedbirleri, karşılıklı olarak, alacaklardır.

Türkiye Hükümeti, Birleşik Devletler Hükümetinin muvafakı olmadan, bu neviden hiçbir madde veya malumatın mülkiyet veya zilyedliğini devretmeyeceği gibi, aynı muvafakat olmadan Türkiye Hükümetinin subay, memur veya ajanı sıfatını haiz bulunmayan bir kimse tarafından bu maddelerin veya malumatın kullanılmasına veya bu malumatın bu sıfatı haiz olmıyan bir kimseye açıklanmasına ve bu maddeler ve malumatın verildikleri gayeden başka bir gayede kullanılmasına müsaade etmeyecektir.

Madde-5

Türkiye Hükümeti bu Anlaşma gereğince verilen herhangi bir ikraz, kredi, hibe veya diğer şekillerdeki yardımların hâsılatının hiçbir kısmını diğer herhangi yabancı bir devlet tarafından kendisine verilmiş olan herhangi bir ikrazın resülmal veya faizinin tediyesinde kullanmayacaktır.

Madde-6

Bu anlaşma gereğince yapılmasına müsaade olunan yardım kısmen veya tamamen:

1. Türkiye Hükümeti talep ederse;

2. Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyinin (Bu hususta Birleşik Devletler herhangi bir vetonun kullanılmasını nazarı itibara almayacaktır) veya Birleşmiş Milletler Genel Kurulunun, Birleşmiş Milletler tarafından alınan tedbir veya yapılan yardım neticesinde, bu Anlaşma mucibince Birleşik Devletler Hükümeti tarafından yapılan yardımın devamını lüzumsuz veya gayrı matlup addetmesi halinde; ve

3. Yukarıda anılan Kongre Kanununun 5 nci bölümünde musarrah diğer herhangi bir vaziyette veya Birleşik Devletler Başkanının yardımın kesilmesini Birleşik Devletlerin menfaatlerine uygun görmesi halinde;

Nihayet bulacaktır.

Madde-7

Bu Anlaşma bugünden itibaren yürürlüğe girecek ve her iki Hükümet tarafından tespit edilecek tarihe kadar yürürlükte kalacaktır.

Madde-8

Bu Anlaşma Birleşmiş Milletler nezdinde tescil edilecektir.

Türk ve İngiliz dillerinde, iki nüsha olarak, Ankara'da 12 Temmuz 1947 tarihinde yapılmıştır.

Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti adına: Hasan Saka;

Birleşik Devletler Hükümeti adına: Edwin C. Wilson

TÜRKİYE CUMHURİYETİ İLE AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİ ARASINDA EKONOMİK İŞBİRLİĞİ ANLAŞMASI*

Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ve Amerika Birleşik Devletleri Hükümeti;

Avrupa memleketlerinde ferdi hürriyet prensiplerini, hür müesseseleri ve hakiki istiklali iade ve idame etmenin, sağlam iktisadi şerait tesisine, müstakar beynelmilel iktisadi münasebetlere ve Avrupa memleketlerince, fevkalade harici yardımdan vareste sıhhatli bir iktisadiyat başarılmasına geniş ölçüde bağlı bulunduğunu teslim ederek;

Kuvvetli ve müreffeh bir Avrupa iktisadiyatının Birleşmiş Milletler gayelerinin tahakkuku için esaslı olduğunu kabul ederek;

Bu şeraiti başarmanın muteber kambiyo rayiçleri tesis ve idame ve ticaret engellerini bertaraf etmeği sağlamak üzere mümkün olan her türlü teşebbüsler dâhil olmak üzere, kuvvetli bir istihsal gayretine, harici ticaretin genişlemesine dahilde mali istikrar tesis veya idamesine ve ekonomik işbirliğinin geliştirilmesine dayanan ve bu hususta işbirliği eden bütün memleketlere açık bulunan, kendi kendine yardım ve karşılıklı işbirliği gayesine matuf bir Avrupa kalkınma planına lüzum gösterdiğini nazarı itibara alarak;

İşbu prensiplerin tahakkuku zımında Türkiye Cumhuriyeti Hükümetinin, aynı şekilde düşünen diğer milletlerle birlikte, 16 Nisan 1948 tarihinde Pariste imza edilen Avrupa Ekonomik İşbirliği Mukavelesine iltihak eylediğini ki mezkur Mukavele gereğince mumziler ilk vazifeleri olarak bir Müşterek kalkınma Programı hazırlamak ve tatbik etmek hususunda teşebbüse geçmeyi kararlaştırdılar ve Türkiye Cumhuriyeti Hükümetinin mezkur Mukavelenin ahkamı mucibince tesis edilen Avrupa Ekonomik İşbirliği Teşkilatına dahil bulunduğunu mütalaa ederek;

İşbu prensiplerin gerçekleştirilmesi zımında Amerika Birleşik Devletleri Hükümetinin, münferit ve müşterek gayretleriyle fevkalade harici ekonomik yardımdan vareste olabilmelerini mümkün kılmak için müşterek bir Avrupa Kalkınma Programına iştirak eden Milletlere Amerika Birleşik Devletleri tarafından yardım teminini derpiş eden 1948 tarihli Ekonomik İşbirliği Kanununu kabul eylemiş olduğunu da düşünerek;

Türkiye Cumhuriyeti Hükümetinin, 1948 tarihli Ekonomik İşbirliği Kanununun gayeleri ve siyasetlerine iltihakını esasen ifade etmiş bulunduğunu nazarı itibara alarak;

1948 tarihli Ekonomik İşbirliği Kanunu gereğince Amerika Birleşik Devletleri Hükümetince yardımın yapılmasını Türkiye Cumhuriyetince bu gibi yardımın kabulünü ve Müşterek Avrupa Kalkınma Programının ayrılmaz bir cüzü olarak Türkiye Cumhuriyeti kalkınmasını temin maksadıyla iki Hükümetin münferiden ve birlikte alacakları tedbirleri tanzim eden anlaşmaların tespiti arzu eylediklerinden;

Aşağıdaki hususlarda mutabık kalınmıştır.

Madde-I

1.Amerika Birleşik Devletleri Hükümeti, Türkiye Cumhuriyeti Hükümetinin veya Türkiye Cumhuriyeti Hükümetince gösterilen herhangi bir şahsın müessesenin veya teşekkülün emrine, Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti tarafından istenebilen ve Amerika Birleşik Devletleri Hükümeti tarafından tasvip olunan yardımı amade kılmak suretiyle, Türkiye Cumhuriyetine yardım etmeyi deruhte eyler. Amerika Birleşik Devletleri Hükümeti işbu yardımı 1948 tarihli Ekonomik İşbirliği Kanunu ile, bunu tadil eden ve tamamlayan mevzuat ve müteferri tahsisat kanunlarının ahkamı mucibince ve bunların vazettikleri bütün kayıt şart ve nihayet verme ahkamına tabi olarak temin edecek ve Türkiye Cumhuriyeti

* T.B.M.M., **Tutanak Dergisi**, Dönem:VIII, C:12, S. Sayısı:207, s.5-10. (Birleşim:85'e ek, 08.07.1948)

Hükümetine ancak işbu kanunlar gereğince temini müsaade edilmiş malları, hizmetleri ve diğer yardımı amade kılacaktır.

2.Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti, münferiden ve Avrupa Ekonomik İşbirliği Teşkilatı kanalından ve 16 Nisan 1948 de Paris'te imzalanan Avrupa Ekonomik İşbirliği mukavelesine tevfikane hareket ederek bir müşterek kalkınma programı yoluyla sürekli sulh ve refah için Avrupa'da elzem olan ekonomik şeraiti süratle başarmak ve bu şekilde bir müşterek kalkınma programına katılan Avrupa memleketlerini, işbu Anlaşmanın müddeti zarfında fevkalade harici ekonomik yardımdan vareste bir hale gelmelerini mümkün kılmak için katılan diğer memleketlerle birlikte devamlı gayretler sarfedecektir. Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti, Avrupa Ekonomik İşbirliği mukavelesinin umumi vecibelere ait hükümlerini yerine getirmek üzere teşebbüse geçmek, Avrupa Ekonomik İşbirliği Teşkilatının çalışmalarına faal olarak iştirak ve 1948 tarihli Ekonomik İşbirliği Kanununun maksatları ve siyasetlerine iltihaka devam etmek hususundaki niyetini teyit eyler.

3.Amerika Birleşik Devletleri Hükümeti tarafından Türkiye Cumhuriyetine yapılan ve Amerika Birleşik Devletleriyle, Amerika Birleşik Devletlerine ait ülkeler ve topraklar haricindeki sahalardan tedarik edilen yardım hususunda, Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti işbu tedarikatin makul fiyat ve şartlarla yapılmasını temin ve mezkur yardımın tedarik edildiği memlekete bu suretle amade kılınmış olan dolarların, Amerika Birleşik Devletleri Hükümeti ile mezkur memleket arasında yapılmış herhangi bir Anlaşmaya uygun bir surette kullanılması hususunda tertibat alınması zımında Amerika Birleşik Devletleri Hükümeti ile işbirliği yapacaktır.

Madde-II.

1)Amerika Birleşik Devletleri Hükümetinden elde edilen yardımın kullanılmasıyla azami bir kalkınma temini maksadiyle Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti aşağıdaki gayeleri temin için azami gayret sarfedecektir.

A)Tasarrufunda bulunan bilumum kaynaklardan müessir ve ameli bir surette istifadeyi temin maksadiyle, aşağıda zikrolunanlar dahil olmak üzere, gereken tedbirleri almak veya idame etmek:

1) İşbu Anlaşma gereğince temin edilen yardım ile elde edilen mallar ve hizmetlerin işbu Anlaşmaya, ve mümkün olduğu nispette, Amerika Birleşik Devletleri Hükümeti tarafından yardım yapılması lüzumunu destekliyen, Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti tarafından temin edilmiş cetvellerde tasrih edilen umumi gayelere uygun maksatlara kullanılmasını temin için gereken tedbirler;

2)Avrupa Ekonomik İşbirliği Teşkilatı tarafından tasvip edilen müessir bir takip sistemi vasıtasıyla bu gibi kaynakların kullanılmasının müşahedesi ve tetkiki. Ve;

3)Mümkün olduğu nispette, Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarına ait olup Amerika Birleşik Devletleri dâhilinde veya Amerika Birleşik Devletlerine ait ülkeler veya topraklar dâhilinde bulunan matlubatı ve bunlardan mütevellit kazançları tesbit, teşhis ve müşterek Avrupa Kalkınma programını gerçekleştirmek yolunda munasip şekilde istifadeye tahsis maksadiyle alınacak tedbirler. Bu fıkranın hiçbir hükmü işbu tedbirlerin yerine getirilmesi için bir yardımın ifası zımında Amerika Birleşik Devletleri Hükümetine veya işbu matlubatın tasfiye edilmesi hususunda Türkiye Cumhuriyeti Hükümetine herhangi bir vecibe tahmil etmemektedir.

B)Sınai ve zirai istihsalin sağlam bir ekonomik esas dairesinde gelişmesini ileri götürmek; Avrupa Ekonomik İşbirliği Teşkilatı vasıtasıyla tespit edilmesi muhtemel olan istihsal hedeflerine ulaşmak; ve Amerika Birleşik Devletlerinin talebi üzerine, mezkur Hükümete, mümkün olduğu takdirde kömür ve gıda maddeleri istihsalinin artırılması için projeler de dahil olmak üzere, mühim bir kısmı işbu Anlaşma mucibince yapılan yardım ile teşebbüs edilecek Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti tarafından ittihazı mutasavver muayyen projelere müteallik tafsilatlı teklifleri bildirmek;

C)Parasına istikrar vermek, muteber bir kambiyo rayici tesbit veya idame etmek, Hükümet bütçesini tevzin etmek, dâhilde mali istikrar yaratmak veya idame etmek ve umumiyetle kendi para sistemine karşı olan itimadı iade veya idame etmek ve

D)Katılan memleketler arasında ve diğer memleketlerle mütezayit bir mal ve hizmet mübadelesini teshil ve teşvik için ve kendi aralarında ve diğer memleketlerle ticarete engel olan resmi ve hususi maniaları azaltmak için diğer katılan memleketlerle işbirliği yapmak.

2.Avrupa Ekonomik İşbirliği Teşkilatı Mukavelesinin 8 inci maddesinin katılan memleketlerde mevcut olan insan kuvvetinden tesirli ve tam bir surette istifadeye matuf gayesini göz önünde tutarak, Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti, işbu Anlaşma maksatlarının tahakkuku yolunda katılan memleketlerin herhangi birindeki insan kuvvetinden mümkün olan azami faydalanmayı istihdaf eden Beynelmilel Mülteci Teşkilatı ile müştereken yapılan teklifleri müsait bir şekilde mütalaa edecektir.

3.Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti hususi ve resmi ticari teşebbüsler arasında, rekabeti takyit, piyasalara iştiraki tahdid veya inhisarcı kontrolleri teşvik edici beynelmilel ticarete tesir eden ticari usul veya tertiplere - işbu usul veya tertipler netice itibariyle Müşterek Avrupa Kalkınma Programının tahakkukuna müdahale eyledikleri takdirde – mani olmak üzere münasip gördüğü tedbirleri ittihaz edecek ve diğer katılan memleketler ile işbirliği yapacaktır.

Madde-III.

1.Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ve Amerika Birleşik Devletleri Hükümeti, içlerinden birinin talebi üzerine, Amerika Birleşik Devletleri vatandaşlarının teklif ettiği ve Amerika Birleşik Devletleri Hükümetinin 1948 tarihli Ekonomik İşbirliği Kanununun 111 (b) (3) faslına tevfikan münasip para transferi garantileri verilebileceği Türkiye Cumhuriyetine mütaalik projeler hakkında istişarede bulunacaklardır.

2.Amerika Birleşik Devletleri Hükümeti böyle bir garantiye tevfikan herhangi bir şahsa Birleşik Devletler doları olarak tediye bulunduğu takdirde, yukarda bahsolunan fasıl gereğince Amerika Birleşik Devletleri Hükümetine tahsis veya transfer edilen herhangi bir Türk lirası meblağının veya Türk lirası kredilerinin Amerika Birleşik Devletleri Hükümetinin mülkü olarak tanınacağını Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti kabul eder.

Madde-IV.

1.Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti, Amerika Birleşik Devletleri kaynaklarındaki noksanlıklar veya muhtemel noksanlıklar neticesi olarak Amerika Birleşik Devletlerince ihtiyaç duyulan Türkiye Cumhuriyeti menşeli malzemenin, Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Amerika Birleşik Devletleri Hükümeti arasında uyuşulacak makul satış, mübadele takas şeraiti dairesinde veya diğer şekilde, uyuşulan müddet devamınca ve miktarlarda ve bu kabil malzemenin dâhili istihlakı ve ticaret maksadıyla ihracı için Türkiye Cumhuriyetinin makul ihtiyaçları gereği veçhile nazarı itibara alındıktan sonra, stok ittihazı veya sair maksatlar için Amerika Birleşik Devletlerine transferini kolaylaştıracaktır. Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti, Türkiye Cumhuriyeti dâhilinde bu kabil malzemenin mütezayit istihsalini teşvik ve bu kabil malzemenin Amerika Birleşik Devletlerine transferi hususunda herhangi bir engeli bertaraf etmek de dahil olmak üzere, bu fıkranın hükümlerini gerçekleştirmek üzere lazımgelen hususi tedbirleri alacaktır. Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti, Amerika Birleşik Devletleri Hükümetinin talebi üzerine, işbu fıkranın hükümlerini yerine getirmek üzere lazım olan teferruatlı tertibat için müzakerata girişecektir.

2.Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti, Amerika Birleşik Devletlerinin bu husustaki talebi üzerine, Amerika Birleşik Devletlerince ihtiyaç duyulan malzemenin geliştirilmesi ve transferine müteallik 1948 tarihli Ekonomik İşbirliği Kanununun 115 (3) tali faslının 9 uncu fıkrasının ahkâmının yerine getirilmesi için münasip tertibatın tayini zımında müzakereye girişecektir.

3. Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti, Amerika Birleşik Devletleri Hükümetinin bu husustaki talebi üzerine menşeleri Türkiye Cumhuriyeti haricinde olan malzeme hususunda, münasip hallerde, işbu maddenin 1 ve 2 nci fıkralarının derpiş eylediği gayelerin temini zımında işbirliği yapacaktır.

Madde-V.

1. Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti, Amerikan vatandaşlarının katılan memleketlere ve katılan memleketler dâhilinde seyahatlerinin teşkilatlandırılmasını ve geliştirilmesini teshil ve teşvik için, Amerika Birleşik Devletleri Hükümeti ile işbirliği yapacaktır.

Madde-VI.

I. İki Hükümet, içlerinden birisinin talebi üzerine bu Anlaşmanın tatbikine veya bu Anlaşmaya tevfikan yapılan işler ve tertiplere müteallik herhangi bir mesele hususunda istişare edeceklerdir.

II. Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti:

A) Bu anlaşmanın hükümlerini ve Avrupa Ekonomik İşbirliği Mukavelesinin umumi vecibelerini yerine getirmek üzere Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti tarafından tasavvur veya kabul edilen projeler, programlar ve tedbirler hakkında tafsilatlı malumatı;

B) Bu anlaşma gereğince anılan paralar, mallar ve hizmetlerin sureti istimali hakkında bir beyan dâhil olmak üzere, bu anlaşmaya tevfikan yapılan işlere dair her üç ay zarfında verilecek tam izahatı,

C) Amerika Birleşik Devletleri Hükümetinin, 1948 tarihli Ekonomik İşbirliği Kanunu gereğince yapılan işlerin mahiyet ve vüsatini tayin ve bu anlaşma tahtında verilen veya derpiş edilen yardımın tesirliliğini ve umumiyetle müşterek kalkınma programının kaydettiği terakkiyi takdir etmek için ihtiyaç hissedileceği Türkiye iktisadiyatı hakkındaki malumat ile birlikte Amerika Birleşik Devletleri Hükümetinin Avrupa Ekonomik İşbirliği teşkilatından temin ettiği malumatı ikmal için lazımgelen herhangi başka bir ilgili malumatı;

Amerika Birleşik Devletleri Hükümetinin, Türkiye Cumhuriyeti Hükümet ile istişareden sonra, işar edeceği şekilde ve fasıllarla Amerika Birleşik Devletleri Hükümetine bildirecektir.

III. Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti, Amerika Birleşik Devletleri Hükümetine madde IV de zikri geçen Türkiye menşeli malzemeye dair, mezkur maddede meşrut kılınan tertiplerin ihzar ve tatbiki için lüzumlu malumatı elde edebilmesi için yardım edecektir.

Madde-VII.

1. Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ve Amerika Birleşik Devletleri Hükümeti, müşterek Avrupa Kalkınma Programının ve bu programı gerçekleştirmek üzere yapılan muamelelerin gayelerine ve kaydettikleri terakkiye dair geniş neşriyat yapmanın karşılıklı menfaatleri iktizasından olduğunu teslim ederler. Program gayelerinin yerine getirilmesi için elzem olan müşterek gayret ve karşılıklı yardım hissini geliştirmek üzere, programın kaydettiği terakkiye dair geniş malumat yaymanın arzuya şayan olduğu teslim edilir.

2. Amerika Birleşik Devletleri Hükümeti bu kabil malumatın yayımını teşvik edecek ve neşriyat vasıtalarının emrine amade tutacaktır.

3. Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti, gerek doğrudan doğruya ve gerek Avrupa Ekonomik İşbirliği Teşkilatı ile işbirliği yaparak bu kabil malumatın yayımını teşvik edecektir. Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti, bu kabil malumatı neşir vasıtaları emrine amade tutacak ve bu kabil yayım için münasip kolaylıklar sağlanmasını temin etmek üzere her türlü ameli tedbirler ittihaz eleyecektir. Bundan başka Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti, diğer katılan memleketlere ve Avrupa Ekonomik İşbirliği Teşkilatına, Ekonomik kalkınma Programının kaydettiği terakki hakkında tam malumat sağlayacaktır.

4. Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti, alınan paralar, mallar ve hizmetlerin sureti istimaline dair malumat dâhil olmak üzere, bu Anlaşma gereğince yapılan işlere dair tam izahatı her üç ay zarfında bir Türkiye dâhilinde yayınlacaktır.

Madde-VIII.

1. Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti, Amerika Birleşik Devletleri Hükümetinin bu Anlaşma gereğince deruhte eylediği vecibeleri Türkiye Cumhuriyeti dâhilinde ifa edecek olan bir Hususi Ekonomik İşbirliği Misyonusunu kabul etmeye muvafakat eyler.

2. Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti, Türkiye Cumhuriyeti nezdindeki Amerika Birleşik Devletleri Büyük Elçisinin gereği veçhile ihbarı üzerine, Hususi Misyona ve Hususi Misyona personeli ve Avrupa'daki Birleşik Devletler Hususi Temsilcisini, Türkiye Cumhuriyeti nezdindeki Amerika Birleşik Devletleri Büyük Elçiliğine ve bu Elçiliğin mümasil rütbeli personeline bahşedilen imtiyazlardan ve muafiyetlerden faydalanma itibarıyla, mezkur Büyük Elçiliğin bir cüzü sayacaktır. Bundan başka, Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti, Amerika Birleşik Devletleri Kongresinin Harici Ekonomi İşbirliği müşterek Komitesi üyelerine ve memurlarına münasip cemilekar muameleler yapacak ve onlara vazifelerinin tesirli surette ifası için lazımgelen kolaylıkları ve yardımı bahşedecektir.

3. Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti, doğrudan doğruya ve Avrupa Ekonomik İşbirliği Teşkilatındaki temsilcileri vasıtasıyla, Hususi Misyona, Avrupa'daki Birleşik Devletler Hususi Temsilcisi ile maiyetine ve Müşterek Komite üyeleri ile memurlarına tam işbirliği sağlayacaktır. Bu kabil işbirliği, bu Anlaşma gereğince yardımın ne suretle kullanıldığı dahil olmak üzere bu Anlaşmanın tatbikini müşahede ve tetkik için lazımgelen bütün malumatın ve kolaylıkların sağlanmasını temin etmektedir.

Madde-IX.

1. Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ve Amerika Birleşik Devletleri Hükümeti, (Dünyanın emval ve menafine taalluk eden tedbirlerden gayri) Hükümet tedbirleri neticesi olarak ortaya çıkan zarar ve ziyana karşı tavizat verilmesi için, iki Hükümetten birisinin kendi tebaalarından biri namına öteki Hükümet aleyhine desteklediği herhangi bir mutalebeyi Beynelmilel Adalet Divanının kararına arzilemeyi kabul ederler. Bu kabil Hükümet tedbirleri, 3 Nisan 1948 den sonra öteki Hükümet tarafından alınan ve, öteki Hükümetin gerekli yetkiyi haiz makamları ile yapılmış mukaveleler veya O Makamlarca bahşedilmiş imtiyazlar dahil olmak üzere, öyle bir tebaanın emval ve menafine tesir eden tedbirlerdir; İki Hükümetten birisinin bu fıkraya tevfikan öteki Hükümet tarafından desteklenen mutalebat hususundaki taahhüdünün, her bir Hükümet bakımından, Beynelmilel Adalet Divanı Statüsünün 36 ncı maddesi mucibince Divanın mecburi kazasına şimdiye kadar bahşettiğini fiili tanıma kaydüşartlarının cevaz ve hududu ile mukayyet olduğu kabul edilmektedir. Bu fıkranın hükümleri, iki Hükümetten herhangi birisinin, şayet mevcutsa, Beynelmilel Adalet Divanına müracaat hususundaki diğer haklarına, veya muahedelerden, anlaşmalardan, veya hukuku düvel prensiplerinden mütevellit hakların ve vazifelerin iki Hükümetten biri tarafından ihlal edildiği isnatlarına dayanan mutalebatın desteklenmesine ve serdedilmesine hiçbir veçhile hâlel vermeyecektir.

2. Bundan başka, Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ve Amerika Birleşik Devletleri Hükümeti, bu kabil mutalebatın, Divanı Adalet yerine, karşılıklı şekilde uyuşulacak olan herhangi bir hakem mahkemesine havale edilebileceğini kabul ederler.

3. Bundan başka iki Hükümetten hiçbirinin, kendi tebaası, mutalebenin ortaya çıktığı memleket idari ve adli mahkemelerinde faydalanabileceği bütün tesviye çarelerine başvurmadıkça, bu maddeye tevfikan bir mutalebeyi desteklemeyeceği kabul edilir.

Madde-X.

Bu Anlaşmada kullanılan “Katılan memleket” tabiri:

(I)22 Eylül 1947 de Paris'te Avrupa Ekonomik İşbirliği Komitesinin raporunu imzalamış bulunan herhangi bir memleket ile, o memleketin beynelmilel bakımdan mesul bulunduğu ve o memleket ile Amerika Birleşik Devletleri Hükümeti arasında imzalanan Ekonomik İşbirliği Anlaşmasının tatbik edildiği topraklar, ve.

(II)(Almanya'nın işgal bölgelerinden herhangi birisi, beynelmilel idare veya kontrol altındaki sahalar, ve Triyeste Serbest Toprağı veya Triyeste Serbest toprağının bölgelerinden birisi dâhil olmak üzere) kısmen veya tamamen Avrupa'da bulunan herhangi diğer bir memleket ile onun idaresi altında bulunan tabi sahalar demektir. Böyle bir memleket Avrupa Ekonomik İşbirliği Mukavelesinin taraflarından birisini teşkil ettiği ve bu Anlaşmanın gayelerini gerçekleştirmeye matuf bulunan bir müşterek Avrupa Kalkınması Programına bağlı olduğu müddetçe "Katılan memleket" sayılacaktır.

Madde-IX.

1.)İşbu Anlaşma Türkiye Büyük Millet Meclisinin tasdikine sunulacak ve tasdik edildiği Amerika Birleşik Devletleri Hükümetine tebliğ olunduğu gün yürürlüğe girecektir. Bu maddenin 2 ve 3 üncü fıkraları ahkâmına tabi olmak şartıyla, Anlaşma 30 Haziran 1953 e kadar yürürlükte kalacak; 30 Haziran 1953 ten en az altı ay önce iki Hükümetten biri ötekine Anlaşmaya mezkûr tarihte son vermek niyetinde bulunduğu dair yazılı tebligatta bulunmadığı takdirde, Anlaşma ondan sonrası için böyle bir tebligat yapıldığı tarihten itibaren altı ay geçinceye kadar yürürlükte kalacaktır.

2.)Anlaşmanın yürürlük süresi esnasında iki Hükümetten biri bu Anlaşmanın dayandığı esas mülahazalarda önemli değişiklikler vukua geldiği mütalaasında bulunursa öteki Hükümete olveçhile yazılı tebligatta bulunacak ve iki Hükümet bunun üzerine işbu Anlaşmanın tezyili, tadili veya Anlaşmaya son verilmesi üzerinde uyuşmak üzere istişarede bulunacaklardır. Şayet, bu kabil tebligattan üç ay sonra iki Hükümet ahval ve şeraite göre yapılacak teşebbüs üzerinde uyuşmamışlarsa, içlerinden biri ötekine işbu Anlaşmaya son vermek niyetinde bulunduğu dair yazılı tebligatta bulunabilir. O zaman, bu maddenin 3 ncü fıkrası hükümlerine tabi olmak şartıyla bu Anlaşma:

A)Ya son verme niyeti hakkında böyle bir tebligat tarihinden altı ay sonra, veya;

B)Böyle bir tebligat tarihini takiben Amerika Birleşik Devletleri Hükümetinin yapmaya devam edebileceği herhangi bir yardım hususunda Türkiye Cumhuriyeti Hükümetine ait vecibelerin yerine getirilmesini temin etmeye kâfi geleceği kabul edilebilecek olan daha kısa bir devreden sonra, hitam bulacaktır. Ancak IV ncü madde ve VI ncü maddenin 3 ncü fıkrası, son verme niyeti hakkındaki böyle bir tebligat tarihinden itibaren iki sene sonraya kadar ve fakat 30 Haziran 1953 den daha geç olmamak üzere, yürürlükte kalacaktır.

3.Bu anlaşmaya tevfikan müzakere edilen tali anlaşmalar ve tertipler bu Anlaşmanın sona erme tarihini müteakip yürürlükte kalabilir, ve bu gibi tali anlaşmalarla tertiplerin yürürlük devresini bizzat kendi hükümleri tanzim edecektir. 3 ncü maddenin 2 nci fıkrası mezkûr maddede bahsi geçen garanti tediyatı Amerika Birleşik Devletleri Hükümeti tarafından yapılabildiği müddetçe yürürlükte kalacaktır.

4.Bu anlaşma iki Hükümet arasında uyuşulma suretiyle herhangi bir zamanda tadil edilebilir.

5.Bu anlaşmanın eki Anlaşmanın ayrılmaz bir cüz'ünü teşkil etmektedir.

6.Bu Anlaşma Birleşmiş Milletler Umumi Kâtipliği nezdinde tescil edilecektir.

Yukarıdaki hükümleri tasdiken işbu maksat için usulen yetkilendirilmiş olan iki taraf mümessilleri İşbu Anlaşmayı imzalamışlardır. Her iki metni de asıl olmak üzere, Türkçe ve İngilizce dillerinde iki nüsha olarak 1948 Temmuzunun dördüncü günü Ankara'da yapılmıştır.

Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti

Namına
N. Sadak

Amerika Birleşik Devletleri Hükümeti

Namına
Edwin C. Wilson

Bütçe Görüşmelerinin Basına Yansımaları*

Her yerde 10 kuruştur. CUMARTESİ 8 Şubat 1949 Sahibi: Necmeddin Sadak — Yan 14

949 bütçesindeki seksen milyonluk açık kapatıldı

Maliye Bakanı açığı kapatmak için 36 milyonluk yeni gelirler ve 44 milyonluk da tasarruf sağladığını izah etti

Ankara 4 — Halk Partisi Meclis Grubu bugün saat 17,20 de Trabzon Milletvekili Fahi Ahmet Barutçunun başkanlığında ikinci açık oturumunu yapmıştır.

Grubun bu toplantısında Maliye Bakanı İsmail Rüştü Aksal, hükümet tarafından geri alınan kazanç, iliza ve yol vergilerinin bütçede huzme getireceği 80 milyon liralık açığı ne suretle kapatılacağı hakkında geniş izahat vermiş ve bu hususta sorulan muhtelif sualleri cevaplandırmıştır.

Yeni gelir kaynakları

80 milyon liralık açığın bir kısmını sağlanan yeni gelir kaynaklarıyla, bir kısmını da yeni tasarruf tedbirleriyle karşılanacağını söyleyen Maliye Bakanı ayrıca elde edilen yeni gelir kaynaklarına temas etmiş ve 948 yılı gelir tahminlerinde geçen iki aylık devre içinde bazı fazlalıkların görüldüğünü, borsin fiyatlarına 11 kurşunluk bir zam yapılması hakkındaki tasarının ticaret komisyonunda kabul edilerek bugün maliye komisyonunda konuşulacağını bildirmiş ve böyle bir vergiye ihtiyaç bulunmadığına işaret ederek tatbik edilen yol programının aksaması için böyle bir zammın zaruri olduğunu belirtmiştir.

Tasarının kanunlaşmasıyla yüzde 17 milyon liralık bir gelir sağlanca-

şılacak bulunduğuna, hizmet erbabına kazanç vergilerinden de 700 bin liralık bir fazlalık elde edildiğini primi farklarının da bir milyon lira sağlandığını söyleyerek bütçede aksatmadan mülhak bütçelerde yapılacak yüzde bir buçuk tasarrufla bir buçuk milyon lira sağlandığını ve alınan bütün bu tedbirlerle yarıdan 34 milyon 281 bin 370 lira bir varlık elde edildiğini bildirmiştir.

Gider bütçesinde yapılan kısıntılar

Bundan sonra masraf bütçesinde yapılan kısıntılara ve tasarruflara da temas eden Maliye Bakanı devlet iç borçlarından 13.948.000 liralık bir indirim yapılmasının kararlaştırıldığını, diğer taraftan illahat tedbirinde bir sarar tevdiği olmayacak dalgah borçlardan da 11 milyon 400 bin liralık bir indirim yapılarak yeni bir mevzuata usure temin edildiğini söylemiş ve sıral denetim gibi bazı bütçelerden kısmen için her yıl ayrılan ödenaklardan bir kısmını da geçen seneler verilen kuzulardan mahsubü yapılmak üzere indirildiğini, Bayındırlık Bakanlığının yollar kısmı için yol vergilerinden ayrılan yüzde 15 lütu mahsuben her yıl verilen 5 milyon liranın da indirildiğini bildirmiştir.

(Arkası sahife 2; sütun 6 da)

* Akşam, 05.02.1949, s.1.

1946 Yılı Bütçesi A-Cetveli

Sıra No	Dairelerin Adları	Lira
1	Büyük Millet Meclisi	11.922.932
2	Cumhurbaşkanlığı	1.074.301
3	Sayıştay Başkanlığı	1.899.422
4	Başbakanlık	2.771.769
5	Danıştay Başkanlığı	523.031
6	Basın ve Yayın Genel Müdürlüğü	6.479.10
7	İstatistik Genel Müdürlüğü	949.136
8	Devlet Meteoroloji İşleri Genel Müdürlüğü	1.512.284
9	Diyanet İşleri Başkanlığı	1.500.669
10	Adalet Bakanlığı	20.627.481
11	Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü	3.020.365
12	Milli Savunma Bakanlığı	149.890.000
13	İçişleri Bakanlığı	11.528.418
14	Emniyet Genel Müdürlüğü	18.399.950
15	Jandarma Genel Komutanlığı	30.853.758
16	Dışişleri Bakanlığı	4.777.398
17	Maliye Bakanlığı	108.259.769
18	Devlet Borçları	234.286.715
19	Milli Eğitim Bakanlığı	97.030.428
20	Bayındırlık Bakanlığı	79.394.953
21	Ekonomi Bakanlığı	8.234.592
22	Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı	32.791.707
23	Gümrük ve Tekel Bakanlığı	13.720.848
24	Tarım Bakanlığı	26.880.124
25	Ulaştırma Bakanlığı	3.041.319
26	Ticaret Bakanlığı	2.160.595
27	Çalışma Bakanlığı	2.041.812
	Toplam	875.572.884
	Olağanüstü: Milli Savunma Bakanlığı	115.000.000
	Genel Toplam	990.572.884

Kaynak: T.B.M.M., Tutanak Dergisi, D:VII, C:20, 1945.

1948 Yılı Bütçesi A-Cetveli

Sıra No	Dairelerin Adları	Lira
1	Büyük Millet Meclisi	10.718.964
2	Cumhurbaşkanlığı	1.063.496
3	Sayıştay Başkanlığı	1.992.800
4	Başbakanlık	3.542.018
5	Danıştay Başkanlığı	986.201
6	Basın ve Yayın Genel Müdürlüğü	7.763.830
7	İstatistik Genel Müdürlüğü	763.080
8	Devlet Meteoroloji İşleri Genel Müdürlüğü	2.509.641
9	Diyanet İşleri Başkanlığı	2.897.573
10	Adalet Bakanlığı	41.586.428
11	Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü	6.134.653
12	Milli Savunma Bakanlığı	376.934.895
13	İçişleri Bakanlığı	19.909.001
14	Emniyet Genel Müdürlüğü	32.079.730
15	Jandarma Genel Komutanlığı	36.779.569
16	Dışişleri Bakanlığı	12.704.198
17	Maliye Bakanlığı	149.842.116
18	Devlet Borçları	211.911.139
19	Milli Eğitim Bakanlığı	106.497.248
20	Bayındırlık Bakanlığı	97.436.997
21	Ekonomi Bakanlığı	8.971.740
22	Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı	47.968.377
23	Gümrük ve Tekel Bakanlığı	19.626.153
24	Tarım Bakanlığı	33.441.897
25	Ulaştırma Bakanlığı	3.554.242
26	Ticaret Bakanlığı	3.675.139
27	Çalışma Bakanlığı	2.274.572
	Toplam	1.243.565.697

Kaynak: TBMM, Tutanak Dergisi, D:VIII, C:8, 1947.

Ocak 1949 Geçici Bütçesi A-Cetveli

Sıra No	Dairelerin Adları	Lira
1	Büyük Millet Meclisi	2.654.000
2	Cumhurbaşkanlığı	88.000
3	Sayıştay Başkanlığı	166.000
4	Başbakanlık	512.000
5	Danıştay Başkanlığı	82.000
6	Basın ve Yayın Genel Müdürlüğü	440.000
7	İstatistik Genel Müdürlüğü	56.000
8	Devlet Meteoroloji İşleri Genel Müdürlüğü	180.000
9	Diyanet İşleri Başkanlığı	240.000
10	Adalet Bakanlığı	3.460.000
11	Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü	510.000
12	Milli Savunma Bakanlığı	40.000.000
13	İçişleri Bakanlığı	1.659.000
14	Emniyet Genel Müdürlüğü	2.800.000
15	Jandarma Genel Komutanlığı	3.325.000
16	Dışişleri Bakanlığı	2.310.000
17	Maliye Bakanlığı	9.000.000
18	Devlet Borçları	18.650.000
19	Milli Eğitim Bakanlığı	15.850.000
20	Bayındırlık Bakanlığı	29.000.000
21	Ekonomi Bakanlığı	5.800.000
22	Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı	3.850.000
23	Gümrük ve Tekel Bakanlığı	1.600.000
24	Tarım Bakanlığı	2.300.000
25	Ulaştırma Bakanlığı	323.000
26	Ticaret Bakanlığı	300.000
27	Çalışma Bakanlığı	180.000
	Genel Toplam	145.341.000

Kaynak: TBMM, Tutanak Dergisi, D:VIII, C:14, B:25, 29.12.1948, s.376.

Şubat 1949 Geçici Bütçesi A-Cetveli

Sıra No	Dairelerin Adları	Lira
1	Büyük Millet Meclisi	661.000
2	Cumhurbaşkanlığı	88.000
3	Sayıştay Başkanlığı	166.000
4	Başbakanlık	375.000
5	Danıştay Başkanlığı	82.000
6	Basın ve Yayın Genel Müdürlüğü	400.000
7	İstatistik Genel Müdürlüğü	70.000
8	Devlet Meteoroloji İşleri Genel Müdürlüğü	180.000
9	Diyanet İşleri Başkanlığı	239.000
10	Adalet Bakanlığı	3.465.000
11	Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü	510.000
12	Milli Savunma Bakanlığı	40.000.000
13	İçişleri Bakanlığı	1.659.000
14	Emniyet Genel Müdürlüğü	2.784.000
15	Jandarma Genel Komutanlığı	3.325.000
16	Dışişleri Bakanlığı	450.000
17	Maliye Bakanlığı	8.000.000
18	Devlet Borçları	2.204.000
19	Milli Eğitim Bakanlığı	13.000.000
20	Bayındırlık Bakanlığı	7.500.000
21	Ekonomi ve Ticaret Bakanlığı (Ekonomi/Ticaret)	3.140.000/297.000
22	Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı	3.850.000
23	Gümrük ve Tekel Bakanlığı	1.715.000
24	Tarım Bakanlığı	2.620.000
25	Ulaştırma Bakanlığı	295.000
26	Çalışma Bakanlığı	189.000
	Toplam	97.264.000

Kaynak: TBMM, Tutanak Dergisi, D:VIII, C:15, B:38, 28.01.1949, s.241.

1949 Yılı Bütçesi A-Cetveli

Sıra No	Dairelerin Adları	Lira
1	Büyük Millet Meclisi	10.524.623
2	Cumhurbaşkanlığı	1.047.500
3	Sayıştay Başkanlığı	1.989.657
4	Başbakanlık	3.457.550
5	Danıştay Başkanlığı	1.004.896
6	Basın ve Yayın Genel Müdürlüğü	6.632.180
7	İstatistik Genel Müdürlüğü	1.671.021
8	Devlet Meteoroloji İşleri Genel Müdürlüğü	2.243.787
9	Diyanet İşleri Başkanlığı	2.859.215
10	Adalet Bakanlığı	42.508.097
11	Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü	6.178.405
12	Milli Savunma Bakanlığı	460.450.000
13	İçişleri Bakanlığı	19.694.872
14	Emniyet Genel Müdürlüğü	33.446.860
15	Jandarma Genel Komutanlığı	42.937.214
16	Dışişleri Bakanlığı	13.427.499
17	Maliye Bakanlığı	141.220.048
18	Devlet Borçları	168.141.759
19	Milli Eğitim Bakanlığı	165.732.843
20	Bayındırlık Bakanlığı	118.239.461
21	Ekonomi Bakanlığı	11.235.509
22	Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı	52.507.308
23	Gümrük ve Tekel Bakanlığı	19.357.540
24	Tarım Bakanlığı	36.303.070
25	Ulaştırma Bakanlığı	3.801.783
26	Ticaret Bakanlığı	3.278.830
27	Çalışma Bakanlığı	1.751.900
	Genel Toplam	1.371.740.427

Kaynak: TBMM, Tutanak Dergisi, D:VIII, C:16, B:48, 21.02.1949, s.291-292.

1950 Yılı Bütçesi A-Cetveli

Sıra No	Dairelerin Adları	Hükümetin 1950 yılı için teklifi (Lira)	Bütçe Komisyonunca kabul edilen (Lira)
1	Büyük Millet Meclisi	14.367.595	14.452.725
2	Cumhurbaşkanlığı	996.342	1.006.307
3	Sayıştay Başkanlığı	2.052.265	2.052.451
4	Başbakanlık	3.212.549	3.412.549
5	Başbakanlık İktisadi İş Teşkilatı	1.001.533	1.000.773
6	Danıştay Başkanlığı	1.038.327	1.048.067
7	Basın ve Yayın Genel Müdürlüğü	4.626.175	4.626.475
8	İstatistik Genel Müdürlüğü	2.772.199	2.772.199
9	Devlet Meteoroloji İşleri Genel Müdürlüğü	2.188.228	2.435.628
10	Diyanet İşleri Başkanlığı	2.912.400	2.912.720
11	Adalet Bakanlığı	45.828.594	43.703.594
12	Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü	6.540.740	6.541.740
13	Milli Savunma Bakanlığı(Kara Kuvvetleri)	334.229.997	334.252.597
14	Milli Savunma Bakanlığı(Hava Kuvvetleri)	49.724.302	49.727.902
15	Milli Savunma Bakanlığı(Deniz Kuvvetleri)	47.192.331	47.195.531
16	Milli Savunma Bakanlığı(As. Fb. G. M.)	23.210.024	23.210.524
17	Milli Savunma Bakanlığı(Harita G. M.)	3.850.800	3.851.050
18	İçişleri Bakanlığı	23.538.152	23.045.352
19	Emniyet Genel Müdürlüğü	34.822.720	34.494.880
20	Jandarma Genel Komutanlığı	41.053.232	40.340.752
21	Dışişleri Bakanlığı	12.071.700	12.070.700
22	Maliye Bakanlığı	144.556.744	161.047.485
23	Devlet Borçları	198.954.487	203.467.178
24	Milli Eğitim Bakanlığı	177.532.547	176.444.347
25	Bayındırlık Bakanlığı	145.066.418	152.154.058
26	Ekonomi ve Ticaret Bakanlığı	4.340.759	4.381.159
27	Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı	58.873.116	56.721.916
28	Gümrük ve Tekel Bakanlığı	19.725.757	19.568.717
29	Tarım Bakanlığı	45.060.515	43.405.712
30	Ulaştırma Bakanlığı	3.461.882	3.363.262
31	Çalışma Bakanlığı	1.545.129	1.545.529
32	İşletmeler Bakanlığı	10.982.484	10.964.684
	Toplam	1.467.330.043	1.487.218.563

Kaynak: T.B.M.M., Tutanak Dergisi, D:VIII, C:24, Bütçe Komisyonu Raporu, B:45'e ek, S.Sayı: 170, s.30.